

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Јелена А. Миљковић Матић

Миленко Филиповић у српској етнологији

докторска дисертација

Београд 2012.

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Јелена А. Миљковић Матић

Миленко Филиповић у српској етнологији

докторска дисертација

Београд 2012.

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Jelena A. Miljković Matić

Milenko Filipović in Serbian Ethnology

Doctoral Dissertation

Belgrade 2012.

Ментор: др Иван Ковачевић, редовни професор
Одељење за етнологију и антропологију Филозофског
факултета у Београду

Чланови комисије:

Др Владимир Рибич, ванредни професор
Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у
Београду

Др Гордана Горуновић, доцент
Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у
Београду

Др Љиљана Гавриловић, виши научни сарадник Етнографског института
САНУ у Београду

Датум одбране:

Миленко Филиповић у српској етнологији

- резиме -

Миленко Филиповић, српски етнолог који је деловао од 1924. до 1969. године, размотрен је из неколико углова у овој докторској дисертацији, чији је циљ да утврди позицију коју он заузима у српској етнологији. Будући његов штампани опус бројао близу четири стотине наслова а његово интересовање обухватало велики број области живота нације, као што је и његова практична делатност залазила у све могуће аспекте професије етнолога, чинило се да је Миленко Филиповић морао заслужити запажено место у историји српске етнологије. То се могло закључити и из текстова њему посвећених, у којима се похвално говори о његовим људским и професионалним квалитетима. Међутим, он махом није оцењиван на основи анализе радова, него на основи утиска који се интуитивно стиче. У множини текстова о Миленку Филиповићу који су настали пригодном његове смрти могла се прочитати свеукупна задивљеност и изузетно поштовање колега према његовој научној појави, али су се објашњења његовог значаја свела претежно на квантитативни његов допринос етнологији у виду многих радова које је објавио и многих стручних делатности у којима је учествовао. У свега неколико текстова су се њихови аутори детаљније позабавили Филиповићевим опусом, и то појединим његовим сегментима, тематски омеђеним, залазећи у анализе Филиповићевих приступа и поступака које је примењивао.

Тако смо, пре свега, узели у обзир текстове који су написани о њему, то јест сагледали смо Миленка Филиповића са становишта реконструисања утисака које су он и његово писано дело учинили на колеге. Такође, ка циљу ове докторске дисертације се ишло и осветљавањем становишта самог Миленка Филиповића према етнологији и основним етнолошким појмовима, која смо покушали да реконструиремо на основи спорадичних његових изјашњавања о њима, као што смо се осврнули и на његово мишљење о Јовану Цвијићу и Вуку Караџићу, које је он сматрао кључним великанима српске етнологије. Приказали смо и осам Филиповићевих радова, које су поједини колеге истакли као најбоља његова

остварења, да би се примерима pokazalo шта је то што његово дело чини специфичним у односу на друге етнологe тог доба и, уопште, како изгледају његова најбоља остварења. Идеја је била да се пре свега артикулише утисак који је дело Миленка Филиповића направило на колеге, те да се на тај начин покаже место које је он спонтано заузео у историји српске етнологије, уз разматрање његових личних опредељења у односу на кључне појмове и личности ове науке.

Научна појава Миленка Филиповића је постављена у оквир научног амбијента актуелног у његово време, састојећег се од извесних идеолошких оквира у којима се кретало научно размишљање уопште, па и његово. Колико је Миленко Филиповић трпео утицаје актуелне научне климе толико је и сам учествовао у њеној разради, будући ваљда најактивнији српски етнолог свог времена и стога прилично утицајан. Такође, сагледали смо Миленка Филиповића и у савременим му политичким оквирима, с обзиром на то да је та димензија живота имала значајан утицај на његову каријеру. Уопште је доста пажње поклоњено односу између етнологије и друштвене стварности, будући да је тај однос по правилу интензиван и да је Миленко Филиповић био сасвим свестан тога, покушавајући да се одреди у том смислу као политички неутралан а опет друштвено активан научник. Покушали смо и да пронађемо нешто што би Миленка Филиповића поставило у историју српске етнологије као заслужног делатника, да не би остао фигура од пролазног значаја.

Општи је закључак да је Миленко Филиповић својим начином размишљања актуелизовао и објединио главне идеолошке трендове уткане у основу етнологије, просветитељске тежње и романтичарско виђење народа. Поред тога, својим еkleктичким теоријско-методолошким приступом обезбедио је отвореност и флексибилност свом мишљењу, тако да је био у стању да прати збивања у страним етнологијама и да се развија у смеровима који су му се чинили научно пробитачним. Ипак, он није успео да буде доносилац у српску етнологију нове научне парадигме, која је убрзо после његове смрти постала актуелна, иако је врло добро видео потребу за радикалном променом основних научних ставова. Миленко Филиповић је покушавао да ради нешто у том правцу, пре свега да дефинише основне појмове етнологије чије се значење просто подразумевало, али није успео

да напусти позитивистички и есенцијалистички приступ етнологском проучавању. Тако је наш закључак да Миленко Филиповић стоји у историји српске етнологије на самој прекретници између старинског етнологског и модерног антрополошког приступа проучавању човековог света. Јер, једним делом свог опуса Миленко Филиповић је унео новине у српску етнологију, као што је и осећао потребу за коренитим преиспитивањем основних поставки, док је, с друге стране, остао везан за класични приступ какав су уобличили његови претходници.

Кључне речи: Миленко Филиповић; Историја српске етнологије; Наука о народу

Етнологија и антропологија

УДК:39(497.11):929 Филиповић М.

016:929 Филиповић М.

Milenko Filipović in Serbian Ethnology

- Abstract -

Milenko Filipović, a Serbian ethnologist who worked between 1924 and 1969, is carefully considered from several aspects in this doctoral dissertation, whose aim is to identify the position he takes in Serbian ethnology. Given the fact that he published nearly four hundred works and was interested in a large number of aspects of the nation's life, and that his practical work permeated all possible aspects of the profession of an ethnologist, Milenko Filipović seemed to have had to deserve a prominent place in the history of Serbian ethnology. That could also be concluded from texts dedicated to him, in which his human and professional qualities are praised. Often, however, he was not appraised on the basis of the analysis of his works but on the basis of an intuitively gained impression. In a large number of texts about Milenko Filipović, written on the occasion of his death, we could learn about his colleagues' wonder and their exceptional respect for him as a scientific phenomenon; yet, the explanations of his importance reduced for the most part to the quantitative contribution he had made to ethnology in a form of numerous printed works and professional activities he participated in. In merely few texts, the authors tackled Filipović's works, namely their particular thematically restricted segments, in more detail, stepping deeper into the analyses of Filipović's approaches and procedures he had applied.

So, first of all, we have taken into consideration texts which were written about him, i.e. we have portrayed Milenko Filipović from the point of view of the re-creation of impressions he and his written work had on his colleagues. Also, we have tried to reach the goal of the dissertation by, as well, casting light on Milenko Filipović's own attitude towards ethnology and basic ethnological terms, which we have made an effort to re-create on the basis of his sporadic statements about them, taking notice of what he thought of Jovan Cvijić and Vuk Karadžić, who he thought were the key great men of Serbian ethnology. We have also portrayed Filipović's eight works, which some colleagues highlighted as his best achievements, all for the purpose of showing what it is that makes his work specific in comparison with other ethnologists of his time and,

generally, what his best achievements are like. First of all, the idea was to articulate the impression which Milenko Filipović's work had made on his colleagues and, in that way, reveal the position he had spontaneously taken in the history of Serbian ethnology, at the same time considering his personal commitments concerning the key notions and persons of *the science*.

The scientific phenomenon of Milenko Filipović is set in the framework of the scientific ambience popular in his time, consisting of certain ideological frameworks within which scientists, as well as he himself, generally contemplated. Not only was Milenko Filipović exposed to the impacts of the popular scientific climate but he himself took part in its development, being presumably the most active Serbian ethnologist of his time and, therefore, quite influential as well. Also, we have portrayed Milenko Filipović in contemporary political frameworks of his time, too, given the fact that that particular life dimension had a significant impact on his career. Generally speaking, great attention has been paid to the relationship between ethnology and social reality, since that relationship is, typically, intensive and Milenko Filipović was completely aware of that and was making efforts to define himself in that sense as a politically neutral and, at the same time, socially active scientist. Also, we have tried to find something that would distinguish Milenko Filipović in the history of Serbian ethnology as a meritorious participant in order not to leave him remembered as a figure of ephemeral significance.

We have generally concluded that, the way he was thinking, Milenko Filipović actualized and blended the main ideological trends woven into the base of ethnology, enlightenment aspirations and a romantic perception of people. Apart from that, relying on his eclectic theoretical-methodological approach, he made it possible for his thoughts to be open and flexible, so he was able to keep himself informed about events in foreign ethnologies and develop himself in directions he thought were scientifically lucrative. Yet, he failed to become the one to introduce a new scientific paradigm, which became popular in Serbian ethnology soon after he had died, although he had been very well aware of the need for radical change of the basic scientific attitudes. Milenko Filipović was trying to contribute there to some extent, first of all to define the basic ethnological terms whose meanings were simply implicit; however, he could not give up on his positivistic and essentialist approach to ethnological research. We have reached a

conclusion that, in the history of Serbian ethnology, Milenko Filipović stands at the very turning point between the old-fashioned ethnological approach and the modern anthropological approach to the study of the man's world. Part of his work introduced novelties in Serbian ethnology, as he also thought the basic precepts needed thorough reassessment, on the one hand, while, on the other, his ties with the classical approach his predecessors had given form to still remained.

Key words: Milenko Filipović; History of Serbian Ethnology; National Studies

Ethnology and Anthropology

UDC: 39(497.11):929 Filipović M.

016:929 Filipović M.

Садржај

Увод	1
Животни пут Миленка Филиповића	8
Научни амбијент у српској етнологији у време Миленка Филиповића.	13
Миленко Филиповић о етнологији.....	37
Етнологи о Миленку Филиповићу.....	83
Актуелност етнологије Миленка Филиповића.....	141
Истакнути радови Миленка Филиповића.....	158
Закључак.....	196
Литература.....	206
Биографија аутора.....	214

Увод

Миленко Филиповић је српски и југословенски етнолог и антропогеограф који је изузетно много урадио током свог дугог стваралачког периода, а да до данас, безмало пола века после смрти, још увек није добио своје место у низу портрета знаменитих људи наше науке, нити је одређен његов положај и описана његова улога у историји српске етнологије. „Једна мериторна оцјена његовог доприноса нашој науци заслужује бар једну докторску дисертацију“, сматрао је пре двадесет година Нецад Хацидедић.¹ И у праву је био кад је рекао „бар једну“, пошто се испоставља да Миленко Филиповић нуди материјала и за више од једног обимног рада. Ево овде покушаја да се из једног угла сагледа Миленко Филиповић. Прво питање које се поставило јесте, наравно, који се угао гледања чини најприхватљивијим и најповољнијим. С обзиром на то да је у питању рад који треба да ухвати пропорције научне појаве Миленка Филиповића у оквирима српске етнологије, лако је било одредити се начелно за један општи поглед, уместо удубљивања у поједине аспекте његовог професионалног дела. Међутим, множина и разноврсност Филиповићевих штампаних текстова и уопште научних интересовања и делатности учинила је да и овај задатак изгледа компликовано.

У библиографији радова Миленка Филиповића коју је спремила за штампу његова ћерка, етнолог Радмила Фабијанић, и која је објављена поводом обележавања двадесет година од његовог упокојења, набројано је 396 наслова.² У тај списак су укључена и постхумно објављена дела, али не и белешке, прикази, саопштења, извештаји и сви они ситни и не нарочито инвентивни написи с којима би број библиографских јединица Миленка Филиповића прешао хиљаду, према мишљењу Ђурђице Петровић.³ Испод тих стотина наслова налазе се текстови заиста различитих врста, обима и квалитета. Међу њима, од једног до другог

---

¹ Хацидедић, 1990, 169.

² Фабијанић, 1990(в)

³ Петровић, 1991(б), 478.

редног броја у библиографији, може се наћи понекад само опис неке појаве у чије се разматрање Филиповић ту није упустио, а понекад обимна и садржајно разуђена антропогеографска монографија или, можда, детаљна историјска или функционална студија неког елемента културе. Дати један општи утисак о таквом опусу заиста није лако и једноставно, изузев изражавања задивљености и покушаја разврставања у групе сходно различитим критеријима. То су и учинили аутори до сада написаних краћих текстова о Миленку Филиповићу – ово прво сви, а ово друго неки међу њима. Задивљеност је, чак, почела да функционише као опште место у литератури о њему. Са сваким се уопштеним податком о Миленку Филиповићу десило исто, пошто је изузетно тешко, можда и немогуће говорити уопштено и укратко о једном толико обимном и разноврсном научном опусу а да се каже нешто оригинално. С друге стране, покушавати изићи на крај са појединачним приказом и оценом свих 396 радова, разноврсног квалитета и стога неупоредивих међу собом, такође се чини као непрактичан приступ укупној материји, у ком истраживач може само да се безнадежно запетља и изгуби у препричавањима и анализи мноштва пасуса и теза, и да притом сасвим промаши циљ ради којег је читав подухват предузет. С треће стране, прилаз проблему приказивања положаја Миленка Филиповића у српској етнологији који би се ослонио на ишчитавање његовог научног профила из изабраних његових радова умногоме би претпостављао оно што би тек последично требало да се покаже. Било би потребно, наиме, да унапред, без ослонца на неки критериј који је оправдан тиме што произлази из анализе Филиповићеве личности и дела, начинимо избор наслова из његовог писаног опуса и прогласимо те радове репрезентативнима за цео, укупан скуп његових текстова. На тај начин није могуће назвати неке међу његовим радовима важнијим, значајнијим, истакнутијим, најбољим или којом год другом вредносном одредницом их издвојити из укупног опуса његовог, иако се неколико аутора текстова о Миленку Филиповићу управо на тај начин осврнуло на његов рад. Због свега овога поставило се питање како приступити обради научног дела Миленка Филиповића ради добијања иоле вредног резултата у оквиру задатог

налова ове дисертације. Како доћи до података чијим би се навођењем и тумачањем успешно одговорило на наслов и описала позиција коју Миленко Филиповић заузима у српској етнологији?

Како се анализа свих Филиповићевих радова из наведених разлога чинила неодговарајућим приступом обради теме, то смо се определили за сасвим другачији прилаз проблему. Определени смо се да, пре свега, погледамо шта о њему мисле етнологи и шта он мисли о етнологији. О Миленку Филиповићу је објављен становит број текстова, разним пригодама, и то представља материјал који по својој природи сасвим одговара постизању циља овог докторског рада. Штавише, број ових написа је оптималан за анализу, за разлику од броја радова самог Миленка Филиповића. Тај број је довољно мали да буде прегледан, тако да се може држати око на свим подацима које коришћени текстови обезбеђују и баратати њима; а опет, довољно је велики да може понудити разноврстан материјал, као и могућност за прављење различитих потребних поређења и извлачења закључака из њих; и, коначно, овај корпус је тематски хомоген, а опет су заступљени различити приступи теми Миленка Филиповића. Значајно је и то што су, у највећем броју, ови радови писани од стране људи који су Миленка Филиповића лично знали. Они су у своје речи о Филиповићу уносили поштовање и топлину или, ређе, неке друге емотивне ставове, који су нам онда у тим чланцима остављени као жива слика која се о Филиповићу оцртала међу међу његовим колегама, савременим и потоњим.

Можемо поделити овај корпус радова на две групе, као неке две врсте. С једне стране се окупљају текстови написани поводом Филиповићеве смрти, и то не само око истоветног повода за свој настанак. Будући својим обимом, затим садржајно и стилски прилично уједначени, ови се написи састоје од међусобно сродних и зато упоредивих елемената, чинећи одређени тип стваралаштва о Миленку Филиповићу. Уз ову групу се може придружити и неколико радова насталих поводом Филиповићевих јубилеја, тридесетпетогодишњице рада и шездесетогодишњице живота, као и они објављени приликом окупљања колега и поштовалаца око двадесетогодишњице његовог упокојења. Сви ови чланци представљају, наиме,

уопштене оцене и прегледе Филиповићевог стручног и научног деловања, изузев неколико њих које су аутори наменили да говоре о омеђеним тематским целинама у његовом писаном опусу,⁴ мада и то, опет, на прилично уопштен начин. Неупоредиво мањи број је оних радова који на други начин приступају феномену Миленка Филиповића, разматрајући делове његовог опуса, са улажењем у њихову детаљнију анализу.

Поред текстова о Миленку Филиповићу, који треба да нам покажу на какав су пријем он и, још више, његов научни рад наилазили код колега, позабавили смо се овде и радовима или деловима радова које је сам Филиповић писао о науци, било непосредно било кроз приказивање нечијег доприноса етнологији или разматрање проблема неке гране етнологије. То је поглед на ствари из супротног угла него што је онај који нам пружају написи о њему и његовом опусу: једно је виђење изнутра а друго споља Филиповићевог односа са етнологијом. Основна идеја је била да збир ових комплементарних визура позиционира Миленка Филиповића у односу на етнологе и етнологију. Коначно, осврнули смо се детаљније на осам Филиповићевих студија односно монографија које су поједини писци о њему истакли као најбоље од свега што је он приложио српској етнологији и антропогеографији. Уздржавајући се, дакле, од сопственог избора, ослонили смо се овде на оно што су истакли колеге, свако са свог становишта. Тиме је овај рад о трагу који је Миленко Филиповић оставио у досадашњој етнологији употпуњен неколиким примерима - оних радова који су оставили најјачи утисак и задовољили критерије научности каквом су је сагледавали југословенски и српски етнологи.

Потребно је водити рачуна и о историјском амбијенту у који се смешта Филиповићева делатност. Миленко Филиповић још није добио своје место у историји српске етнологије. О његовом раду јесте говорено, али претежно на описне начине, без анализирања или интерпретирања: једни су аутори текстова о њему набрајали активности којима се бавио, давали начелне похвале личности и раду, истицали илустративне детаље из биографије; мањи је број текстова ишао у

---

⁴ То су радови Сребрице Кнежевић, о етномедицинским написима Миленка Филиповића, и Загорке Марковић, о његовој музеолошкој делатности.

нешто детаљнију анализу појединих сегмената његовог опуса, али некако у мозаичкој форми - ово је урадио овако а оно онако, па му је ово добро, занимљиво и оригинално а ово није баш најбоље испало, овде се види тај-и-тај утицај а ово је он први урадио итд. Оба начина гледања на ствари имају своју вредност, али нам ни један не објашњава Миленка Филиповића у контексту историје српске етнологије, које је његово место у току смене идеја, епоха, теорија и сл. Због тога данас, у петој деценији од његове смрти, још увек не можемо да кажемо шта нам је Миленко Филиповић оставио у наслеђе, нити онда да његов науч искористимо у даљем обликовању и усмеравању етнологије. Крајњи циљ ове докторске дисертације јесте да покаже управо то: шта Миленко Филиповић пружа етнологији, која је вредност његовог појављивања у историји српске етнологије.

*

Миленко Филиповић је школован у етнологији као науци о народу која на свој начин помаже остваривању националних интереса. Са Првим Светским ратом је та наука претежно завршила своју конститутивну улогу у историји формирања државе која обухвата највећи део Срба, да би до Другог рата задовољавала национални интерес више на други начин: у виду документовања елемената материјалне, духовне и социјалне традицијске културе, покушавајући да упозна све особине и историју народног бића. Оваквом етнологијом се бавио Миленко Филиповић. Након Другог Светског рата, са доласком комуниста на власт, југословенска етнологија је покушано да се преобрази у потрагу за живим старинама, у складу са прогресивистичком теоријом културе коју је подржавао марксистички поглед на ствари. Из националне науке је поникла етнологија као квазиисторијска дисциплина,⁵ која прво из патриотских разлога проучава тзв. народну културу, а касније из идеолошких, да оправда очекивања превасходно Фридриха Енгелса али и других проучавалаца примитивних друштава који су

---

⁵ Ковачевић, 2006, 53.

веровали у напредовање културе кроз универзалне развојне ступњеве. У читавом том току постоји и струја која етнологију чини сакупљачком делатношћу без икаквог циља осим да се документује сеоска култура која нестаје. Слабо се током читавог тог периода баратало интерпретативним теоријама, па слободно се може рећи и никако – ако изузмемо марксистички теоријски оквир који не би требало узимати за озбиљно јер је идеолошки, баш као и дотадашњи патриотски, а и користи еволуционистички приступ који је у том тренутку у немарксистичким земљама, које су га осмислиле, превазиђен већ неколико деценија. Једино је, у читавом том дугом периоду, Јован Цвијић био понудио теоријски оквир којим је патриотско гледање на ствари добило научни облик. Неких других теорија није било у српској етнологији, упркос њиховом мноштву у иностранству одакле су могле бити увезене. Сам Миленко Филиповић, иако је, како се чини, пратио страну литературу, није начелно одступао од Цвијићеве антропогеографске теорије, осим у оној мери у којој је видео значај социолошке компоненте у проучавањима народа.

Продирање страних теорија у српску етнологију, које пада у седамдесете године двадесетог века, временски се настављало на одлазак Миленка Филиповића из овог света у календарској 1969. години. Можемо слободно рећи да је он, са својим маштовитим опусом, са бројним, тематски и методолошки разноврсним радовима и богатим стручним делатностима, представљао кулминацију класичне српске етнологије, тако да је са његовим одласком неминовно опао квалитет рада у овој науци. Та се чињеница, као и свака уосталом, може интерпретирати на више начина, а у овом раду смо се одлучили да на њу гледамо из историјског угла, као на сплет околности које од момента настанка друге, комунистичке Југославије нису више ишле у прилог развијању етнологије каквом се бавио Миленко Филиповић. Чињеница да о Миленку Филиповићу није много писано, упркос томе што се сви који јесу о њему понешто написали слажу да је он једна изузетно значајна и вредна појава на српској етнолошкој сцени, већ нешто говори о збивањима у односној науци, која су морала бити доста драстична да би један такав научник био поприлично занемарен. И заиста, тек се 2010. године, 41 годину после његове

смрти, његова биографска презентација обогатила детаљем који је, у ствари, пресудно утицао на његов рад и, посредно, на српску етнологију уопште. То је детаљ који нам говори о Филиповићевом професионалном ангажовању у штабу Југословенске војске у отаџбини, 1943. године, у стручној групи која је радила на пословима од значаја за послератну будућност Југославије.⁶ Ангажман је, по свој прилици, допринео етикетирању Миленка Филиповића као не-пријатеља послератног режима, што се морало одразити не само на позиционирање овог научника у даљој перспективи српске етнологије већ је, с обзиром на Филиповићев научни калибар, морало имати утицаја и на правац који је узео даљи развој етнологије у Србији.

---

⁶ Миљковић, 2010, 35; Ковачевић, 2010, 26.

Животни пут Миленка Филиповића

Најаутентичнији подаци о Миленку Филиповићу морали би бити они које је дала Радмила Фабијанић, његова ћерка и колегиница. Место на ком се они могу наћи у штампаном, свима доступном облику јесте кратак текст, „Академик Миленко С. Филиповић Curriculum vitae“, објављен у збирци текстова са скупа поводом двадесетогодишњице Филиповићевог одласка из овог света. Уз ову биографију Радмила Фабијанић је приложила библиографију радова колега у којима се могу наћи биографски подаци о њеном оцу.⁷ Највећи број података дала је, ипак, млађа колегиница Миленка Филиповића, Ђурђица Петровић, у нешто дужем скроз биографском тексту „О Миленку С. Филиповићу“, који прати његову постхумно објављену књигу *Човек међу људима*.⁸

Рођен је 08.11.1902. године, у Босни, где је провео младост и школовао се све до студија у Београду. Социјално скромног порекла, Миленко Филиповић се брзо обрео у интелектуалном друштву, захваљујући својим способностима и заинтересованости за науку. Већ на студијама имао је прилику да прима обуку код неких од најзнаменитијих имена тог доба у хуманистичким наукама и посебно етнологији. Међу етнологима то су били Тихомир Ђорђевић и Јован Ердељановић, затим вишестрано светски признати Јован Цвијић, па Веселин Чајкановић, Милоје Васић, Владимир Ћоровић. Добио је Филиповић образовање у области групе наука географија, етнологија, национална историја и археологија на Филозофском факултету у Београду, где је 1924. године дипломирао а 1928. и докторирао у области етнологије. Ова широко постављена спрема показала се Миленку Филиповићу касније изузетно употребљивом кроз велики избор тема и метода у његовој научној делатности, а по чему се он истицао међу свим етнологима и

---

⁷ Фабијанић, 1990(б)

⁸ Петровић, 1991(б)

заслужио дивљење многих колега широким спектром свог интересовања и употребљених приступа.

Своју научну делатност Миленко Филиповић је започео већ 1924. године, објавивши неколико антропогеографских радова, показујући се на самом почетку каријере као прави представник чувене Цвијићеве антропогеографске школе. Одмах по дипломирању добио је посао у гимназији, прво у Сарајеву, а потом у Велесу где се и оженио. Након одбрањеног доктората у Београду, постављен је за доцента, касније и ванредног професора, на Филозофском факултету у Скопљу, на ком месту је дочекао бугарску и немачку окупацију Македоније 1941. године и одлазак српских интелектуалаца и угледних људи из Скопља и других македонских културних центара. У Скопљу је, 1939. године, поред добијене професуре, такође примљен за члана Скопског научног друштва и основао је Етнолошко друштво, прво у Југославији.

Период Другог светског рата у Југославији провео је Миленко Филиповић прво нешто кратко у Босни, у неуспелом покушају да се прикључи свом војном распореду, а затим са породицом у Београду, као запослен на Филозофском факултету иако настава није одржавана, а затим је од 1943. године до краја рата био пензионер. За то време је интензивно радио на сређивању и обрађивању својих бележака те уобличавању неколиких радова. Међутим, већ остварен научни углед је Миленку Филиповићу омогућио да 1944. године буде ангажован од стране команданта Југословенске војске у отаџбини, генерала Драгољуба Драже Михаиловића, ради учешћа у раду мале групе млађих професора Београдског универзитета, чији је задатак био израда меморандума о политичком устројству будуће, послератне Југославије, пре свега о одржавању демократских избора на којима би се народ изјаснио о томе жели ли републику или краљевину. Група је радила током два месеца у околини Милановца и Чачка, највише у селу Прањани, где се и сам генерал тада налазио, а њени чланови су били, поред Миленка Филиповића са Филозофског факултета, још и Божидар С. Марковић и Гојко Грбић са Правног факултета, те Славко Стојковић и Сава Обрадовић са Економско-

комерцијалне високе школе (каснијег Економског факултета у саставу Београдског универзитета). Они су чинили неполитички стручни одбор који је спремао правна акта која ће се применити одмах након ослобођења од немачке окупације. Божидар С. Марковић се сећао да је лично био више склон монархијском уређењу као погоднијем за дату политичку зрелост народа као и због традиције, а да република дође касније, упркос чињеници да је истовремено био члан групе Политика и друштво која се залагала за републичко уређење Југославије. То говори о разумном и тактичком приступу решавању повереног проблема, као и о критичком духу чланова стручне групе при штабу Југословенске војске у отаџбини. Није искључено да је читава група, па тако и Миленко Филиповић, делила исто мишљење, о потреби за поступним кретањем од монархијског ка републичком уређењу, без обзира на лична политичка уверења, жеље и тежње њених чланова. Интересовање генерала Михаиловића за њихов рад било је знатно, али је он такође и обуставио њихово ангажовање на пројекту, у септембру месецу 1944. године, када му је постало јасно да се читав тај посао показује бесмисленим у надолazeћој политичкој струји која му је измицала тло под ногама и ка површини снажно гурала Тита и његове партизане.⁹

На основи сада већ ноторних прилика у првим годинама послератне Југославије неизбежан је закључак да је овај Филиповићев ангажман у штабу Драже Михаиловића пресудно утицао на његову каријеру после 1945. године. У прилог томе посредно сведочи опет искуство Божидара С. Марковића, који одлучно тврди да је искључиво његова двомесечна сарадња са универзитетским колегама при штабу команде ЈВО заслужна за невоље на професионалном плану које су га снашле одмах по завршетку рата с Немачком.¹⁰ Слично, уместо да се настави Филиповићева научна и универзитетска каријера, с нормалним изгледима за даље напредовање какви обично стоје пред једним ванредним професором, поготово толико радним и вредним човеком какав је он био, Миленко Филиповић

---

⁹ Кнежевић, 1994, 190-191; Миљковић, 2010, 35, и лично, у разговору о његовим сусретима са Божидаром С. Марковићем.

¹⁰ Кнежевић, 1994, 192.

бива постављен за кустоса у београдском Етнографском музеју, што је тада значило таворење међу паучином. Међутим, током свог петогодишњег службовања у музеју Филиповић је толико дубоко ушао у музеолошку проблематику да је дотадашњу учмалу и неинвентивну етнологску музеологију покренуо ка заузимању достојног места у оквиру укупног научног рада у етнологији.

Након пет година проведених у музеју, Миленко Филиповић се 1950. године враћа у научно звање, као научни сарадник и истовремено заменик директора Етнографског института Српске академије наука. Ту такође службује пет година, током којих се не одриче музеологије, па остаје везан за делатност Војвођанског музеја,¹¹ с којим сарађује од његовог оснивања 1947. године. Школску 1952.-53. годину Миленко Филиповић проводи у Сједињеним Америчким Државама, као стипендиста Рокфелерове фондације, као предавач али и слушалац на Харвардском универзитету и обилазећи пред крај свог боравка бројне градове у којима је било српских иселеника. Затим је, 1955. године, позван из Сарајева да на тамошњем географском одсеку Филозофског факултета предаје антропогеографију и етнологију у статусу редовног професора. Позив је прихватио и провео на том месту наредних седам година, до 1962. Такође је примљен у редовно чланство Научног друштва Босне и Херцеговине, које је 1967. године постало Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Међутим, захваљујући сплетки комунистичког колеге Шпира Кулишића, који му није давао мира од његовог доласка у Сарајево, Миленко Филиповић је убрзо окончао и с намештењем на факултету, 1962. године. Наиме, после анкете коју је Кулишић спровео међу студентима о томе колико су задовољни образовањем које добијају у оквиру Филиповићевог предмета, на шта су они наводно давали листом неповољне оцене, катедра за антропогеографију и етнологију је укинута а Миленко Филиповић пензионисан, овог пута коначно.¹²

---

¹¹ Николић, 1969-1970.

¹² Податак о Кулишићевој улози у окончању Филиповићеве професионалне активности и катедре добијен у разговору са проф. Радомиром Ракићем.

Пензионерске године живота проводи Миленко Филиповић веома активно, не само стваралачки у списатељском погледу, него и ангажовано на обилажењу терена, учествовању на конгресима и сл, иако је био озбиљно нарушеног здравља због претрпљеног срчаног удара. Године 1964. сели се из Сарајева још једном у Београд, ради бољих услова за научни рад. Он те услове, ипак, није могао претерано да користи са Бановог брда, из улице Кнеза Вишеслава где је становао и одакле је требало да стигне до широм Врачара раштрканих библиотека, или других стручних установа које се и данас налазе око београдског корзоа, Кнеза Михаила улице, а докле не иде нити једна линија са Бановог брда. То је вероватан разлог што се тада Миленко Филиповић посветио изради студија о појединим друштвеним установама, заснованих на материјалу нагомилаваном током година. Такође, тада је прионуо и на оно што је требало да буде капитално дело, а то је етнoлошка монографија о Србима, синтеза његових научних искустава и сазнања накупљаних преко четири деценије. Ипак, ова књига, која би се слободно могла назвати Филиповићевим животним делом, остала је ненаписана. Такође се интензивно бавио студирањем појма етноса, чија га је недефинисаност прилично оптерећивала, будући реч о насловном и суштинском појму науке којом се бавио читавог живота. Разјашњавању овог важног појма требало је да послужи студија *Теорија етноса*, која је такође остала недовршена.

Миленко Филиповић је завршио живот услед другог срчаног удара, у уторак 22. априла 1969. године. Смрт га је нашла док је чекао да му на ручак дође неки студент из Босне, Петар. Миленко Филиповић је момку помагао у Београду, што је био његов дуг добротинству које је и сам као студент примао од једне добре душе, како нам је то представила његова ћерка Радмила Фабијанић.¹³

---

¹³ Фабијанић, 1990(б), 165.

Научни амбијент у српској етнологији у време Миленка Филиповића

Српска етнологија није у својој историји имала све оне истраживачке тенденције које су одликовале развитак етнологије уопште. Аутор *Историје етнологије*, писане за цењену француску едицију популарно презентованих научних знања „*Шта знам?*“, која је намењена најразноврснијој публици, издвојио је етапе у раном уобличавању ове науке које су се кретале кроз интересовање за тело и душу човека у 18. веку; преко занимања за такозвану природну историју човека; до ступњева у развоју цивилизације и, затим, формирања различитих скупова људи, прво расних а потом лингвистички или другачије културно посебних.¹⁴ До теоријског пробоја је дошло када је британска социјална антропологија почела да се интересује за структуру и начине функционисања друштава, чиме је коначно напуштена потрага за путевима универзалног културног развоја човечанства и усмерена пажња на сваку људску скупину са идентитетом као аутентичан облик са унутрашњом динамиком.¹⁵

У Србији се интересовање за проучавања човека није појављивало у овим етапама, тако да српска етнологија уопште нема утемељење у оваквој преисторији дисциплине. То је, наравно, превасходно због изузетно неповољних друштвених прилика у условима конституисања нације под турском управом и што се држава у настанку борила за дах, па је све било веома далеко од могућности какве су постојале у политички и културно водећим земљама Европе у којима се уобличавало интересовање за човека уопште, пре свега на основи откривања света кроз путовања и касније постојање колонија. Српске потребе у том смислу биле су ограничене на познавање сопственог становништва, са каснијим проширивањем интереса на суседне народе у оном обиму у ком је Србија желела да игра улогу

---

¹⁴ Поарије, 1999, 19-20.

¹⁵ Прошић-Дворнић, 2003, 386.

централне балканске политичке, војне и културне силе и тежила да постане стожер јужнословенског односно православног или уопште хришћанског окупљања балканских народа. Спорадичне појаве излажења из овог оквира - каква је, на пример, Бранимир Магаш који се у периоду између два светска рата интензивно бавио расним питањима, тотално нетипичном темом за југословенске прилике - нису утицала на општу климу у српској етнологији. Њени су темељи чврсто почивали на приступу чињеницама какав је задао Вук Карацић, који се први систематски интересовао за живот анонимног српског човека. Предвуковско, просветитељско интересовање за пучки живот није успело да се пробије кроз романтичарски идејни фронт, према мишљењу Ивана Ковачевића који се овом проблематиком детаљно бавио: „Сукоб романтизма и просветитељства код нас се завршио потпуним поразом идеја просвећености“, сматра он у својој *Историји српске етнологије*.¹⁶ Тако се зачецима етнологије у Србији сматра делатност Вука Карацића и његових сарадника, кроз коју се, истовремено са уобличавањем етнологије, пресађује у српску културу и романтична идеологија националног покрета, нарочито немачког говорног подручја, која је Карацићу, и Србима уопште, била најприступачнија и блиска.

Међутим, ни у каснијем свом развоју српска етнологија није показивала тенденцију укључивања у иностране теоријске токове, осим спорадично и непотпуно. Мирјана Прошић-Дворнић истиче управо Миленка Филиповића као човека који је тек имао слуха за светске токове науке и прикључио се тренду проучавања друштвене организације који је покренула британска социјална антропологија својим избором тема које су га привлачиле и које је у својим радовима обрађивао.¹⁷ Тек је након Другог Светског рата српска етнологија почела да обраћа озбиљнију пажњу на јаке идејне и методолошке струје у иностраној науци, најпре веома површно у совјетској а затим, средином 1970-их година, и западној, поглавито из француског и енглеског језичког подручја.¹⁸ У периоду

---

¹⁶ Ковачевић, 2001/2, 11.

¹⁷ Прошић-Дворнић, 2003, 386-387, 390.

¹⁸ Ковачевић, 2006, 56-60.

непосредно након Другог Светског рата „највећи број српских етнолога (...) је изабрао да не буде 'политички коректан' већ политички невидљив и наставио је да мимо великих научних арена“ сакупља теренску грађу и спасава трагове традицијске културе која нестаје.¹⁹ Тако је српска етнологија „остављена у *interregnum* између два света, западног и источног, без подстицаја за тражење нових праваца развоја, без теоријских промишљања“,²⁰ у неартикулисаном бележењу свега што је деловало старо и на путу да буде превазиђено, пише о послератној етнологији Мирјана Прошић-Дворнић. Такво је гледање на предмет етнологије било актуелно све до одласка Миленка Филиповића из овог света, који се догодио 1969. године, пола деценије пре него што је на нашем језику почела да се појављује научна литература која је доносила свеже идеје. То се лепо види из примера који се налази у једном тексту насталом поводом Филиповићеве смрти, где аутор пише о томе како је Миленко Филиповић умео да „пешачи километрима да би дошао до забаченијег и интересантнијег предела“.²¹ Тиме се, очигледно, сугерише врхунска привлачност података из оних места за која се поразумева да су избегла спољашњим утицајима и променама и да стога чувају изузетно старе елементе културе који су једино вредни бележења као предмет етнологовог интересовања.

*

У свом раду о додирима између социологије и етнологије Радомир Ракић се осврнуо на основе наше етнолошке науке, где разликује две струје које су усмеравале њено формирање након почетног периода: правну оријентацију Валтазара Богишића, те историографску започету Стојаном Новаковићем. Ракић се фокусира на негативан утицај ових усмерења и сматра да су захваљујући њима друштвене појаве народног живота посматране или као правне установе и норме

---

¹⁹ Пошић-Дворнић, нав. рад, 387.

²⁰ На истом месту.

²¹ Кнежевић, 1970, 151.

или је проучавано њихово порекло и развој. Са појавом Јована Цвијића етнологија се осамостаљује, а он јој даје специфичан тон својим антропогеографским приступом. Међутим, Цвијићеви наследници, Тихомир Ђорђевић и Јован Ердељановић, држе се застарелог и бесплодног концепта *обичаја*, дајући углавном мање доприносе проучавању појединих појава.

Тако се, према Ракићевом мишљењу, Миленко Филиповић издваја као посебно значајан проучавалац друштвеног живота, али по много чему испред свог времена у средини у којој је деловао: „Још су код нас била јака старинска схватања етнологије и манир ограничавања на сеоски живот, а ни идеолошко-политичка клима још није била довољно широка да би се прешло преко непотенцирања историјско-материјалистичких метода“.²² Овде је Ракић имао на уму напад који је на Филиповића извео заступник тих историјско-материјалистичких метода, Шпиро Кулишић, и расправу коју су њих двојица водили у неколико бројева сарајевског часописа Преглед, то јест послератни период Филиповићеве професионалне делатности. „Послије тога, пок. Филиповић као да се уздржавао од теоретског иступања“, примећује Ракић, док је у погледу конкретног ангажовања око проучавања друштвене проблематике Филиповић наставио да даје доприносе науци, и то своје најбоље.²³ Из ове кратке Ракићеве оцене позиције Миленка Филиповића да се закључити да је овај био светла тачка српске (и југословенске) етнологије у њеном послератном периоду када је теоријски фокус био знатно сужен услед комунистичке страховладе, и то на основи његовог обрађивања нетипичних тема и коришћења разноврснијих приступа. Такође, може се наслутити из дотичног текста да је Миленко Филиповић и у предратном периоду већ био превазишао оно што је Ракић препознао као Богишићев правни и Новаковићев историографски приступ.

Мало другачије него што је ово виђење Радомира Ракића, Иван Ковачевић истиче, у другој књизи своје двотомне *Историје српске етнологије*, три кључна момента у преисторији ове науке. То су романтизам, са својим укоренивањем

---

²² Ракић, 1970, 178.

²³ Исто, 179.

културе у етничком или колективном психичком животу;²⁴ те два теоријско-методолошка правца који су српској етнологији дали конкретно усмерење у оквирима романтичарског погледа на ствари. Први од тих истраживачких праваца јесте, као и код Ракића, правни систем Валтазара Богишића, којим је он скренуо озбиљну пажњу на обичајно право, али је такође, глорификујући на тај начин сеоско становништво које је творац обичајног права, допринео одржању романтичних представа о мистичној категорији народа као бића и као имаоца стваралачког духа и духовног живота уопште.²⁵ Други теоријски систем и истраживачки правац јесте научна концепција географа Јована Цвијића, у којој Ковачевић акцентује с једне стране идеалистичку етнопсихолошку, те с друге стране прагматичну геополитичку мотивисаност његових истраживања.²⁶ Штавише, читаво поглавље је у *Историји српске етнологије* посвећено етнопсихологији,²⁷ као типичној романтичарској науци, оној која је отелотворила националне идеале и уградила се, заједно са својим идеолошким амбијентом, у основе етнологије као националне науке. Богишић и Цвијић су, према Ковачевићевом мишљењу, ишли за том идејом, успешно конкретизујући истраживања етничке психе, сваки на свој начин.

Слично о основама етнологије у Србији мисли Мирјана Прошић-Дворнић, када каже да се ова наука ослања на три дисциплине у свом темељу: на проучавање фолклора које је започело са Вуком Караџићем, на проучавање обичајног права Валтазара Богишића и на антропогеографију Јована Цвијића.²⁸

И сам Миленко Филиповић се дотакао овог питања, без обзира на то што се иначе није бавио историјом српске или југословенске етнологије. Конкретно се изјаснио о романтизму, док се бавио Вуком Караџићем, у свом поговору за збирку *Етнографски списи* из Караџићевих сабраних дела. Он је ту на два места изнео тврдњу да Вука Караџића није понео романтичарски занос у правцу

---

²⁴ Ковачевић, 2001/2, 22. и 27.-44.

²⁵ Исто, 18.-20.

²⁶ Исто, 21.-23.

²⁷ Исто, 27.-44.

²⁸ Прошић-Дворнић, 2003, 391.

преувеличавања значаја и позитивних квалитета свог народа, него да је као прави научни дух задржао објективност и непристрасност према предмету свог интересовања. „У њему нема ни трунке етноцентризма, тако карактеристичног по романтичаре, и он, као што је речено, наше народне особине приказује онаквим какве јесу, без куђења и хваљења“. Даље пише Миленко Филиповић: „Доследан томе, Вук није био ни за вештачко одржавање обичаја а ни за њихово насилно укидање“, опомињући се овом мишљу просветитељске жеље за укидањем обичајног понашања због његове моралне штетности, односно романтичарске реакције која је уследила за тим у виду глорификовања обичаја. „Био је, међутим, свестан“, пише даље Филиповић о Вуку Караџићу, „да се и обичаји мењају, и он је у својим делима (...) регистровао промене у народном животу, како оне које су вршене спонтано, тако и оне које су настале дириговано, утицајем власти“. ²⁹ Ако је Вук Караџић и био реалистичан, како сматра Миленко Филиповић, сви остали су, према мишљењу Ивана Ковачевића, „падали у романтичарски занос и етноцентризам“. ³⁰

Што се тиче наслеђа које је Вук Караџић оставио српској науци о народу, можда он и није био занет националном идеологијом више него што је то епоха налагала, али се то трезвено становиште није пренело даље, на његово интелектуално потомство. Он, уосталом, није имао куд него да делује у оквирима романтизма, који је тада био идеологија на снази у круговима који су се бавили фолклором, тако да су његове трезвеност и научност сасвим условне. Одмах иза Вука Караџића, који је живео у време када је православно становништво Балкана још увек обитавало искључиво по селима, прибегло се „рурализацији“ области етнолошког интересовања и идеализацији сеоске средине, ³¹ иако су се Срби већ стали масовније настањивати по градовима. Тај процес је идејно покривен представом о вези између земље, народа и националног духа који се опредмећује у фолклорним творевинама, с једне стране, и у држави, с друге стране. Основни

---

²⁹ Филиповић, 1972, 562.

³⁰ Исто, 568.

³¹ Ковачевић, 2001/2, 117.

географски принцип: одсуство дискриминације било руралних било урбаних средина, каже Ковачевић, који је требало да буде поштован сходно писцу првог целовитог описа земље и народа, географу Владимиру Карићу, прекршено је већ у самој његовој књизи у корист романтичарског појма народа који је везан за народ схваћен у сеоској идили. Тако је у време Миленка Филиповића још увек била жива ова предрасуда да су сељаци прави народ, што је био „један од фундаменталних митова српске етнологије“, ³² док је код варошана искварена чистота етничког духа. Он се против тога бунио и залагао се, макар на речима, за убрајање свих група становништва у народ: „Наша етнологија, па и наши етнографски музеји, обраћали су пажњу у првом реду селу, полазећи са гледишта да су само сељаци прави представници 'народа', а грађани утолико уколико се баве старинским занатима или чувају какву другу старину“. ³³ Овде је Миленко Филиповић искористио прилику да направи прелаз и на други ниво социјалне стратификације, па да укаже и на нереално, идеализовано схватање самог села којим се етнологија традиционално бавила: „Све са села примано је као 'народно' и редовно уопштавано. Уопште се није водило рачуна да и међу сеоским становништвом постоји класна подела“. ³⁴ Малочас истакосмо декларативни вид Филиповићевог залагања за „дерурализацију“ предмета етнолошког истраживања, због тога што се ипак он никада није озбиљније упустио у тзв. урбану етнологију. Но, његово залагање за подвођење свих слојева становништва под појам народа има вредност већ и у том декларативном облику - и као својевремена иницијатива и као показатељ нама стања које је у датом тренутку владало у науци.

О српској етнологији у прве три четвртине 20. века, које обухватају период научне активности Миленка Филиповића, Мирјана Прошић-Дворнић каже да је „стално сакупљала нове чињенице које су потврђивале старе претпоставке (...) и дуго година стагнирала у свом развоју“. ³⁵ Будући изграђена, према мишљењу истог

---

³² Прошић-Дворнић, 2003, 391.

³³ Филиповић, 1951(б), 13.

³⁴ На истом месту

³⁵ Прошић-Дворнић, 1993, 43.

аутора, на темељима фолклористике, обичајног права и антропогеографије она се бавила прошлошћу, њеном реконструкцијом и конзервацијом, а етнологи су

„у време бурних промена (...) сматрали да је најважније регистровати оне феномене 'народног живота' чији је опстанак најугроженији и што потпуније реконструисати слику идеалног сеоског друштва, док су процесе који су се одвијали пред њиховим очима скоро сасвим занемаривали или вредновали као опасност по сопствену дисциплину и предмет њеног истраживања“.³⁶

Иако се и Миленко Филиповић бавио питањима прошлости разних појава које је истраживао, на њега је вероватно Мирјана Прошић-Дворнић мислила кад је споменула „часне изузетке“ међу етнологима, јер се интересовао и питањима „трансформација, социјалног развоја и актуелних проблема са којима се друштво суочавало“,³⁷ а која су иначе најрадије препуштана социолозима.

*

Осврнимо се, у контексту приче о научном амбијенту у ком је радио Миленко Филиповић, и на великана српске науке Јована Цвијића, који је у прегледима историје српске етнологије истакнут као онај који је у многоме усмеравао развитак науке, јер се, као такав, може сматрати значајним Филиповићевим претходником. Поред тога Цвијић је и директно учитељ Миленка Филиповића. Такође, Јован Цвијић је тежио упознавању комплетног етничког живота нације, са вишеструким и разноврсним циљевима истраживања.

Етнопсихологија, оличена у чувеном Цвијићевом појму психичких типова, није једина значајна асоцијација на овог научника. Уопште један амбијентални детерминизам одликује Цвијићеву - и цвијићевску - рецепцију етничких дата у њеној основи, налазећи се иза представе о психолошким типовима у подједнакој мери као и иза типологије сеоских насеља, код Цвијића самог, или просторне

---

³⁶ На истом месту.

³⁷ На истом месту.

оријентисаности плесних корака, на пример, код „цвијићевца“ Слободана Зечевића.³⁸ Такође, један од основних цвијићевских концепата метанастазичких кретања, упућује на значај историјске судбине, то јест на утицај углавном економских, политичких, климатских и можда неких других околности од егзистенцијалног значаја које су могле нагнати људе да мењају своја боравишта. Животни амбијент састављен од пејзажа и климе као физичке основе, те покретачких историјских ситуација као акционе детерминанте утичу на психички живот припадника друштва у смислу потенцирања одређених особина и продукције колективних симбола, а никако обрнуто. Иван Ковачевић не греша кад каже да Цвијићева „цела друга књига *Балканско полуострво*, под насловом 'Психичке особине Јужних Словена', представља доказ о директном утицају романтичарске *Voelkerpsychologie* на Јована Цвијића“.³⁹ Али, и поред тога, иако Цвијић јесте био заточник романтичарске идеје о етнопсихолошким проучавањима, он је то био неодвојиво од релативно опипљивих друштвених одредница – географије и историјског окружења. Он је своје импресије о њиховим могућим утицајима пројектовао психичке типове, ишчитавајући их затим из фолклорних производа, уметничких дела, историјских потеза. Требало би да то, у крајњој линији, показује везаност људи за одређену земљу и историјску судбину.

Поред великог интересовања које је Јован Цвијић, дакле, показивао за етнопсихологију, Иван Ковачевић сматра да се „у Цвијићевом делу јавља (...) још једна одлика романтичарске етнологије. То је геополитичко закључивање на основу распореда етнографских елемената“.⁴⁰ Отуда, „усмереност ка проучавању обичаја и етничке историје или усмереност ка проучавању Балкана карактерише цео период између два рата“,⁴¹ спремајући таквом врстом истраживања оцртавање детаљне мапе етничког распореда по регији Балканског полуострва. Ковачевић је у праву и када каже да су етнопсихолошка истраживања убрзо замрла, али можда мало пренаглашава значај прагматичне компоненте у српским етнолошким

---

³⁸ Зечевић, 1983, 27.-45.

³⁹ Ковачевић, 2001/2, 21.

⁴⁰ Исто, 22.

⁴¹ Исто, 24.

истраживањима кад је оцењује овако: „С друге стране, утврђивање политичких граница или залагање за њихово мењање на основу распореда етнографског материјала постало је један од основних, мада ретко експлицитно изражених циљева наше етнологије“.⁴² Јер, сва су се истраживања номинално одвијала у југословенским оквирима и са циљем утврђивања јединства Јужних Словена. А затим, док је Цвијићева наука стигла, преко Тихомира Ђорђевића и Јована Ердељановића, до Миленка Филиповића, антропогеографија је померила нагласак са спољнополитичке дистинктивне на патриотску и интегративну усмереност истраживања, представљајући могућност да се упозна етнос из чисте заинтересованости за њега, из такорећи љубави према народу, а без обзира на употребљивост резултата истраживања која у условима формиране Југославије више није била ни могућа нити потребна. Као што је то Миленко Филиповић формулисао на једном месту: „Не може се довољно истаћи колико је уопште велик значај познавања земље и народа“.⁴³ Или кад тврди, мало конкретније, у једном свом програмском чланку: „Познавање сваке земље и сваког народа је задатак који је у свакој културној земљи сам по себи довољан и јак разлог за помагање етнолошких проучавања и одржавање установа које ће их вршити“; и даље: „А ми уопште не познајемо довољно наш веома сложени народни живот (...) и та негативна чињеница треба да буде једна од основних мисли која ће нас руководити: потребно је што пре уклонити тај недостатак ради нас самих и ради будућих генерација“.⁴⁴ То јесте такође, строго узев, политичка мотивисаност истраживања - у оној мери у којој је политика управљање друштвеним животом уопште - али са идеалистичким а не прагматичним предзнаком и, самим тим, са различитом телеологијом. То се види већ и код самог Цвијића, кроз чије написане редове провејава позитиван емотивни однос према предмету истраживања, због чега се Јован Цвијић само може – као и многи други људи из тог периода, уосталом – да посматра као жељан политичког ангажмана из идеалистичких побуда, да утврди

---

⁴² Исто, 23.

⁴³ Филиповић, 1957, 13.

⁴⁴ Филиповић, 1955, 214.

југословенско јединство, а не са државничком лукавштином да остварује територијалне добитке за Србе.⁴⁵ Јер, Југославија је морала да буде прихваћена као добит за све народе које је укључила у свој састав, па је замењивање идеје народа идејом географски опредељеног психичког типа, то јест давање другачијег смисла термину етничка група, повлачило другачије границе између група, мешајући до тада различите народе и конфесије на основи њиховог територијалног па самиј тим и психичког јединства. Та југословенска компонента у антропогеографији Јована Цвијића превагнула је код његових настављача - који и нису, уосталом, имали исте услове као он, ни личне нити друштвене, да пласирају резултате својих истраживања на политичку сцену.

*

Што се Цвијићевих настављача тиче, најистакнутији су међу њима Тихомир Ђорђевић и Јован Ердељановић, који слове и као најзначајнија имена српске етнологије. Они за нас овде имају важности такође, пошто се појављују у биографији Миленка Филиповића као његови предавачи на студијама, људи од којих се он непосредно учио етнологији, с којима је одржавао интензиван контакт све до краја њихових живота и чији је утицај на његов рад, самим тим, био неминован. Према мишљењу Ивана Ковачевића, они се обојица, и Ђорђевић и Ердељановић, одликују романтичарским гледањем на ствари и поклоници су, према номенклатури Радомира Ракића, споменутог новаковићевског историографског приступа етнолошким проучавањима.

За Тихомира Ђорђевића истиче Иван Ковачевић да је, и поред своје идеолошке везаности за у суштини ирационалне категорије као предмет проучавања, у извесној мери био научно оријентисан, између осталог својим инсистирањем на употреби архивских података, што је „унапредило методолошке

---

⁴⁵ Трговчевић, 1986, 293-303, 310-315.

поставке наше етнологије“.⁴⁶ Никола Пантелић, пак, истиче много више Ђорђевићевих квалитета, као што су ширина интересовања, марљивост и преданост раду које су изнедриле огромну библиографију од преко 700 наслова, допринос методологији путем многих упутстава за испитивање, као и инсистирањем на употреби археолошких и архивских извора.⁴⁷ У истом смислу се на делатност Тихомира Ђорђевића осврћу и други аутори, на пример Сребрица Кнежевић, која набројаноме додаје и Ђорђевићеве пионирске захвате у питања којима се нико пре њега није бавио, као и његово праћење збивања у иностраној науци.⁴⁸ У контексту разматрања Миленка Филиповића као доминанте овог текста, заиста је тешко избећи поређење и установити да је све набројано карактеристично и за њега, уз још додатак многих језика које су обојица користили. Не би било неумесно да помислимо како је Тихомир Ђорђевић био Миленку Филиповићу један општи узор научника, етнолога, поготово кад се узме у обзир чињеница да је Ђорђевић био изузетно омиљен и као предавач и као човек уопште, посвећен педагошком раду колико и научном,⁴⁹ као и чињеницу да су Ђорђевић и Филиповић до краја Ђорђевићевог живота одржавали жив контакт.⁵⁰

Што се тиче Јована Ердељановића, Иван Ковачевић га идентификује као политички активнијег научника него што је то био Тихомир Ђорђевић и налази да је његова „преокупираност историјом, посебно етничком историјом, повезана с веома експлицитно израженим ставовима о националном питању“,⁵¹ па су у том смислу карактеристичне и његове дефиниције етнологије као „науке о етничким појавама“.⁵² У истом смислу само из другог угла се на Ердељановићев рад осврће Никола Павковић, у свом тексту „Етно-политиколошки погледи Јована

---

⁴⁶ Ковачевић, 2001/2, 24.

⁴⁷ Пантелић, 1995, 14-15.

⁴⁸ Кнежевић, 1995, 264.

⁴⁹ Исто, 267.

⁵⁰ У народној библиотеци Србије се, у оквиру заоставштине Тихомира Ђорђевића, под сигнатуром ТЂ Р 6264/860/1-93, налази фасцикла са деведесет и три писма која је Миленко Филиповић послао Тихомиру Ђорђевићу, претежно из Македоније у којој је службовао безмало од завршетка факултета па скоро до Ђорђевићеве смрти.

⁵¹ На истом месту.

⁵² Исто, 25.

Ердељановића“ , налазећи да је одредница политичка антропологија она која сасвим одговара Ердељановићевом приступу проучавању племена као политичких организација.⁵³

И једно и друго се може препознати код Миленка Филиповића, који је суверено користио историографски материјал у својој етнологији, баш као што је то радио и Тихомир Ђорђевић; а и стављао је значајан акценат на појам етноса, интерпретирајући етнологију на сличан етимолошки начин, попут Ердељановића: „Етнологија као наука бави се проучавањем е т н о с а, етничког живота“, сматра Миленко Филиповић, и онда разрађује: „Етнологија се не бави само констатовањем етничких особина неке групе; она се бави и изучавањем постанка етничких група и њихова развитка; она данас као историска научна дисциплина прати и проучава све промене у животу етничких група – од њихова постанка па до данас“.⁵⁴ Ово представља знатно проширење дефиниције етнологије у односу на Ердељановићево одређење ове науке као оне која се бави проучавањем етничких појава, увођењем динамичког и функционалног момента. Али и даље се у својој суштини Миленко Филиповић овде ослања на Ердељановићеву дефиницију етнологије као науке о етничким особинама.⁵⁵

*

Наука о народу је израз који би могао можда понајбоље да опише оквир у коме су се кретала истраживања наших раних етнолога, па чак све до иза Другог светског рата. Њу је први нагласио као посебну патриотску оријентацију српских научника Александар Миљковић у свом чланку „О Сретену Вукосављевићу као социологу нашег села“. Он не подразумева под тим називом пресађену код нас немачку *voelkerkunde*, него више њену српску парафразу, аутентично научно ангажовање које је „изданак специфично наше националне културе који се не да

---

⁵³ Павковић, 1995.

⁵⁴ Филиповић, 1951(6), 7. и 12.

⁵⁵ Ердељановић, 1939, 3; 1941, 2-3.

уклопити у готове науке које су изграђене на другом тлу“, као што би биле социологија, етнологија, историја, антропологија⁵⁶ и са чијег би се становишта таква наука о народу показивала као синтетичка.⁵⁷ Миљковић види зачетак ове науке у делу Вука Карацића и даље међу њене заточнике убраја најистакнутија имена из историје науке хуманистичког усмерења у Срба: Стојана Новаковића, Валтазара Богишића, Јована Цвијића, Слободана Јовановића, Тихомира Ђорђевића,⁵⁸ а коначно и Миленка Филиповића.⁵⁹ Посебност српске и јужнословенске науке о народу, према Миљковићевом мишљењу, јесте њена друштвена ангажованост, жеља научника „да што више и што обухватније упозна народ како би му помогао на најбољи могући начин“. ⁶⁰ Друга битна одлика науке о народу као научног приступа нацији јесте одсуство сваке теоријске оријентације према циљевима истраживања који не би били у крајњој линији везани за потребе за унапређењем квалитета живота људи о којима је реч.⁶¹ Иван Ковачевић је, пак, препознао у науци о народу романтичарски прежитак, који се касније под фирмом етнологије протезао све до 1970-их година. Навео је период прве половине 20. века као време када наука о народу „доживљава свој пуни процват“, ⁶² док непосредно за тим „диференцијација посебних научних дисциплина започиње током 50-тих година, али пуни замах добија тек после 1960. године“, ⁶³ доводећи тако и до лаганог утрнућа српске и југословенске науке о народу.

Иван Ковачевић је у свом проучавању историје српске етнологије посветио посебну пажњу Сретену Вукосављевићу, као последњем изданку ове специфичне научне оријентације са националним предзанком, а за кога је четврт века раније Миљковић написао да „спаја два доба, задирући и у једно и у друго“, ⁶⁴ којом приликом се мислило на време пре односно након успостављања социологије као

---

⁵⁶ Миљковић, 1975, 25. и 22.

⁵⁷ Исто, 19.

⁵⁸ Исто, 15, 16, 17, 19, 25.

⁵⁹ Миљковић, 2010, 62.

⁶⁰ Миљковић, 1975, 22.

⁶¹ Исто, 16.-17. и 23.

⁶² Ковачевић, 2001, 276.

⁶³ Исто, 161.

⁶⁴ Миљковић, 1975, 16.

званичне дисциплине. Међутим, тој улози споја између два периода – периода науке о народу и оног који обележавају издиференциране хуманистичке науке – сасвим добро, а можда још и боље, одговара такође научна фигура Миленка Филиповића. На пример, између осталог Ковачевић о Вукосављевићу пише:

„Вукосављевићева почетна визија друштва која одређује сељачко друштво као органску целину која спонтано регулише све врсте односа и која указује на град као узрочник деструкције таквог стања је одредила и Вукосављевићево истицање спонтаног настајања свих норми обичајног права. То је довело до запостављања историјских процеса при чему је нарочито занемарена историјска улога младе буржоазије и буржоаске државе“.⁶⁵

Ако је оваква ситуација у делу Сретена Вукосављевића, онда се за њега свакако не може рећи, као што то каже Миљковић, да повезује два доба задирући и у једно и у друго, него само то да у потпуности припада оном старијем, ког карактерише прилично нереалан, романтизован поглед на друштво, како то Ковачевић и сагледава. Миленко Филиповић, напротив, иако је поникао и радио током скоро читавог свог радног века у оквирима науке о народу, није био тиме ограничен па тако ни ометен у развијању своје мисли у правцу изградње динамичке представе о друштву која је много боље одговарала стварности. Тако, о истој, социолошкој проблематици, која се спомиње у вези са Сретенем Вукосављевићем, сам Миленко Филиповић пише о себи:

„Током трајања мог теренског испитивања у Југославији, унапредовао сам од антрополошког и географског истраживања ка социолошком, које је за мене све занимљивије. У моје време није постојала катедра за социологију на београдском Филозофском факултету, тако да сам ја самоук социолошки истраживач“.⁶⁶

---

⁶⁵ Ковачевић, 2001, 278.

⁶⁶ „In the long course of my field research in Yugoslavia I have progressed from anthropological and geographical investigations to sociological research which is of increasing interest to me. In my time there was no chair of sociology at the Faculty of arts at belgrade, so that I am a self-made sociological research worker“; Халперн&Хамел, 1970, xv.

Овим речима је Филиповић образлагао потребу за добијањем Рокфелерове стипендије за усвршавање у иностранству. Овакво саморазвиће кроз праћење нових теоријских трендова Сретену Вукосављевићу ипак није падало на памет. Вукосављевић јесте представљао еволутивни корак у развоју науке о народу, али се не може рећи, како је то Миљковић тврдио, с ослонцем на мишљење Цветка Костића, да његово дело стоји на размеђи два научна доба. „Најпозитивнија страна Вукосављевићевог тумачења детерминанти које утичу на формирање одређеног менталитета је потпуно превазилажење мистичних концепција, попут 'народне душе'“,⁶⁷ пише Ковачевић, истичући тако једну од новаторских особености Вукосављевићевог погледа на ствари, али и даље у оквирима науке о народу:

„Научни интерес Сретена Вукосављевића није могао превазићи оквире 'националне науке' каква је била Богишићева, Новаковићева, Цвијићева и др. Потврда овој тези је чињеница да се обим Вукосављевићевог интересовања у великој мери поклапа са проблемима који су били предмет проучавања поменутих научника, посебно Цвијића и његове антропогеографске школе“.⁶⁸

Суштина је у томе да је сам Миленко Филиповић свесно пратио збивања на научним сценама у иностранству, како на Истоку тако на Западу, и имао потребу да српску односно југословенску етнологију укључи у савремене токове теоријско-методолошког развоја у свету – наравно, у оној мери у којој их је он сам схватао и прихватао - што са Сретеном Вукосављевићем никако није случај. Миленко Филиповић је зато адекватнији да се појави као еманиција прелаза из једног научног доба у друго, из недиференциране науке о народу као општег истраживачког приступа нацији у епоху диференцираних и теоријско-методолошки разрађених наука какве познајемо данас. Иван Ковачевић је отприлике и поставио Миленка Филиповића у ту позицију на прелазу између два доба кад је, у оквиру приче о неуспеху функционализма да одигра модернизацијску улогу у српској етнологији, приметио да су „покушаји рехабилитације Миленка Филиповића кроз

---

⁶⁷ Ковачевић, 2001/2, 281.

⁶⁸ Исто, 161.

креирање тзв. социјалне етнологије“ које је предузео Радомир Ракић „благих наговештаја неостварене модернизације путем антрополошког функционализма“. ⁶⁹ Јер, у Филиповићевим текстовима се појављују одлике и једног и другог периода, као и опаске о потреби за променама суштинских поставки у научном приступу чињеницама.

Питање стоји колико се таква наука о народу уопште може сматрати науком, с обзиром на одсуство сваке њене теоријске осмишљености. Науку од не-науке не разликује исправност парадигме, пошто знамо да свака парадигма кад-тад буде превазиђена и замењена новим погледом на свет. Одлика науке је отвореност за развој, па би, према томе, одлика научника требало да буде свесност о ограниченом важењу резултата његовог рада.

„Сматрало се да је наука систем знања – што извеснијег знања“, али, „на науку не смемо да гледамо као на неки 'корпус знања', већ пре као на систем хипотеза; то ће рећи, као на систем нагађања или антиципација који се у принципу не могу оправдати, али којима се служимо све докле док издржавају провере, и за које никад немамо права да кажемо да знамо да су 'истинити', или 'више или мање извесни', или чак 'вероватни' “. ⁷⁰

Истраживач који поверује да је на добром путу да у потпуности спозна истину о предмету свог проучавања и да ради у идеолошки неоптерећеном интелектуалном систему, налази се једноставно у заблуди. У том смислу Миленко Филиповић и јесте и није научник. С једне стране, он није претендовао на коначност својих закључака – али то само зато што је био свестан пролазности феномена, а не због свести о пролазности парадигме у којој се његова мисао кретала. Јер, с друге стране, он је био толико дубоко саживљен са позитивистичким гледањем на ствари да није могао да се ишчупа из уверења да су ствари искључиво такве какве се чине здраворазумском гледању и да нису подложне интерпретацији. То је било код њега тако упркос чињеници да се током читавог живота који је провео у науци саплитао о недефинисане основне појмове етнологије, очигледно осећајући потребу да их

---

⁶⁹ Ковачевић, 2010, 27.

⁷⁰ Попер, 1973, 338. и 340.

прецизира на неки начин који у есенцијалистичкој парадигми није био могућ. Ипак, теоријско-методолошки амбијент у ком се кретала мисао Миленка Филиповића одговарајући је месту и времену. Јасно је да он, поред свих својих квалитета као и слутњи о могућностима унапређења српске етнологије, није био способан да пробије ограничења парадигме и да закорачи у нов образац дефинисања стварности. Миленко Филиповић је био научни дух у смислу радозналости, непристрасности, проницљивости и отворености за нове могућности. Можда је исправније рећи да је био истраживач него научнк. Али, у сваком случају није био неки велики иноватор. У том смислу се Филиповић бавио науком о народу, истом оном разгранатом историјском етнологијом појавности која је утврђена као тако типична за српске истраживаче живота народа.⁷¹ Миленко Филиповић је, у ствари, најпотпуније развио овај истраживачки приступ, више него било ко пре или после њега у српској па и у југословенској етнологији, дотичући његове границе и осећајући тескобу неодређености његових основних поставки.

*

„Доситејев захтев за искорењивањем обичаја, навика и празноверица преко рационализма потпуно је противречан каснијем романтичарском убеђењу да су баш обичаји, умотворине, веровања итд, оно што сачињава суштинску карактеристику српског народа“, пише у *Историји српске етнологије* Иван Ковачевић.⁷² Међутим, оба ова приступа традицијској култури, и просветитељски хигијеничарски и романтичарски заљубљени у обичаје, изгледа да су тражили касније своје помирење, своју синтезу. Нашли су је најпре и највише у етнологији Миленка Филиповића, који је некако успео да у свом духу сублимише обе ове тенденције: ка очувању народних особености и, истовремено, ка унапређењу живота народа. Ово упркос чињеници да је романтизовано гледање на етничке ствари својевремено било однело превагу и у потпуности заменило

---

⁷¹ Миљковић, 1975.

⁷² Ковачевић, 2001/2, 9.

просветитељски став према обичајима, навикама и празноверицама као према штетним појавама.⁷³ На много места Миленко Филиповић ипак говори о обема овим тежњама, као о нечему за шта етнолог мора да се залаже. С једне стране, етнологија се бави трагањем за прошлим облицима, видовима и начинима, односно за путевима развитка појава културе и друштва, тако да јој много значи конзервација прошлости као показ и доказ за њене реконструктивне претпоставке. „Етнологи су сматрали да је најважније регистровати оне феномене 'народног живота' чији је опстанак најугроженији и што потпуније реконструисати слику идеалног сеоског друштва“, писала је Мирјана Прошић-Дворнић,⁷⁴ док Иван Ковачевић описује тај тренд у српској етнологији као да га карактерише „(ре)конструкција етнографије српског села и сељака деветнаестог века и дилетнатска 'етногенеза' као 'наука' о пореклу и постанку народа“.⁷⁵ Сам Миленко Филиповић о томе пише следеће, стајући на једно трезвено становиште у погледу конзервације превазиђених етничких одлика:

„Нагле промене у нашем народном животу (...) доводе да се брзо напуштају и ишчезавају потпуно или се преиначавају стари облици и начини живота. То није ништа рђаво (...) јер многи од тих облика данас претстављају само знаке заосталости и кочница су напретку. Али ипак не треба да допустимо ни да ти облици ишчезну без трага (...) Потребно је сачувати ради науке и ради будућих покољења по могућности све оно што ће приказивати наш савремени народни живот као и живот ранијих покољења, колико је то могућно“.⁷⁶

С друге стране, морална обавеза научника чија делатност може да допринесе бољитку јесте, нормално, да своје знање употреби на ползу свих оних којима може да помогне – тако да се Миленко Филиповић од почетка до краја здушно залагао за коришћење резултата етнолошких истраживања за сваку друштвену потребу коју би они могли да задовоље.⁷⁷ Али испуњење овог квази-просветитељског задатка, у

---

⁷³ Исто, 11.

⁷⁴ Прошић-Дворнић, 1993, 43.

⁷⁵ Ковачевић, 2010, 37-38.

⁷⁶ Филиповић, 1958, 6.

⁷⁷ Филиповић, 1955, 214.

неким својим видовима као што је, рецимо, „унапређење и подизање животног стандарда, а особито ... народног здравља“, скопчано је са активностима које директно воде ка нестанку традицијских облика понашања, то јест потпуно је супротстављено оном првом задатку етнологије као чувара традиције. Ту Миленко Филиповић ипак нема дилему око приоритета: све што може бити унапређено да би људи живели боље треба да се унапреди, ако тако мора онда и да нестане, да би уступило своје место квалитетнијим решењима и начинима. Тако, на пример, он пише у вези са музејским излагањем „магијских предмета“ да их не треба представљати на начин као да је то нешто вредно, него треба „да сваком посетиоцу буде јасно да су то предмети који представљају некадашње ниско стање културе и просвете, да су то ствари које треба што пре да ишчезну из нашег народног живота“.⁷⁸ Слично се изјашњава и на другом месту: етнологи треба да посвете пажњу примитивним облицима понашања

„не само ради тога да би се прикупила што обимнија документација о нашој културној и етничкој прошлости, него баш ради тога да се што пре, што лакше и што успешније уклони то тешко наслеђе из прошлости: да се онима који се баве народним просвећивањем и подизањем животног стандарда укаже против чега све треба да се боре“.⁷⁹

Или, док излаже своје мишљење о заштити културних места, Миленко Филиповић наглашава да не би смело да се дозволи да народ стекне погрешан утисак да се она стављају под заштиту зато што се одобравају магијски поступци који се ту врше, него „сви треба да радимо на томе да таквих ствари што пре нестане из народног живота“. Све би се то „добро оградило тако да се спречи одношење, пропадање а уједно и даље обављање ритуала, како би се избегао нежељени ефекат да се задржи и обављање ритуала. То не би било чак никакво насиље: свуда су такви култови и

---

⁷⁸ Филиповић, 1949, 162.

⁷⁹ Филиповић, 1955, 214.

ритуали у наглom слабљењу и изумирању“,⁸⁰ правда он своју идеју о просветитељском деловању.

Миленко Филиповић је, управо, објединио опозитне ставове према тзв. народној старини, који се актуелизују као два међусобно супротстављена друштвена циља етнoлошких проучавања. То би био, с једне стране, романтични афинитет према етничкој прошлости, коренима, трајању, који резултира документовањем старина што нестају у процесу модернизације; и, с друге стране, просветитељско ужасавање над неразумним истрајавањем у држању разних неефикасних застарелих образаца, које онда тражи драстичну хигијенску акцију у правцу поправке животног стандарда. Нигде боље не можемо видети схизофрену позицију на којој је стајао Миленко Филиповић, обједињујући у свом научном приступу главну контроверзу из историје српског интересовања за народни живот: сукоб просветитељских и романтичарских схватања о вредности традицијске културе. Према томе, када је Иван Ковачевић у својој *Историји српске етнологије* изразио мишљење, које смо горе већ навели, да се „сукоб романтизма и просветитељства код нас (...) завршио потпуним поразом идеја просвећености“, изгледа да то ипак није тако у потпуности.⁸¹ Просветитељство је очигледно преживело или оживело у форми акционог духа којим је био надахнут Миленко Филиповић, као научник који се бави око пучких животних навика и који мора да одмерава је ли му више стало до добробити традицијских етничких одлика или до реалне добробити народа. А у таквом ставу, макар начелном, он свакако није био усамљен, ако узмемо у обзир оно што смо горе изнели о науци о народу каквом ју је описао Александар Миљковић, када је као њену специфичност изнео жељу научника „да што више и што обухватније упозна народ како би му помогао на најбољи могући начин“. ⁸² Изгледа да је просветитељско начело ипак преживело налет романтизма, у нешто модификованом облику и скривено у том програмском елементу који је пратио научна истраживања хуманистичког усмерења кроз 19. век

---

⁸⁰ Филиповић, 1958, 10-11.

⁸¹ Ковачевић, 2001/2, 11.

⁸² Миљковић, 1975, 22.

па све негде до Другог Светског рата, након чега је уследило тотално обесмишљавање етнологске дисциплине, које је Иван Ковачевић описао као „све мању и све лошију етнографију“ и „бављење 'народном културом' на нивоу самодовољне дескрипције“.⁸³

Као да је Миленко Филиповић носио барјак науке о народу – са целокупним њеним историјским наслеђем - покушавајући да с њим уђе у нове области, и теоријске и емпиријске, док је највећи број његових колега, уместо да иде за њим, како је то формулисала Мирјана Прошић-Дворнић, одлучио да буде „политички невидљив“ и да „скупља теренску грађу и спасава трагове традицијске културе“.⁸⁴ Због тога је она само делимично у праву кад даље пише да је српска етнологија остављена „без подстицаја за тражење нових праваца развоја“, ⁸⁵ будући да је потом и сама споменула Миленка Филиповића као научника који је одскакао од тог туробног просека. Он је сам можда и имао снаге да се са успехом бори против таквог интелектуалног амбијента, али је и са друге, ваннаучне стране онемогућаван у свом напору да српску етнологију поведе у правцу модернизације, будући нападан на политичкој основи због неследовања марксистичкој догми.⁸⁶

*

Сам Миленко Филиповић не само да је радио у оквиру одређеног научног амбијента и трпео његов утицај, него је, сасвим природно, био својим деловањем, такође, и његов стваралац. И то упркос малочас наведеном мишљењу, које га сврстава међу авангарду у југословенској етнологији, борећу се за напредовање у нове области истраживања и за нове приступе чињеницама, које ипак није успео да пелцује у нашу научну средину. Поред такве своје улоге, да промовише „другачију, антрополошку парадигму у проучавању јужнословенских традиционалних

---

⁸³ Ковачевић, 2006, 51.

⁸⁴ Прошић-Дворнић, 2003, 387.

⁸⁵ На истом месту.

⁸⁶ Кулишић, 1955. и 1956. О томе: Ракић, 1970, 179; Прошић-Дворнић, 1993, 47 и 2003, 386-387; Горуновић, 2007, 71-94; Ковачевић, 2010, 26.

култура“,⁸⁷ Миленко Филиповић је био, истовремено, и доста чврсто укорееен у неке поставке око којих се вртела српска етнологија његовог времена.

Према прегледу теоријско-методолошких усмерења која су се појављивала у српској етнологији, а која су препознали и у заједничком раду „Тежње и правци развоја етнологије у Србији (1945-1983)“ набрајали и образложили Никола Павковић, Душан Бандић и Иван Ковачевић,⁸⁸ најистакнутији истраживачки приступ јесте емпиризам. Како се домаћи етнологи у начелу нису интересовали за образложења својих становишта то је и емпиризам „мање изражен као теоријски став, а више као пракса“. ⁸⁹ Овим су називом три аутора, у ствари, означили превасходну оријентацију у правцу прикупљања тзв. грађе, а које није усмерено никаквим задатком, изузев оног да се што боље документује живот народа, поглавито старински и сеоски. Павковић, Бандић и Ковачевић налазе емпиризам доминантном оријентацијом све до 1960-их година. Такође, три аутора истичу антропогеографски приступ као примарно теоријско усмерење, које је и званично преовлађивало у етнологијским установама, све до свог спонтаног утрнућа 1980-их година. Уз то се истиче као веома присутан и „историјско-компаративни и генетски приступ“.

Сва три усмерења су преовлађивала у етнологији Србије током читавог периода научне активности Миленка Филиповића и, као што смо другде показали, била су карактеристична за његов рад исто колико и за епоху уопште. Склони смо и могућности обртања узрока и последице да бисмо истакли узајамно деловање између епохе и појединца, тако да би се могло рећи да је Миленко Филиповић својим проношењем соменутих приступа у многоне допринео томе да преовлађујуће одлике етнологије у његово време буду такве каквима су их утврдили Павковић, Бандић и Ковачевић. Ово постаје нарочито уочљиво кад обратимо пажњу на одступања. Јер, било је свакако изузетака, то јест радова Миленка Филиповића који су излазили из оквира три набрајана усмерења. Краће

---

⁸⁷ Прошић-Дворнић, 2003, 389.

⁸⁸ Павковић-Бандић-Ковачевић, 1983, 109-116.

⁸⁹ Исто, 109.

речено, у великој мери је баш Миленко Филиповић био тај који је уносио свежину у теоријску ситуацију српске етнологије и то нарочито у периоду након другог светског рата, када је већ био интелектуално сазрео и стекао знатно истраживачко искуство. Тако, за његове најбоље радове, према мишљењу неколицине колега, управо слове они који су настајали током последње две деценије његовог живота, 1950-их и '60-их година, у којима се могу наћи иновације у оквиру тадашње српске етнологије или макар унапређења постојећих приступа. Биће да Александар Миљковић није у потпуности у праву када сву одговорност за запостављање Филиповићевог предратног опуса насталог у Македонији сваљује на комунистичку националну политику којој се није допадало посрбљивање македоније у његовим текстовима; него је и квалитет тих радова на нижем нивоу него оних послератних, које је писао искуснији, зрео истраживач.

Миленко Филиповић о етнологији

Миленко Филиповић није никада написао рад посвећен етнологији, у коме би систематски изложио своја одређења ове науке, њених дефиниција, основних појмова, метода и теоријских поставки. Међутим, он јесте много пута онако успут говорио о етнологији, њеном предмету, приступу, методима, циљу, тако да је могуће напобирчити по разним његовим текстовима његов став о науци којом се бавио. У највећој мери се на тај начин одредио према етнологији у чланку „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“. У том тексту је описао етнологију као науку „о народном животу свих народа“, која „посматра појаве у народном животу у њиховој динамици, посматра и проучава процесе, њихове услове и последице, и томе је подеђено свако скупљање грађе“.⁹⁰ Краћи опис етнологије дао је Филиповић у својеврсном наставку споменутог чланка, у раду „Савремена етнологија или етнографија. Осврт на чланак Ш. Кулишића: ’Антиисторизам функционалне школе у етнологији’“, где је написао: „Етнологија или етнографија и није у ствари ништа друго него наука о садашњим, живим, народима или етничким групама и културама“.⁹¹ Иако ове речи Миленко Филиповић није ставио у текст са приоритетном намером да да дефиницију етнологије, већ да одређењима науке подржи неке тезе о проблему који разматра, ово би требало третирати као пуноважне Филиповићеве дефиниције – како због недостатка других, тако и због тога што оне заиста обухватају суштину онога чиме се он бавио под фирмом етнологије. Оно прво одређење етнологије импликује историјски приступ појавама, истраживање њиховог порекла и развика, што претежно и јесте била наука којом су се бавили Миленко Филиповић и његови претходници и савременици; иако би се одатле могло посумњати и на функционални приступ, са унутрашњом динамиком културе, већим или мањим

---

⁹⁰ Филиповић, 1955, 214.

⁹¹ Филиповић, 1956, 150.

„тотализовањем“ појава у смислу у ком је то предложио Марсел Мос у свом чувеном тексту „Оглед о дару“. Ова друга, пак, дефиниција има и наставак, у коме се образлаже место које фактор времена игра у предмету етнологских проучавања, а чиме се она сасвим складно надовезује на прву дефиницију, из ранијег чланка. Након што каже, дакле, да је етнологија наука о савремено постојећим народима и културама, Филиповић наставља: „А пошто су те културе (народни живот, етничке особине) резултат дугачких и сложених процеса, етнолог или етнограф, сем уколико једноставно не приказује садашње стање живота неке групе или садашње облике и распрострањење неког елемента или комплекса (...), мора да се послужи и средствима и методима историје, као што треба да се користи и помоћу других дисциплина“. Према томе, ако је могло бити неких недоумица гледе карактера „динамике“, „процеса“, „услова и последица“ из прве дефиниције, у другој је то разјашњено у смислу да се ради о развојној а не о функционалној перспективи. Такође, у поговору за *Етнографске списе* Вука Караџића истиче Филиповић „појаве којима се бави етнологија појединих народа, као што су порекло и постанак народа, његово распрострањење и бројно стање, његове особине и погледи на свет“.⁹² Ово може послужити као једна његова описна дефиниција етнологије, из које успут сазнајемо да је он до краја делио етнологију на посебне и општу - то јест, националне односно регионалне и, назовимо је тако: универзалну - као што је о томе писао још 1930-их година, у свом раном тексту „О етнологском проучавању Јужне Србије“.⁹³ Коначно, Миленко Филиповић етнологију види као дескриптивну науку, кад пише да „етнологија се не бави само констатовањем етничких особина неке групе“; и, такође види је као историјску дисциплину која се „бави и изучавањем постанка етничких група и њихова развитка“, те „прати и проучава све промене у животу етничких група“, пошто „и појаве народног живота подлежу променама и законима историског развитка“.⁹⁴

---

⁹² Филиповић, 1972, 515.

⁹³ Филиповић, 1930, 119.

⁹⁴ Филиповић, 1951(6), 12-13.

Филиповић подсећа да су „раније сабирани предмети и описи само као такви“, док се сада, ето, ради ипак у оквиру некаквог плана. Тај оквир, додуше, није теорија у оном смислу у ком је то било жељено од колега – на пример, од Ш. Кулишића који је говорио о Филиповићевом функционализму,⁹⁵ или касније од Ђурђице Петровић која је предложила да се у Филиповићево дело учита „англо-америчка културна антропологија“,⁹⁶ или од оних који су, насупротив, приметили да Миленко Филиповић није баш склон теорији него да је превасходно сакупљач података.⁹⁷ Противно овом последњем говоре речи самог Миленка Филиповића: „Сакупљање грађе, пак, не сме да буде циљ само себи нити је само то посао научног радника. Грађу треба п р о у ч а в а т и и скупљање грађе обављати систематски и подредити потребама решавања проблема“.⁹⁸ Видимо да је он имао идеју која је осмишљавала сакупљање података, а да то није била нити једна од теорија етаблираних на Западу, још мање марксистичка која се у том тренутку наметала етнологији земаља источне политичке оријентације, што је била Југославија. Сребрица Кнежевић је приметила, у свом комеморативном напису о Миленку Филиповићу, да је он „следбеник познате антропогеографске ’Цвијићеве школе““, којој “остаје веран до краја свога живота“, само са наглашеном етнолошком оријентацијом,⁹⁹ сходно опредељењу које је показао већ приликом докторирања из етнологије. А етнологија је за њега била видели смо шта: наука о животу живих народа. И та наука не тражи оправдање за своје постојање негде изван искуства: „Познавање сваке земље и сваког народа је задатак који је у свакој културној земљи сам по себи довољан и јак разлог за помагање етнолошких проучавања и одржавање установа које ће их вршити“, сматра Миленко Филиповић,¹⁰⁰ сасвим у духу становишта према коме је општи циљ науке да просто осветли тајне и да учини непознато познатим.

---

⁹⁵ Кулишић, 1955, 298.-302.

⁹⁶ Петровић, 1991(а), XV.

⁹⁷ Исто, XIV; Halpern&Hammel, 1970, 558; Бандић, 1986, 342.

⁹⁸ Филиповић, 1956, 148.

⁹⁹ Кнежевић, 1970, 147.

¹⁰⁰ Филиповић, 1955, 214.

*

Није Миленко Филиповић увек имао иста становишта у погледу природе, предмета и задатка науке којом се бави. Током скоро пола века дуге каријере његови ставови су, нормално, еволуирали, иако ипак не сви. Први међу његовим радовима који понешто говоре о самој науци јесте текст под насловом „О етнолошком проучавању Јужне Србије“, настао као приступно предавање одржано на Филозофском факултету у Скопљу. У њему се Миленко Филиповић осврће на развојни пут који је етнологија прешла на српском говорном подручју, од свог зачетка у делу Вука Караџића. Ту Филиповић сагледава два периода у развоју етнологије у Југославији: дотадашњи, утемељен на истраживачкој традицији какву је првобитно задао Вук Караџић; и нов период праве, зреле науке, отпочет делатношћу Јована Цвијића. Филиповић зачетнике та два периода, Вука Караџића и Јована Цвијића, представља као великане који својом надахнутом делатношћу обележавају значајне прекретнице у развоју етнолошког рада на Балкану: док Караџић означава отпочињање етнолошких проучавања уопште, дотле Цвијић представља врхунац развојног стремљења наше етнологије и коначно уобличење супериорног *научног* приступа чињеницама. „Већ (смо) изишли из периода када се само сакупљала грађа“,¹⁰¹ речи су којима Филиповић описује разлику између два еволутивна ступња у развоју српске етнологије, а одакле видимо да је тада још заступао уверење да подаци бележени без плана имају вредност за науку, да је то грађа јер се од ње гради научно сазнање, касније кад је се довољно накупи. О Јовану Цвијићу Филиповић каже: „Његов утицај на етнологију код нас је толико велик, да ће се етнолошко проучавање нашег и других народа на Балканском Полуострву још дуго кретати у правцима које је он показао, а методе његова рада показале су се давно као врло корисне“.¹⁰²

---

¹⁰¹ Филиповић, 1930, 120.

¹⁰² Исто, 118.

Затим, као централни део свог приступног говора и овог чланка, Миленко Филиповић поставља и разрађује три питања: 1) шта ми можемо дати општој етнологској науци, 2) шта можемо добити од опште етнологске науке и 3) какве практичне користи можемо имати од етнологских проучавања код нас. Иако је лако у први мах помислити да се прва два питања односе на саму науку, на теорију, пре свега на горе хваљени оригиналан Цвијићев приступ као могући допринос теоријској етнологској науци уопште, то ипак није случај. Филиповићев одговор на прво питање је зачуђујуће наиван и гласи: општој етнологији ми можемо понудити свој важан положај на мапи народа и архаичну грађу. Пошто под општом етнологијом Миленко Филиповић подразумева бављење свим народима, као неки механички збир посебних, националних и регионалних етнологија који се окупља око питања што се решавају поређењем, то се није могао ни очекивати другачији одговор – то је оно по чему се Југославија, традиционално, сматра посебном у геополитичком смислу, као земља „на тачки сусретања истока и запада“, „на светској ветрометини“, „на раскрсници путева између Европе и Азије“ и сл. Видимо да је Миленко Филиповић био у власти предрасуде да је геополитичка позиција Балкана, и Србије на њему, емпиријска чињеница а не ствар схватања; то јест, другачије речено, да је чврсто стајао на неинтерпретативном становишту у тумачењу културе, нарочито идејног њеног вида.

А шта можемо добити од опште етнологије? – пита се даље Миленко Филиповић у свом тексту „О етнологском проучавању Јужне Србије“. Одговор је сасвим у складу са претходним: уместо да говори о теоријским могућностима за напредак наше етнологије, Миленко Филиповић види шансу за практичну помоћ коју нам могу понудити туђа искуства у процесу модернизације, да се избегну „многа непотребна лутања“ кад се иде путем којим су други народи већ прошли, путем „стварања народне културе на подлози патријархалне културе на коју су били накалемљени страни елементи“.¹⁰³ Из овога је заиста потпуно јасно да за младог Миленка Филиповића израз општа етнологија није значио превасходно

---

¹⁰³ Исто, 119.

теоријску етнологију нити, пак, разматрање универзалних антрополошких питања, него је имао смисао претекао из ере еволуционизма, смисао упоредне етнологије свих народа света који напредују из примитивнијих стања ка цивилизованијим, као што је једино могао и да научи од својих професора, Тихомира Ђорђевића и Јована Ердељановића.

Што се тиче трећег постављеног проблема, који се односи на практичне користи које можемо имати од етнолошких проучавања, ту су ствари јасне. Јер, с једне стране смо видели из претходних његових одговора да је за Миленка Филиповића етнологија строго у функцији напретка друштва; а с друге стране, у оквиру овог трећег питања, јасно је да све остаје у кругу наше земље и да је то само на други начин постављено питање: зашто би се неко овде уопште бавио проучавањем народног живота, на националном или на општем нивоу? каква је вајда од етнологије? На то питање Миленко Филиповић нуди одговор који истиче вишеструку корист од етнолошких проучавања у нашој земљи. Он ту истиче прво „користи што их етнологија пружа уопште“ - иако је тешко рећи шта би то тачно требало да значи, ако уопште ишта значи поред тога што функционише као атрибут достојанства науке, наговештавајући некакав општепознати и незаобилазни значај етнологије. Затим, пише Миленко Филиповић, корист се састоји и у томе што ће нас на основу етнолошких проучавања нашег народа најбоље упознати страни свет а и ми сами себе. У том смислу је важно утврдити „где све и под каквим приликама живи наш народ и које су му особине и способности“. Такво ће познавање народа бити вишеструко корисно. Поред реченог познавања, може се такође изградити етнографска карта, затим унапредити квалитет живота народа и побољшати његово просветно стање, а исто тако је могуће научно утврдити дубоко народно јединство Југословена.¹⁰⁴ „Живимо у доба када нам народна маса излази из патријархалног доба и када се напуштају многе навике и схватања, да уступе новим и да се више никад не поврате“, ¹⁰⁵ констатује Миленко Филиповић актуелни културни тренд. Он ту види могућност да се остваре све наведене пројекције кроз свестрано

---

¹⁰⁴ Исто, 119-120.

¹⁰⁵ Исто, 120-121.

уознавање народа: мапирање културних региона с једне стране, док се с друге може пронаћи јединственост јужнословенског простора – што је био један од првобитних проблема који је етнологија решавала у оквиру ране историје дисциплине¹⁰⁶ - а такође се отвара пут за унапређивање образовања и квалитета народног живота. Међутим, наведена опаска упућује и на ургентност сакупљања фолклорних података који нестају „да се више никад не поврате“. Колико је то добро ради модернизовања живота Југословена, толико је жалостан губитак аутентичности – а и један и други аспект проблема је Миленку Филиповићу био близак.

Касније, временом, сазрело је становиште у њему према овом проблему – очувати фолклорну аутентичност или унапредити животне прилике народа – када је увидео да је култура процес сталног прилагођавања и да промена прати живот као сенка тело. Тада се определио за просветитељско гледање на примену етнолошких сазнања, одустајући у потпуности од фолклористичког сентиментализма – што се, истини за душу, већ могло и наслутити из ове ране дилеме коју је у том погледу имао, с обзиром на то да је романтичарски дух, којим је етнологија у то време још увек одисала, налагао да се фолклорни облици чувају као светиња. Кад каже, деценијама касније, у једном тексту: „Етнолошка грађа и етнолошка проучавања нису само ради етнолошке науке као такве. Бар нису данас више. Поред чисто етнолошких проблема, обиље је и других проблема при чијем је решавању потребна помоћ етнологије“,¹⁰⁷ Миленко Филиповић само из другачијег угла подржава своје становиште према коме се експлиците залаже „за ослобађање свог народа од свих облика економске и културне заосталости, па макар услед тога пропала и која чињеница од интереса за познавање старијих стања“.¹⁰⁸ Можда би у том смислу требало тумачити и његову многоцитирану изјаву о третману тзв. етнолошке грађе, према којој „сакупљање грађе, пак, не сме да буде циљ само себи“ него би требало да се она проучава и њено сакупљање подреди „потребама

---

¹⁰⁶ Ковачевић, 2006, 47-48.

¹⁰⁷ Филиповић, 1955, 214.

¹⁰⁸ Филиповић, 1956, 150.

решавања проблема“.¹⁰⁹ Ако узмемо у обзир Филиповићев став о ком управо говоримо, онда нема никаквог разлога да у овој његовој изјави под „проблемима“ подразумевамо оне теоријске, научне природе, него, напротив, сасвим практичне друштвене проблеме, чије решавање етнолошко сазнање треба да макар олакша, а евентуално чак и да омогући. Тако он, у знатно каснијем раду, сасвим недвосмислено сматра да треба дати предност „проматрању појава примитивности и заосталости“, али не само зато да би се документовале појаве које нестају,

„него баш ради тога да се што пре, што лакше и што успешније уклони то тешко наслеђе из прошлости: да се онима који се баве народним просвећивањем и подизањем животног стандарда укаже против чега све треба да се боре и да им се уједно скрене пажња којим средствима и начинима да се служе у појединим групама. Етнолошко познавање народа и сарадња етнологa на том пољу је неопходна“.¹¹⁰

У другом делу свог приступног говора Филиповић се усредсређује на специфичне проблеме истраживања Македоније који стоје пред њим, као пред етнологом који започиње свој рад на територији македонског дела Југославије. Он, пре свега, налази да је етничко питање Јужне Србије – како се тад називала Македонија - сложено и веома политизовано, као и да та чињеница не доприноси научниковом успешном раду већ, напротив, омета долажење до вредних увида. Истина је циљ науке, али не и политичке и других пропаганди, па зато Филиповић предлаже одлучно оградавање научних истраживача од велике количине разнородне литературе о македонском питању и залаже се за приступање проблемима Македоније помоћу непристрасног научног испитивања Цвијићевим методима. Посао је хитан, пошто су у току „велике и нагле промене у етничким односима и културним тековинама“.¹¹¹ Филиповић сматра да треба поћи од упознавања прошлости народа, пре свега кроз писане историјске изворе а затим и кроз проучавање насеља и порекла становништва по методи Јована Цвијића и,

---

¹⁰⁹ Исто, 148.

¹¹⁰ Филиповић, 1955, 214.

¹¹¹ Филиповић, 1930, 122.

коначно, треба утврдити распрострањање културних појасева, процесу дифузије културних елемената, присуство културних атавизама и културне регресије које је Цвијић називао етнографским освежењима.¹¹² Овде видимо како је Миленко Филиповић демонстрирао своје познавање теоријских праваца који су се раније а и тада појављивали у западној етнологији и антропологији и како се залаже, макар декларативно, за њихову примену у домаћим истраживањима, као допуна Цвијићевом антропогеографском приступу. Филиповић, даље, очекује да су расне особине, физичке и душевне, постојан елемент који одликује становништво Јужне Србије упркос деловању власти и цркве. Њихов утицај, као и уплив географских одлика подручја такође треба узети у обзир приликом истраживања, а затим и особине језика, књижевности и музике, као и утицај племенске припадности становништва¹¹³ - што све сведочи о поверењу које је Миленко Филиповић полагао на карактерологију народа као дисциплину која је у првој Југославији била модерна и обећавајућа по питању продирања у тајне народне душе.

Видимо из овог рада да је Миленко Филиповић на почетку своје научне каријере имао свеобухватне планове око свог учешћа у развоју етнологије у Југославији, као и уопште визију о најбољем правцу тог развоја. У потпуности се етнологија треба да ослони на Цвијићеве теоријско-методолошке концепте, уз укључивање могућности сазнања које нуде други, инострани тероријски правци, као и комбиновање са историјским и социолошким налазима. Такође, циљеви истраживања треба да буду вишеструко корисни: ту је унапређивање самих истраживања, како општих тако и националних, али и унапређење квалитета живота проучаваног народа, као и корист за државу од подизања нивоа патриотске свести. Ни од једног од ових задатака Миленко Филиповић није, у суштини, одустао током читаве своје каријере, иако је са дубљим улажењем у детаље и стицањем искуства у оквиру реалности истраживачког рада спуштао дурбин на мање и конкретније проблеме и њихове детаљне анализе. Ипак, чини се да су му ови задаци остали као идеје водиле, које су осмишљавале и надахњивале његово

---

¹¹² Исто, 123.

¹¹³ Исто, 124-125.

бављење етнологијом – иако увек као удаљени, другостепени циљеви, док је приротетно био заинтересован у истраживања као таква, чистог знања ради.

Након неколико година, Филиповић разрађује понешто од овога у раду „Проучавање села“.¹¹⁴ Насловни посао је, започиње он ту своје излагање, покренуо код нас „велики Вук Карацић“. Он је своја посматрања народног живота записао „јасно и верно“, али му Филиповић ставља замерку да је пажњу усмерио више на умотворине и обичаје, док је занемарио материјалну културу и друштвене односе - области чије је проучавање Миленко Филиповић форсирао и касније, практично догод се бавио истраживањима на терену. Много доцније је, ипак, другачије проценио интересовања Вука Карацића, па га је истакао као истраживача који се баш бавио, између осталог, управо овим компонентама културе, које су иначе у науци биле запостављене још дуго после њега – практично све до самог Миленка Филиповића који је посебно инсистирао на њиховој научној обради.¹¹⁵

Поред свега доброг чиме је задужио етнолошку науку код нас, пише даље Филиповић у свом раду „Проучавање села“, Вук Карацић је нехотице направио и један већи пропуст: сматрао је, наиме, да су народ искључиво сељаци, „схватање које и данас влада у великом делу наше интелигенције, а које није оправдано“.¹¹⁶ У време Вука Карацића ово је ипак било тачно. То се касније променило, са насељавањем Срба у градове. Али, чини се као да је Миленко Филиповић замерио Вуку што није био етнолог модерног кова. Па иако је у раду „Проучавање села“ Филиповић имао очигледну намеру да да историјски преглед развоја проучавања села, што подразумева и уважавање промена у друштвеном амбијенту и смењивање епоха, ипак је промашио да прикаже рад Вука Карацића у контексту прилика у којима се он одвијао, него је читав историјат етнологије код нас посматрао телеолошки, као усавршавајуће кретање ка Цвијићевој школи. Филиповић, наиме, истиче Валтазара Богишића, Антуна Радића, Стојана Новаковића као заслужне за етнологију, затим Милана Ђ. Милићевића, Павла Ровинског и друге, али су, каже

---

¹¹⁴ Филиповић, 1937.

¹¹⁵ Филиповић, 1972, 571.

¹¹⁶ Филиповић, 1937, 1.

даље, „највеће заслуге у том погледу Јована Цвијића“ за кога је устврдио да је „први научник“ на послу проучавања села.¹¹⁷ Није лако, ако је уопште могуће, сложити се са импликацијом ове тврдње по којој испада да, рецимо, Стојана Новаковића не би требало сматрати научником. Због тога ћемо претпоставити да је ово само невешто формулисана тврдња да се нико пре Цвијића није с толико система и пажње фокусирао на савремено село и бавио његовим обухватним проучавањем.

И овако преуобличена мисао приказала би прилично пристрасан однос Миленка Филиповића према Јовану Цвијићу, што се види из многих његових написаних редова које је посветио свом професору и творцу антропогеографије. На пример, Филиповић пише: „Цвијић као географ бавио се особито изучавањем географских особина и географске условљености насеља на Балкану, али је његов геније запажао и проучавао и појаве економског, социолошког и етнолошког карактера, тако да је он у ствари био први који је код нас та проучавања на нашем селу ставио на научну основу“.¹¹⁸ Треба доста добре воље да се прихвати мишљење о овако свестраној а истовремено и врхунској научној умешности једног географа, а затим и већ споменута тврдња да је Цвијић на послу проучавања села тек први истраживач чији је приступ научно основан. Даље, Филиповић истиче да не само што је Јован Цвијић поставио методски оквир за проучавање села, него се бринуо и о обучавању сарадника и настављача свог рада, као и о објављивању резултата у едицији „Насеља и порекло становништва“. Најпре бисмо могли у овако свестраном Цвијићевом стручном ангажовању да потражимо оправдање за одушевљење Миленка Филиповића према његовом раду, пошто је на више места у том раном периоду своје каријере Филиповић добро документовао своје крајње утилитаристичко схватање научног посла, без много разумевања за деловање у правцу теоријског развоја. А Цвијић је у том смислу заиста урадио највише за проучавање села: покренуо је специјалну едицију, бавио се педагогијом, теренским истраживањем, а имао је и заиста оригиналан приступ чињеницама. Сва је прилика,

---

¹¹⁷ Исто, 2.

¹¹⁸ На истом месту

у ствари, да је Јован Цвијић био Миленку Филиповићу узор укупним својим деловањем, а не само у погледу теорије и метода, с обзиром на чињеницу да је Филиповић касније био познат и хваљен са свог неуморног ангажовања на свим могућим пословима и активностима које бављење етнологијом може да подразумева и надахне.

Филиповић примећује даље у тексту „Проучавање села“ да је познавање села неравномерно и у географском смислу и у погледу области живота, од којих је некима поклоњено мање пажње, као што су, на пример, материјални и социјални аспект.¹¹⁹ Ово је, иначе, Миленка Филиповића нервирало читавог живота: што не могу да се организују синхрона систематска и обухватна етнолошка проучавања. Тако се он и кроз петнаест година осврће на исти проблем, поводом написа о етнолошком раду у Босни и Херцеговини.¹²⁰ Такође, види Филиповић у свом раду из 1937. године да су ранији посматрачи сеоске културе били помало романтичари склони егзотици па су, тако, занемаривали „оно што је обично, једноставно и просечно, а нарочито оно што је болесно и рђаво“ и бирали су да опишу само „лепо и необично“.¹²¹ Тако су етнографски музеји постали пуке збирке ношњи, уместо да пруже могућност увида у целокупан сеоски живот. Ово је још један проблем који је Филиповића бринуо кроз целокупан његов радни век, проблем музејске делатности. Тако је 1953. године одбио да за Енциклопедију Југославије пише одредницу о босанско-херцеговачкој сеоској ношњи, пошто није могао да на основу материјала у музејима да тачан и исцрпан опис њених карактеристика.¹²² Поред свега тога мучило га је још 1937. године то што „законодавство (...) и разне наше установе третирају село у свим деловима државе подједнако“, не марећи за обласне различитости, али и уопште за проучавање села, „мада би се средства која би се уложила у тај посао богато исплатила на тај начин што би се уштедило много на губицима који би се избегли кад би се разне акције на ’подизању’ села ослањале

---

¹¹⁹ Исто, 3. и 6.

¹²⁰ Филиповић, 1955, 213. и 1956, 149.

¹²¹ Филиповић, 1937, 3.

¹²² Филиповић, 1956, 149.

на резултате претходног проучавања“.¹²³ Видео је већ, ето, млади Миленко Филиповић колико је пропусти направљено у дотадашњем проучавању села, упркос томе што је село, како је то приметио у претходно наведеном раду, било једини објект проучавања свих који су се подухватили етнолошког посла у Југославији.

И као што се већ раније био изјаснио да је потребно, и овом приликом се Филиповић заложиио за непосредну друштвену корист од налаза и резултата етнолошких проучавања. Он се буну што држава не хаје за чињеницу да нису ни сви градови исти, а камо ли села, него свима подједнако намеће све што нађе за сходно. „Док сељак обично добро пази какву ће узети подлогу за неки калем, школовани људи који желе да просвете и помогну сељака обично заборављају на то и хтели би да калеме нове начине рада и живота без обзира на подлогу“, примећује Филиповић.¹²⁴ Он наводи примере неких других земаља - САД, СССР, Чехословачке, Немачке - које систематски проучавају село са вишеструким практичним циљем: „Познавање села потребно је не само научницима који се баве теориски науком о народу него и свима који имају ма какве везе са селима и сељаком“; мада је већ и самих наука довољан број који би могао бити заинтересован за проучавање села: „географија, етнологија, демографија, политичка економија, наука о књижевности, правне науке, социологија, упоредна наука о религијама и др.“, као и професије, поред набројаних, „социјалног политичара, (...) педагога, (...) душебрижника“.¹²⁵ Свима овима би етнолог могао да пружи обиље корисних података, с обзиром на то да се село сматра превасходно етнолошким истраживачким доменом.

Залаже се Миленко Филиповић за оснивање установа које би организовале централизовану акцију проучавања села, од чега би видели користи сви: и село и држава и народ и наука.¹²⁶ А ово је тек једна од прилика да је говорио о тој

---

¹²³ Филиповић, 1937, 4.

¹²⁴ Исто, 5.

¹²⁵ Исто, 4 и 5.

¹²⁶ Исто, 6 и 4.

потреби.¹²⁷ У том смислу треба да буду узорити примери које наводи. Прво, „Покрет за проучавање села“ основан почетком 20. века у Војводини од стране

„неколико родољуба, искрено забринутих за судбину српског живља у Војводини. Они су приступили том проучавању да би утврдили узроке бројном опадању Срба у Војводини као и застоју у привредном и културном развоју, па да би се могла наћи средства да се сузбије зло и српски живаљ у Војводини упуту путем напретка“.¹²⁸

Овај политички циљ не може никако да буде и научни према данашњим критеријима, али је очигледно да га научник Миленко Филиповић сматра једнако занимљивим кад закључује: „Тако је постао низ драгоцених монографија о селима у Војводини“. Свакако је ово вредан друштвени, национални и/или државни циљ којем наука служи, али резултати овако циљаних испитивања не морају имати икакву теоријску вредност. Такође је навео и пример хигијенске службе која је морала да обустави своје пројекте због непознавања ситуације на терену, па је Централни хигијенски завод осмислио пројект који проучава „свестрано (антрополошки, социјално-медицински, етнолошки, социолошки итд.) бар по једно село од сваког типа села на својој територији. Акција несумњиво корисна и којој треба пожелети успеха, а уједно пожелети да се и друге гране државне организације угледају на њу“.¹²⁹ Овде видимо задивљујући степен поверења у цвијићевску типологију насеља, који нам сведочи о уверености Миленка Филиповића у позитивистичку догму - да се науком досеже до непобитне истине с које се позиције затим може деловати у било којој области живота, без бојазни од погрешке.

Ето, Цвијићева типологија села је послужила као теоријска основа за организацију вишестраних истраживања која је спровео Хигијенски завод и Миленко Филиповић, наравно, онда није могао да мисли ништа друго о смислу бављења науком него да је крајњи циљ те делатности утилитаристички. Можда се

---

¹²⁷ На пример у: Филиповић, 1955, 213.

¹²⁸ Филиповић, 1937, 5.

¹²⁹ Исто, 5 и 6

таквом уверењу има захвалити чињеница да он никада није показао жељу а можда ни способност да се определи за неки теоријски правац и да је читавог живота остао чврсто везан за искуствени и здраворазумски приступ у научном истраживању. Заиста је тешко поверовати да би монографије произишле из оваквих испитивања, као што је то Хигијенског завода, могле бити употребљиве за неку другу сврху изузев за ону ради које су настале. Очигледно је, ипак, да Миленко Филиповић није ни из далека био свестан сада добро познате чињенице да теоријска оријентација условљава избор онога што ће бити уочено као емпиријски податак, тј. интерпретацију искуства. Он тога, у ствари, није постао свестан никада, што се види из речи које је писао негде 1963. или 1964. године, а које гласе: „свака наука свугде у свету почиње прикупљањем и систематизовањем чињеница, а тек доцније долази научна њихова обрада са интерпретацијом“.¹³⁰ Мада се овоме супротстављају његове речи које смо раније навели, којима он говори о томе да треба „скупљање грађе обављати систематски и подредити потребама решавања проблема“.¹³¹ Међутим, поглед на његове радове нас уверава да нису теоријски проблеми оно на шта он овде мисли, већ емпиријски или чак и практични друштвени, тако да ту ипак нема битних скретања у току његовог интелектуалног развоја. Миленко Филиповић је од почетка до краја био емпирик, позитивиста и прагматичар.

Из неких Филиповићевих текстова чини се да он не цени много смисао науке као такве, већ да углавном стоји на становишту да њено постојање оправдава само неки друштвено користан циљ којем би њени налази могли да послуже. О оваквој његовој оријентацији, и европских етнолога уопште, пишу Џоел Халперн и Јуџин Хамел, у свом уводу у Филиповићеву енглеску збирку научних текстова, *Among the People*: „Европски етнологзи обично проучавају сопствену културу, често са дубоком личном страшћу и са националистичком сврхом“.¹³² Слично сматра Иван Ковачевић у својој *Историји српске етнологије*, где пише: „многи етнологзи су се

¹³⁰ Филиповић, 1972, 563. и слично на стр. 571.

¹³¹ Филиповић, 1956, 148.

¹³² „European ethnologists usually study their own cultures, frequently with deep personal passion and nationalistic purpose“; Халперн&Хамел, 1982, xiii.

прихватили да на основу етнографских дата одређују не само националну припадност већ и државне границе (...) што је у то време третирано као друштвено-користан посао високог реда“.¹³³ Сличне, иако нешто скромније домете него што је баш одређивање државних граница представљају остали циљеви, као што је унапређење националне свести, патриотизма и томе слично, поред парцијалних доприноса разноврсном животу друштва. Миленко Филиповић је, очигледно, сасвим исправно схватио тада актуелну друштвену улогу етнологије. Тако, он предлаже формирање завода за проучавање села који би служили „и као врло корисни саветодавни органи државним и управним установама и они би једини могли дати основу за смишљену и успешну културну политику и етнополитику као и за рад на етнобиолошком, хигијенском, па и привредном подизању села“.¹³⁴

Ово је једно од ретких места у опусу Миленка Филиповића на коме се налазе изрази као што је „етнобиолошко“ или разликовање „културне политике“ од „етнополитике“, а такође се појављује израз „наука о народу“. Кад узмемо у обзир још и чињеницу да је овај рад настао 1937. године можемо, знајући да је Миленку Филиповићу немачки био најблискији страни језик, помислити на могућност макар малог утицаја германске *Volkskunde*, која је тада у Немачкој достигала стадијум хипертрофије у облику националсоцијалистичке органске науке о народу.¹³⁵ Наравно, одмах ћемо се оградити од сваке злонамерности према нашем научнику. Миленко Филиповић употребљава карактеристичан народознаничнички вокабулар, као што нам може показати следећи пример, у коме он говори како је Вук Карацић први „прикупљао народне умотворине и први описивао обичаје и друге елементе наше етничке културе, био је по том свом раду наш први испитивач народа и народног живота. Из Вукове школе изишао је велики број скупљача народног блага“ (истакла Ј.М.М.). Ипак, не треба овоме придавати претерани значај. Јер, ако је на Миленка Филиповића имала некаквог утицаја немачка наука о народу каква је била пред Други светски рат - као што вероватно

---

¹³³ Ковачевић, 2001, 121.

¹³⁴ Филиповић, 1937, 6.

¹³⁵ Баузингер, 2002, 64-78.

јесте с обзиром на његово одлично знање немачког језика и уопште на упућеност српске етнологије на германофонску литературу од самих почетака, од Вука Караџића - та се екстремна национална концепција ипак није примила у његовом интелектуалном систему, па тако није ни утицала на српску етнологију кроз његово деловање. Најпре би све то требало сматрати као кокетовање са модом.

Тек касније Миленко Филиповић сређује унеколико своје представе о етносу, култури, народу и другим основним етнолошким појмовима и покушава да уобличи некакве дефиниције њихове, налик онима које смо навели на почетку овог поглавља. Дошао је Филиповић до каквог-таквог решења за ове нејасне, интуитивне појмове на тај начин што је неколико њих изједначио међу собом, начинивши од њих различите углове гледања на исту ствар а не више различите појмове. Ради се о етничкој групи, психичком типу, култури и, евентуално уз све то, географској области под којом се подразумева антропогеографска област, ако се сме тако рећи. Ово су све варијације на исту појмовну тему, која сама нема неки посебан назив, већ јој се надева једно од ових имена у зависности од употребљеног приступа.

*

Око етнолошке компоненте у Цвијићевој антропогеографији се доста истрошио Филиповић у свом раду „Јован Цвијић и српска етнологија“.¹³⁶ То је нормално, с обзиром на то да је, како смо горе истакли речима Сребрице Кнежевић, управо етнологија поникла у Цвијићевој антропогеографији била Филиповићево професионално опредељење. У том смислу можемо схватити Филиповићево преиспитивање Цвијићевог односа према етнологији као допринос уобличавању историје ове дисциплине, али и позиционирање себе у том оквиру. Већ на првој страни текста под насловом „Јован Цвијић и српска етнологија“ Миленко Филиповић изјављује да је Цвијић био и хтео да буде само географ, и расправља о

---

¹³⁶ Филиповић, 1968.

томе да „и поред његова противљења да буде формално или званично сматран етнологом (...) треба и мора да сматрамо оснивачем српске научне етнологије и једним од стубова балканологије“.¹³⁷ Е сад, што је Цвијић инсистирао на томе да је он у најбољем случају антропогеограф а не етнолог јесте вероватно ствар угла гледања. Јер, код антропогеографије је тежиште на интеракцији људи са њиховим простором, док етнологија не мари претерано за животну околину. Даље пише Филиповић о овом проблему како Цвијић „није доспео да да неки посебан свој систем етнологије у виду једног целовитог дела“ – као да је он па имао намеру да то уради – „као што је дао системе геоморфологије и антропогеографије, али се само његово *Балканско полуострво* може с правом сматрати да представља уједно и његово схватање етнологије“.¹³⁸

Кружи овде, ипак, Миленко Филиповић око одређења предмета етнологије, које би, у ствари, требало да недвосмислено да и да онда с њим упореди Цвијићев рад, па да нема никакву дилему око тога је ли Цвијић био етнолог или није. Не говори Миленко Филиповић ипак ништа конкретно и допушта нам да наслутимо да он има некакву, можда само магловиту, представу о карактеристикама етнологије и њеном насловном појму, о појму етноса. Јер да није тако, сигурно је да се он не би уздржавао да буде веома прецизан - као што је прецизан у свим својим радовима у којима тачно зна о чему жели да говори и шта о томе има да каже. Пре би се могло рећи да Филиповић има јаку потребу да дефинише етнос али да се не усуђује да нападне проблем директно, бојећи се да не узбурка ко зна какве демоне и да не покрене проблем који можда неће умети да реши, него, као и сви, пристаје на то да се садржај појма етноса подразумева и интуитивно схвата и да тај појам просто функционише као аксиом. Да га је ипак мучио проблем етноса јасно је из неколиких места у његовим текстовима где се дотиче овог иначе прећуткиваног питања. Јер, као што се види, сваки његов спомен етнологије жели да буде протумачен и он ту сопствену недореченост није могао да не примети и сам. А није могао, уосталом, у том погледу да буде директнији него кад је написао да

---

¹³⁷ Исто, 27. и 28.

¹³⁸ На истом месту.

„етнолошка наука већ од својих почетака пати од једног озбиљног недостатка, а тај је да у њој није уопште посвећена довољна пажња теорији о самом етносу, њеном основном појму“.¹³⁹ У пензионерским годинама се, чак, посветио озбиљно овом проблему, пишући студију *Теорија етноса*, која је остала недовршена.¹⁴⁰

Доста је Миленко Филиповић открио својих размишљања о етнологији кроз разматрања рада Јована Цвијића - као у малопре наведеним покушајима да докаже да је овај ипак био етнолог. На пример, нарочито је занимљива, у смислу дефинисања етноса, једна реченица из рада „Цвијићева антропогеографска школа“, која гласи: „Имајући, дакле, у виду шта је све Цвијић уствари обухватио појмом 'психичких особина', углавном све оно што савремени етнологи на западу обухватају под појмом 'culture' (обично без технологије и привреде), 'психичке особине' су уствари запажања и разматрања о народној култури појединих области и предела“.¹⁴¹ Уз то казује и како он разуме смисао психичких типова у оквиру етнологије, кад пише: „износећи карактеристике појединих 'психичких типова' и 'варијетета' (уствари етничких група и субгрупа, како би ми то данас казали)“ ... итд.¹⁴² Што се тиче културе, њу је Филиповић на овај начин дефинисао, док је на другом месту рашчланио као скуп „безбројних е л е м е н а т а, који се редовно групишу у комплексе“; а што се тиче самих тих елемената, они су „хетерогени по свом пореклу и старости“.¹⁴³

Видимо, дакле, да Миленко Филиповић ставља знак једнакости између психичког типа, етничке групе и културе и да их везује уз просторне одреднице, као кад, на пример, напише да се грађа може распоредити на два начина: „по областима или етничким групама“ (и на неки други начин, који нам сад овде није

---

¹³⁹ Исто, 39.

¹⁴⁰ Покушала сам да нађем где се чувају рукописи Миленка Филиповића, али их у Београду нисам пронашла, нити је у било којој од установа могао да се добије податак о њиховој судбини. Претпоставка је, зато, остала да је писану заоставштину преузела његова ћерка, такође етнолог, Радмила Фабијанић и однела у Сарајево, где је живела и радила. Нисам била у прилици да даље истражујем, по Сарајеву.

¹⁴¹ Филиповић, 1957, 22.

¹⁴² На истом месту.

¹⁴³ Филиповић, 1956, 149.

битан).¹⁴⁴ Ово даје у резултату доста растегљив појам етноса али који по карактеру иде у правцу онога што је, четрнаест година после Филиповићевог размишљања, Душан Бандић одредио као одговарајући садржај овог појма. Бандић је, наиме, дефинисао етнос као „симболичко оживотворење модела ’тоталног’ заједништва“,¹⁴⁵ што значи да разни симболи представљају три кључна момента архаичног типа заједништва – под којим се подразумева потпуно заједништво, заједништво по свим могућим тачкама - на каквом се сматра да почива свака традицијска заједница, реално или идеално. То су биолошко, историјско и духовно заједништво, што означава идеју окупљања групе око истог порекла, истих животних интереса и заједничког духа који прожима групу њеном специфичном комуникацијом.¹⁴⁶ Било који од елемената може да недостаје, а у крајњем случају само име групе може да сублимише све остале интегративне симболичке елементе заједнице, као „симбол свих њених симбола“.¹⁴⁷ Код Бандића је, наравно, циљ рада директно оно што се код Филиповића стално заобилази, а то је разматрање садржаја појма етноса, па је читава Бандићева анализа и аргументација изведена логички беспрекорно; док су Филиповићева размишљања дифузна у сваком погледу и у најмањој могућој мери артикулисана - разбацана кроз разне радове, њихове одељке и теме и, коначно, у потпуности интуитивна.

Али, кад ово уважимо, остаје ипак могућност да се повуче некаква паралела између Бандићевог и Филиповићевог виђења етноса. Култура, психички тип, етничка група, представљени су од Миленка Филиповића, у малопређашњим наводима, као међусобно замењиви термини, што истиче њихову идеалну природу и симболичку страну; а све то смештено у „три димензије“, у природно окружење које добрим делом усмерава и условљава живот заједнице. На једном месту је Миленко Филиповић чак ставио дословце знак једнакости између појмова културе и етничке групе,¹⁴⁸ чиме је прилично јасно наговестио своје схватање етноса као

---

¹⁴⁴ Филиповић, 1972, 555.

¹⁴⁵ Бандић, 2008, 48.

¹⁴⁶ Исто, 36.-45.

¹⁴⁷ Исто, 50.

¹⁴⁸ Филиповић, 1956, 146.

артифицијелне а не природне творевине. Е сад, ту даље недостаје Филиповићевој лаконски и расцепкано изнетој тези једна фина артикулација, уобличење и образложење, какво је Бандић понудио за своје тумачење етноса. А изгледа да пре свега другог ту недостаје његова свесност о импликацијама оваквог одређења етноса какво је он дао. Употребимо овде у одбрану Миленка Филиповића речи којима је он сам извињавао Цвијићеве промашаје: „морамо увек имати на уму услове под којима се тада живело и радило и под којима су настала та проматрања и закључци, а уједно имати у виду и тадашње стање науке, особито етнологије“.¹⁴⁹ Просто, Миленко Филиповић није имао капацитет да искорачи из позитивистичког погледа на ствари. Једино је доста јасно одредио етнос у морфолошком смислу, са ослонцем ту на Цвијића. Он пише: „Један народ, као етнoлошка категорија, састоји се редовно од мањих етничких група разнога ранга“,¹⁵⁰ под чиме се подразумевају пре свега другог регионални идентитети, али би се рангови могли односити и на неке друге критерије груписања осим географских, као, на пример, језичке или према неком другом елементу културе који се препознаје као основа заједништва. Ако је Миленко Филиповић иоле био унапредовао у писању своје *Теорије етноса* заиста би било вредно видети како се сналазио под притиском сопственог логичког тока да се појам етноса ишчупа из есенцијализма и да се дефинише у оквиру тотално другачије парадигме.

*

Није незанимљиво погледати шта је Миленко Филиповић мислио о још неким од кључних појмова етнологије, пошто нам то у многоме отвара видик на његово становиште према самој науци, мимо дефиниција етнологије и сличних непосредних његових изјашњавања о томе. Под кључним појмовима етнологије овде ћемо подразумевати пре свега обичај - поред етноса и културе чијег смо се разматрања већ дотакли – а затим и појам народа.

---

¹⁴⁹ Филиповић, 1957, 10.

¹⁵⁰ Филиповић, 1956, 152.

О неухватљивој природи појма обичаја детаљно је писано у књизи Хермана Баузингера *Етнологија*, у којој се драстично претреса комплетна етнологија и доводи у питање скоро све што се у њој подразумевало.¹⁵¹ Баузингер ту везује овај појам са појмом обреда, као морални садржај и нормативну страну понашања уобличеног обредном формом. Међутим, на овај начин одређен појам обичаја/обрета ослања се на регулативну страну друштвеног живота која се у пракси показује нимало једнозначном и истосмерном, како би то требало да буде сходно веровању у монолитност и чврстину традицијских заједница. Баузингер зато каже да је „потребно да расплетемо читаво оно клупко које се налази иза појма обичаја и да се опростимо од тог појма“.¹⁵² Нагађамо да би у српску етнологију можда и допрла ова анализа појма управо преко Миленка Филиповића, да је поживео још коју годину – он се упокојио 1969. а Баузингер је књигу објавио 1971. године – јер знамо да је пратио страну литературу, као и да му је немачки био први на списку страних језика које је користио.

Обичај је појам који је веома присутан и у српској етнологији од њеног почетка с Вуком Караџићем. Обичај није, иначе, био омиљени термин у Филиповићевом речнику мада га је ту-и-тамо употребљавао. Нарочито му се посветио у студији о Вуку Караџићу, коју ћемо овде и претрести са тог становишта.¹⁵³ Она нам за ову потребу много значи јер је код Вука Караџића обичај био једна од кључних речи, а синтагма „живот и обичаји“ потекла је од њега и касније доживела велику популарност, протежући своје трајање до дубоко у другу половину двадесетог века. Зато, током разматрања етнологског дела Вука Караџића, Миленко Филиповић није могао а да не искаже своје мишљење о појму обичаја. У студији „Вук Ст. Караџић и српска етнологија“ то је урадио на најпотпунији могући начин, с обзиром да иначе појам обичаја није био ни у ком другом тексту непосредан предмет његове анализе.

---

¹⁵¹ Баузингер, 2002, 134-153.

¹⁵² Исто, 139.

¹⁵³ Филиповић, 1972.

Прво спомињање обичаја у дотичном тексту о Вуку Караџићу већ показује да је реч о нечем проблематичном, пошто у истој реченици Миленко Филиповић двојако третира реч обичај: с једне стране је ставља под знаке навода, одузимајући јој тако озбиљност и тежину, али и говори о обичају, с друге стране, као да је то један сасвим легитиман научни појам чије је значење свима познато и јасно: „Вук често помиње свој рад на сакупљању ’обичаја’, али се из његових дела види да је он обичаје узимао веома широко, тј. сем обичаја у ужем смислу тим термином је обухватао и веровања (...), технологију, разне установе, народну медицину и др.“¹⁵⁴ Мало даље понавља у скраћеном облику ово кад каже да „Вук уноси у свој животни програм и рад на описивању ’обичаја’ у веома широком смислу те речи“.¹⁵⁵ Видимо, дакле, да Миленко Филиповић подразумева под обичајима у ужем смислу нешто што нису ни веровања, ни технологија, ни медицина, нити разне установе. Одмах он спомиње песме „које се певају уз извођење обичаја“, што наговештава могућност да изједначава обичај и ритуалне радње. Међутим, убрзо Филиповић нуди и другу могућност када изједначава појам народног живота са обичајима: ... „тако и при сакупљању грађе о народном животу (обичајима)“.¹⁵⁶ Ово нам дозвољава да претпоставимо да за Миленка Филиповића обичаји представљају догађаје из живота који се структуришу на традицијом уобичајен начин – што би етимолошки и било адекватно значење обичаја - то јест, на неки се начин ритуализују. Тако да када се искомбинују два правца у којима је Миленко Филиповић наговестио да разуме овај појам, обичај би био истовремено и део животне свакодневице и то као рутинираног понашања, по свом садржају, и нешто изузетно, по својој форми која никада није слободна, спонтана импровизација, него увек задат, предвидљив поступак – за разлику од Баузингерове анализе која упућује тумачење обичаја на другу страну, преко појма морала с којим је, како каже, појам обичаја етимолошки сродан у немачком језику. У пасусу где говори о изразу „живот и обичаји“ који потиче од Вука Караџића и који је широко прихваћен,

---

¹⁵⁴ Исто, 520.

¹⁵⁵ Исто, 523.

¹⁵⁶ Исто, 528.

Филиповић закључује да „пошто је оно 'обичаји' у тим насловима у ствари плеоназам, наши новији етнологзи почињу да га избегавају у насловима својих радова“.¹⁵⁷ Неспорно бисмо из овог једначења живота са обичајима могли закључити да су обичаји део свакодневице, а ту нам у прецизирању значења помаже и знање којим нас опскрбљују многи и многи етнолошки радови: да се свакодневица народног живота научно посматра кроз два циклуса обичаја - животног и годишњег. У тој светлости је јасно шта је Миленко Филиповић мислио кад је написао „обичаји и друге гране народног живота или културе: привреда, технологија, установе, погледи на свет и веровања“.¹⁵⁸ Неће само бити срећно изабран израз који говори о другим *гранам* народног живота, већ би пре могло бити говора о другим угловима гледања на народни живот, о другим пресецима кроз тај живот.

И таман што се учинило да смо успели да ухватимо нејасно уобличене ставове Миленка Филиповића о обичају, кад је он одлучио да у неколико пасуса уради исто што и ми овде сада радимо: да покуша да реконструише значење које је Вук Караџић придавао обичају. Разлика је само у томе што ми сада знамо да појам обичаја не може да буде прецизан научни појам, па са тог становишта посматрамо муке његових ранијих уверених корисника; док је Миленко Филиповић, напротив, веровао у његову хеуристичност, иако није могао да ухвати шта тачно он нуди. На основу Филиповићеве потребе да дефинише кључне етнолошке појмове можемо претпоставити да је у неком његовом што свесном што несвесном процесу размишљања о томе он и долазио до резултата, које смо управо, горе, покушали да реконструишемо из оних неколико реченица у које је он, претпостављамо, испројектовао своје сасвим слабо уобличене ставове. Међутим, с обзиром на чињеницу да он није у потпуности и свесно начисто садржајем појма обичаја, који интуитивно користи као аксиом, као, уосталом, и сви други етнологзи који користе тај у суштини идеолошки и колоквијални појам, можемо очекивати да ће сваки његов покушај објашњења обичаја бити пре покушај објашњења самом себи

---

¹⁵⁷ Исто, 548.-549.

¹⁵⁸ Исто, 559.

него ишчитавање идеје Вука Караџића. Да је Филиповић сигуран у значење појма обичаја просто би дао његову дефиницију и одмерио према њој Вуково коришћење дотичног термина – што је иначе, како смо видели, Баузингер показао да није могуће. Међутим, Миленко Филиповић кроз цео овај рад спомиње обичај као нешто што сви врло добро знају шта је, а опет веома упадљиво ни у једном тренутку му се није омакло да спомене нешто конкретно од тог значења, што би било сасвим природно у ситуацији у којој је појам обичаја у центру његове пажње и која налаже да се у дискусији пође од дефиниције. А не само узгредно спомињање него права дефиниција је у овом Филиповићевом раду и-те-како потребна с обзиром на значај обичаја у Вуковом вокабулару. Одатле потиче и значај овог појма за читаву српску етнологију и његова присутност међу основним терминима којима се понекад одређује сама етнологија: као наука о обичајима који су етнички особени па могу да стоје уместо етноса у одређивању предмета науке која у свом називу има етнос; а због тога, уосталом, Филиповић и покушава да растумачи значење које је Вук давао овом термину. Нигде се јасније не види, као у овом случају Филиповићевог исповедања схватања обичаја, колико се, у ствари, он налази на размеђи два доба у српској етнологији. Могли бисмо, из данашње перспективе, то назвати пренаучним и научним периодима - да се изразимо Филиповићевим терминима које је употребио за квалификовање улоге Јована Цвијића као прекретнице у српској етнологији.

Видимо одатле колико и сам Миленко Филиповић доприноси уобличавању етнологије у науку својим рвањем са дубиозама основних појмова, контаминираних којекаквим ирационалним садржајима који саботирају оне логичке, сам се отимајући из филозофског амбијента у коме је поникао, у покушају да ствари сагледа из нове перспективе. Тако, Миленко Филиповић приступа реконструисању Вуковог схватања обичаја, „под којима он обично разуме и обухвата сав народни живот, издвајајући још понекад 'митологију', народну религију“.¹⁵⁹ Каже Филиповић за Вука Караџића како је „интуитивно осетио

---

¹⁵⁹ Исто, 560.

важност обичаја (...) иако су му остали непознати како суштина обичаја (у ширем смислу), тако и начини постанка и улога обичаја у животу народа¹⁶⁰. Стварно би било занимљиво знати „суштину обичаја“, било то у ширем или у ужем смислу, али нам Миленко Филиповић ништа не говори о томе осим што наговештава да је то нешто што је Вуку било непознато као пиониру етнологије, а што је њему самом, како изгледа, познато. А пошто је очигледно да подразумева да је суштина обичаја позната и свим савременим му настављачима Вукове делатности, онда се ваљда тиме може да изговори да не каже о томе ништа конкретно. Даље, Миленко Филиповић понавља своју провизорну поделу на обичаје, с једне стране, и „све друге аспекте народног живота: материјалну културу, установе и др.“, с друге стране,¹⁶¹ и потом каже да Вук Караџић „’обичаје’ узима врло широко, тим насловом обухвата и технологију и установе, те је по таквом схватању врло близак предмету модерне етнологије“.¹⁶² По овоме испада да Миленко Филиповић онда није близак предмету модерне етнологије, с обзиром да обичај, како каже, треба схватати знатно уже него што га схвата Вук Караџић. Овде он, ипак, вероватно мисли на чињеницу да етнологија проучава идеју народа у свим његовим емпиријским испољењима и из свих углова,¹⁶³ који су, према раширеном веровању, сви већим делом уобличени у традиционалне форме, а не проучава само обичаје животног и годишњег циклуса, као стандардизоване поступке везане за годишњи и животни низ значајних тренутака у животу заједнице односно појединца. Тако, Миленко Филиповић није успео да се одреди према обичају помоћу посредовања анализе Караџићевог става према овом појму. Пример ове узалудне борбе за смисао обичаја показује трагику Филиповићевог положаја: са изузетним талентом за научни рад који, пре свега, тражи јасне појмове, а заробљен у амбијенту етнологије као сцијентизације сентиментализованих политичких идеја.

---

¹⁶⁰ На истом месту.

¹⁶¹ На истом месту.

¹⁶² На истом месту.

¹⁶³ На пр. Филиповић, 1955, 213.

*

Што се тиче појма народа, ту Миленко Филиповић изгледа на први поглед да не осећа присуство икаквог проблема. Он реч народ суверено користи као ознаку популације чији живот и обичаје жели да упозна, не питајући се о томе односи ли се овај појам на социјално, економски, политички, културно, психички или како ли већ одређену групу. Код појма народ чини се да је сасвим јасно да Миленко Филиповић баштини остатке веровања у колективну душу која се манифестује кроз делатност њених носилаца и најаутентичније опредмеђује у виду производа материјалне, духовне и социјалне културе сељака, док сам појам означава ту идеју о духовном јединству а не конкретну групу. Ипак, ствари не стоје баш тако како би могло да изгледа кад би се судило само према неоптерећеном начину на који Миленко Филиповић користи реч народ. Такав је случај у горе наведеној дефиницији етнологије као науке „о народном животу свих народа“, где видимо у сажетом облику целину вишеструког појма народа, у свим његовим значењима, претежно мистичним.

Није сигурно, пре свега, могу ли за Миленка Филиповића народ и етнос бити синоними. Разматрајући његово схватање етноса могли смо да видимо да за њега овај термин означава предеоно односно културно омеђену групу или психички тип, док ни на једном од ових места на којима је одредио значење етноса није ставио и народ као објашњавајући, синониман појам. У дефиницији према којој је етнологија „наука о садашњим, живим, народима или етничким групама и културама“, ова два појма се, опет, појављују са двосмисленим везником „или“, показујући тиме могућност своје међусобне замењивости, али исто тако и супротну могућност двострукости предмета етнологије, као науке која проучава и народе и етносе. Нема нам друге него да претпоставимо да Миленко Филиповић под народом подразумева оно што се уобичајено подразумевало: нацију у њеном органском схватању (француски народ, кинески народ, српски народ) и, у другом значењу, социјалну категорију непросвећеног дела нације и свега што уз

непросвећеност иде. Оба ова су типична романтичарска схватања појма народа, која претпостављају присуство мистичне компоненте која уједињује људе и испољава се кроз њихово понашање и стваралаштво. Затим, узмимо у обзир да је Миленко Филиповић већ покушао са прецизирањем појма етноса, који по традицији такође, као и народ, означава непрецизно дефинисано заједништво неке непрегледно велике групе, али није то учинио помажући се појмом народа као што је у истом циљу, за дефинисање етноса, искористио појам културе или психичког типа. Остаје нам да мислимо о народу у Филиповићевом вокабулару као о уступку колоквијалности, уобличеној романтичарском идеологијом и устаљеној навиком у етнолошкој употреби. То поготово кад се узме у обзир чињеница да је један од знатнијих задатака етнологије, по Филиповићу, био истраживање настанка и развика народа, чиме је индиректно указао на историјску условљеност тог појма.

Да ће Миленко Филиповић као научник имати проблем са појмом народа јасно се већ види у ранијим годинама његове каријере, из рада који смо спомињали, „Проучавање села“. Ту Филиповић опажа да је Вук Караџић подразумевао под народом само сељаке и налази да то није добро, да је то „схватање које и данас влада у великом делу наше интелигенције, а које није оправдано“.¹⁶⁴ Не даје даље никакво образложење за овај свој став, али можемо претпоставити да је он ту имао на уму становништво урбаних насеља, које се није бавило превасходно пољопривредом и сточарством него занатима, трговином, просветом, администрацијом и чиме год већ, о чему је, на пример, доста писао током свог бављења по Македонији или по Босни. Јасно је да је, онда, за Миленка Филиповића нужно да сматра погрешним ограничавање појма народа врстом привређивања и категоријом насеља. Наведене примедбе на концепцију Вука Караџића, коју је овај нехотице оставио у наслеђе, писао је Миленко Филиповић 1937. године, у време кад је још увек налазио прођу романтични поглед на нацију као на однос сарадње и благонаклоности између интелигенције и непросвећеног становништва, поглавито сељака, протагониста његове критике Вука Караџића: сељаци су, на сваки начин,

---

¹⁶⁴ Филиповић 1937, 1.

хранили своју интелигенцију, а ова је, поред других доприноса нацији, духовно обрађивала народну сировину и презентовала свој народ у најбољем светлу себи и свету. Тако су два крупна друштвена сегмента, интелигенција и прости пук, чинили целину, испуњавајући кроз један пресек смисао сложеног садржаја идеалног појма народа. Касније, после Другог светског рата, ствари нису више званично интерпретиране на такав начин, а ни однос према селу није више био исти, пошто се организовано радило на његовој пролетеризацији. Па ипак, Миленко Филиповић је показао и пре и после рата, а свакако после текста „Проучавање села“ из 1937. године, велику професионалну везаност за село, упркос у том раду изнетој критици коју је упућивао на адресу оних који су село сматрали јединим предметом етнолошког интересовања. Међутим, и поред свег његовог негодовања због рурализованог предмета етнолошких истраживања није јасно да ли он и интелигенцију убраја у народ. Да му све време док је радио није све баш најјасније било у погледу појма народа види се из неколиких детаља, као што су, на пример, писма која је упућивао Рокфелеровој фондацији ради стипендирања студија у иностранству, која су нам обелоданили амерички колеге Џоел Халперн и Јуџин Хамел у свом предговору за књигу превода Филиповићевих текстова на енглески језик, *Among the People*.

У споменутом предговору за енглеско издање Филиповићевих текстова, дакле, аутори су пренели делове његових писама упућених Рокфелеровој фондацији из 1939. и, касније, 1951. године, у којима се он препоручује за студијске боравке у Великој Британији односно други пут у Сједињеним Америчким Државама, које би му ова установа евентуално омогућила својом финансијском подршком. Оно што он жели да уради оба пута јесте да се у иностранству бави посматрањем села: у Британији да види како живе тамошњи сељаци па да то онда може да пореди са селом у другим земљама, а у Америци да види како тамо живе емигрирани српски сељаци.¹⁶⁵ Халперн и Хамел коментаришу ове његове намере у смислу да је његово искуство утицало на виђење осталог света: нити су енглеска села ишта налик

---

¹⁶⁵ Халперн&Хамел, 1982, xv-xvi.

српским, нити су Срби у Америци остали сељаци већ су се позапошљавали углавном по рудницама и фабрикама.¹⁶⁶ Ту се, у ствари, у пуној мери показао Филиповићев идеалистички поглед на предмет етнологије, који је он, очигледно, интимно неговао, упркос чињеници да је још 1937. године, у раду „Проучавање села“, изнео резонерски став да народ нису само сељаци.

Требало би, ипак, узети у обзир могућност да би Филиповићев за то време напредни научни став из „Проучавања села“ еволуирао временом у увиђање потребе за укључивањем баш свих делова националног друштва у етнолошке оквири, што би, рецимо, довело и до појаве иначе много касније формиране тзв. урбане етнологије, да се нису појавиле околности трагичне по село са доласком комунистичке партије на власт у Југославији. Миленко Филиповић нигде није, наравно, ни једну реч написао о разорном односу који је послератна власт имала према селу и сељацима. Али то што се тада дешавало са сеоским животом никако није могло да му остане непознато, будући превасходни „теренац“, у блиском односу са селом. Можда би у некој врсти емоционалне регресије требало потражити оправдање за Филиповићево иначе необјашњиво неразумно очекивање да ће 1950-их година пронаћи и проучавати „неку групу српских сељака у САД, која је сачувала свој пољопривредни начин живота“.¹⁶⁷ Индикативно је у истом правцу и то да ништа није објавио са своје богате турнеје по Америци. Џоел Халперн и Јуџин Хамел набрајају девет америчких градова које је посетио, после чега је, на путу назад, застао и у Лондону, Кембицу, Оксфорду и Паризу.¹⁶⁸ Плашити се да је његовом посетом америчким Србима - тако динамичном а без обелодањених резултата - овладао политички сентимент, чак и ако је првобитно била планирана у поштенем научном духу. У некрологу који му је посветио Рајко Николић напомиње се, ипак, да се Миленко Филиповић у Америци, на Харвардском универзитету, „упознао са методама рада и садржајем такозване примењене антропологије (етнологије), за коју се увек залагао, желећи да

---

¹⁶⁶ На истом месту.

¹⁶⁷ „... research among some Serbian group in the USA which has preserved its agricultural way of living“; на истом месту.

¹⁶⁸ На истом месту.

етнолошки рад више осмисли и непосредно га повеже са потребама друштвене праксе¹⁶⁹. То чини ипак само један сегмент Филиповићевог студијског боравка у Америци, знатно мање од онога што је морало да се дешава током обиласка читавих девет градова широм САД. Мада, треба овде споменути сведочење које су изнели Халперн и Хамел, о неоствареној намери Миленка Филиповића да напише нешто о Србима у Америци као о теми о којој је много размишљао у последњим годинама свог живота.¹⁷⁰

Упркос баратању дубиозним појмом народа, ипак не можемо сумњати да је Миленко Филиповић био незадовољан његовом непрецизношћу, као што је био случај и са појмом етноса. На жалост, ни у овом погледу он није довео проблем у јасну светлост свести, као што то није учинио ни за друге појмове које смо овде спомињали. Тек, пред крај живота се Миленко Филиповић позабавио теоријским проблемима у вези са појмом етноса, како је и насловио једну од три своје недовршене капиталне књиге, *Теорија етноса*. Што се тиче народа, дакле, не морамо много да доказујемо, мимо онога што је већ споменуто у овом раду, да је Миленко Филиповић осећао да постоји проблем са овим појмом - иако се чини да га никада није освестио макар колико проблем етноса или обичаја.¹⁷¹ Далеко је Миленко Филиповић био, у сваком случају, од схватања да је народ вербална сублимација епохе формирања националних држава, са свим својствима метафоре у свом сложеном садржају, те да би га као таквог одбацио у својству пуноважног научног термина.

*

---

¹⁶⁹ Николић, 1973, 182.

¹⁷⁰ Халперн&Хамел, 1982, xviii.

¹⁷¹ Исто се односи и на појам културе, такође један од основних етнолошких појмова, који је обесмишљен збирком од 156 дефиниција културе коју су саставили Кребер и Клакхон још 1952. године (Kroeber, A.L. and C. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge, MA).

Осврнимо се сада, у оквиру ове приче о ставовима Миленка Филиповића о етнологији, на његову рецепцију Јована Цвијића, човека ког је држао за првог научника у српској етнологији. Што се тиче научне основе за проучавање народа коју је поставио Цвијић, о њој Миленко Филиповић детаљно излаже свој став у тексту написаном за *Цвијићев зборник*, „Јован Цвијић и српска етнологија“.¹⁷² Иако почиње овај свој рад констатацијом да је Цвијић „био и хтео да буде само географ“, Филиповић одмах за тим тврди да је „млади Цвијић већ тада“, на почетку своје каријере, „имао не само интересовања него да је располагао и довољном спремом да буде наставник етнологије“, а које је намештење иначе овај био одбио. Тако, већ на самом почетку излагања о свом професору Јовану Цвијићу као о балканском утемељивачу научног приступа у проучавању народа, такорећи оснивачу праве, озбиљне науке о народу код нас, Миленко Филиповић се буну због Цвијићевог одрицања своје компетентности у етнологији. Не устеже се Филиповић, штавише, да се директно успротиви Цвијићевим аутоопсервацијама:

„Његова етнoлошка проматрања и проучавања на Балкану толико су обимна, тако многострана и тако научно постављена да Цвијића, и поред његова противљења да буде формално или званично сматран етнологом и поред тога што је знатан део својих етнoлошких резултата сматрао и објављивао под именом антропогеографије, треба и мора да сматрамо оснивачем српске научне етнологије“.

Затим га, чак, и оправдава због незаокруженог профила етнолога: „Он, додуше, није доспео да да неки посебан свој систем етнологије у виду једног целовитог дела, као што је дао системе геоморфологије и антропогеографије“. Филиповић овде уопште не хаје за то што Цвијић изричито није хтео а не „није доспео“ да се упусти у давање синтезе својих ставова о етнологији, иако је поново констатовао да је овај доследно одбијао да се сматра етнологом од почетка до краја своје научне каријере. Ваљда је овај Цвијићев став Филиповић држао за претерану скромност, тако да је одлучио да почастује свог професора проглашењем за врсног етнолога, упркос његовом лошем мишљењу о сопственим квалификацијама. Да би уверио

---

¹⁷² Филиповић, 1968, 27.-42.

читаоце да је у погледу овога потпуно у праву, Филипковић експлиците тврди читава четири пута у овом раду да је Цвијић оснивач и утемељивач научне етнологије код нас.¹⁷³

Поред директног убеђивања читалаца овог свог рада да је Цвијић етнолог, Филипковић износи о томе и мноштво доказа из Цвијићевог антропогеографског опуса који би требало сами да сведоче о етнолошком профилу њиховог аутора. Пре свега другог, Филипковић се осврће на Цвијићеве интелектуалне корене, међу којима се налази и дело Вилхелма Хајнриха Рила, кога је сам Цвијић истакао за узоритог истраживача народног живота. Вероватно је да снага овог доказа лежи у претпостављеној истоветности интелектуалне оријентације, етнолошке оријентације, између Рила и Цвијића који се на њега угледа, будући да је Рил изразити народознаник: „оснивач науке о немачком народу (*Volkskunde*) коју је он назвао *Naturgeschichte des (deutschen) Volkes* и био је у Немачкој први који је од 1854. на универзитету у Минхену држао предавања о етнологији Немачке“; а Цвијић је „од Рила прихватио сигурно идеје о значају научног познавања народа као и неке идеје о методу тога рада, а вероватно и теме“.¹⁷⁴ Јасно је да је, по Филипковићу, Цвијић био српски Рил – изузевши конкретне политичке ставове.¹⁷⁵

Даље, за Цвијића Филипковић тврди да је „врло рано почео да се, поред проматрања, бави и етнолошким проучавањима у правом смислу: да решава крупне проблеме из балканске и јужнословенске етнологије“, што пре свега значи осветљавање проблема уобличавања већих друштвених група, као што су насеља, или географске или културне области кроз сагледавање етничке историје многих крајева, а чему је превасходно намењена едиција „Насеља и порекло становништва“. Ова едиција почиње Цвијићевом студијом *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, која упркос свом наслову који не може бити јасније опредељује ову студију као антропогеографско дело ипак не говори, по Миленку Филипковићу, само о антропогеографским проблемима. „То су“, сматра

---

¹⁷³ На стр. 27. два пута, затим на 38. и 40.

¹⁷⁴ Нав. дело, 29 и 30.

¹⁷⁵ На истом месту

он, „истовремено и етнолошки проблеми, само посматрани с географског гледишта. Колико су то и етнолошки проблеми видеће се из самог њиховог набрајања“, па онда набраја проблеме којима се Цвијић бави у споменутој студији: културне појасеве; положај, типове и називе насеља и кућа; врсте својине и економске прилике; врсте сточарства; миграције и порекло становништва.¹⁷⁶ Ипак, све су ово проблеми којима се антропогеографија доследно бавила, налазећи их релевантним за свој специфични приступ проучавању одлика становништва одређене области.

Међутим, Филиповић сматра, како изгледа, да се једна наука дефинише својим предметом, избором емпиријских проблема, а не својим приступом стварности као теоријским избором проблема, тако да су, како је истакао, ово све превасходно проблеми којима се одређује етнологија, као наука која проучава развитак и живот етноса - само сагледани из географског угла. У суштини, то би и био добар опис антропогеографије којом се Јован Цвијић плански бавио и није баш јасно због чега је Миленку Филиповићу потребно да истрајава на становишту да је овај, у ствари, прикривени етнолог кад је управо антропогеографија оно по чему је Јован Цвијић чувен. Могуће је да је разлог томе потреба за убедљивим издвајањем антропогеографског приступа из окриља географије и присвајањем истог од стране етнологије, сходно предмету а и циљу проучавања, који су у области антропогеографије више оријентисани према хуманом аспекту предмета - према народопису више него према земљопису. Свакако је јасно из карактера безмало свих Филиповићевих радова да њему мистичарски митолошки приступ проучавању народа, тако типичан за етнологију од њених почетака, није био ни мало близак и да му је, стога, Цвијићев егзактан и трезвен приступ искуственим чињеницама морао изгледати као нешто најнаучније што се икада догодило проучавању народа у Србији. У том смислу Филиповић истиче да Цвијић, иако је бележио многе детаље из народног живота „такав рад није сматрао науком: наука је за њега била

---

¹⁷⁶ Исто, 33.

рад на решавању проблема, објашњавању појава, изналажењу узрока“.¹⁷⁷ Ово је опажање доста значајно с обзиром на вредност коју, очигледно, Миленко Филиповић придаје таквом приступу. Међутим, колико год да се сам Филиповић повео за примером Јована Цвијића, његово одушевљење научношћу, ипак, није наишло на одзив колега, који су се у то време бавили етнологијом која је „стално сакупљала нове чињенице које су потврђивале старе претпоставке“ и која је „дуго стагнирала у свом развоју“.¹⁷⁸

Поред тога што је приступао чињеницама из научног угла Цвијић је, по Филиповићу, решио или започео са решавањем неких конкретних а веома важних проблема. Пре свега, дао је „допринос општој етнолошкој теорији: његова обилата разматрања о постајању и развоју етничких група и улози географских чинилаца у развоју и животу не само етничких група него и појединих цивилизација“ представљају значајан допринос фундаменталном сегменту етнологије, како је то Филиповић схватао, тј. проучавању настанка народа и то као једне релативно природне појаве, с обзиром на историјску спонтаност тог процеса као и битну улогу природне средине у њему. У вези с тим, захваљујући Јовану Цвијићу „почела је у етнолошкој науци да се разрађује теорија о етносу“, основном појму етнологије који је до тада био поприлично занемарен; Филиповић предлаже да се сакупе Цвијићева размишљања о етносу да би се лакше оценио његов научни значај, а и да „послуже као наш допринос општој етнолошкој науци.“ Овде Филиповић показује своју склоност ка квантитативном схватању научног приступа, као што веће суме података која у некој тачки нагомилавања тзв. грађе почиње да нуди увиде у своју тајну, тј. прераста у квалитет. Затим Миленко Филиповић истиче Цвијићево обраћање пажње културној промени, као углу гледања на живот народа који се тек касније појавио у западној науци. Коначно, Филиповић закључује да је Цвијић „био велики научник. Али научник који се није бавио само науком ради науке“ - опет се у том смислу изјашњава Филиповић - „него је баш као научник живо пратио збивања у животу своје нације и узимао активног учешћа у дискусијама и

---

¹⁷⁷ Исто, 39.

¹⁷⁸ Прошић-Дворнић, 1993, 43.

решавању националних проблема износећи објективно и неустрашиво своја мишљења и предлоге, засноване на научним резултатима“.¹⁷⁹

У наведеној изјави можемо у огољеном облику сагледати Филиповићево схватање смисла етнологије. Она, по њему, са Цвијићем престаје да буде друштвено неангажована и расплнута салонска делатност намењена љубитељима реткости и старина и постаје медијум за компетентно уплитање у политичке послове. Тим путем је етнологија кренула и далеко, чак предалеко, догурала у Немачкој 1930-их година. Наравно, није то био главни ток ове науке: „националсоцијалистичке идеје нису копије Гримових или Рилових схватања, већ њихове карикатуре“.¹⁸⁰ Али, етнологија је, генерално, добро пливала „у националсоцијалистичком друштву, које је, како се чинило, обнављало оне идеале који су дуго већ давали позлату етнолошкој представи о прошлости“.¹⁸¹ Веза између етнологије и етничке политике националне државе најчешће се не успоставља смером од науке према политици, него чешће испада обратно – политика (зло)употребљава науку. О тој вези код нас Иван Ковачевић пише: „Колектовање етнографских дата о српској традицијској култури, заправо сеоској култури на просторима на којима су живели Срби, имало је за циљ да се утврде границе српског етничког простора“.¹⁸² Можда није баш тако драстично опредељење етнологије у правцу само једног циља у области међународних односа пошто, на пример, на другом месту, знатно раније написаном, Миленко Филиповић каже како је „познавање сваке земље и сваког народа (...) задатак који је у свакој културној земљи сам по себи довољан разлог“ да се на сваки начин подржи етнолошки рад,¹⁸³ што ће рећи да је то некако ствар пристojности: познавати себе и друге. Ова изјава, заједно са онима из 1930. и 1937. године показује како је однос Миленка Филиповића према бављењу етнологијом еволуирао од - на почетку његове каријере популарне - тоталне подређености науке друштвеној и политичкој

---

¹⁷⁹ Исто, 39 и 40.

¹⁸⁰ Баузингер, 2002, 66.

¹⁸¹ Исто, 71.

¹⁸² Ковачевић, 2008(а), 26.

¹⁸³ Филиповић, 1955, 214.

користи којој је Јован Цвијић у великој мери доприносио, до става да наука има смисла по себи, као атрибут људског духа. А како је Миленко Филиповић са својом огромном активношћу био знаменита појава српске етнологије, онда има смисла тврдити да његови ставови представљају умногоне кретање читаве српске етнологије. Баш као што су његови колеге у једном тренутку написали да његово дело говори о „хтењима једног друштва и времена“.¹⁸⁴

*

Миленко Филиповић није релативизовао етнос више него што то чини сама историјска природа овог феномена. Док је етнос појава везана превасходно за географске области, народ и нација су такође спонтано настали идентитети, али у оквиру *zeitgeist* који је обележен, између осталог, демократизацијом државе и суверенитета. Миленко Филиповић је све те феномене и прихватио тако како су се у историји појавили и како су их сви прихватили - као квази-природне појаве. То је, уосталом, било сасвим у духу тада актуелних гледања на све то и не би било у реду приговарати Миленку Филиповићу што није био испред свог времена па да заузме данашње конструктивистичко становиште према појмовима етноса, народа и нације.¹⁸⁵ Али, он се није занео ни у другом правцу па залетео у екстрем органицистичког становишта, већ је био свестан да су у питању управо квази-природни а не природни феномени – креације људске историје. Чак је био сасвим свестан и њихове ограничености кад је говорио о настајању етноса, о етногенези или, како је он то називао, о етногонији. О етничком нестајању, додуше, није било говора, али рецимо да се некакав сличан процес појављује у редовима у којима Миленко Филиповић спомиње етнички плурализам и симбиозу.¹⁸⁶ Као логичан се, онда, намеће развој ствари у правцу тога да просвећене и културно унапредовале нације - за какав се развој он залагао, под дејством етнологије, између осталог -

---

¹⁸⁴ Глишчевић и др, 1962, 13.

¹⁸⁵ Велер, 2002, 8.-11.

¹⁸⁶ Филиповић, 1955, 215.

спонтано произведу једну задовољну, човекољубиву међународну заједницу, у којој етничка диференцијација не би могла више да има судбоносан значај. У том смислу би етнологија морала да буде, као научни метод унапређења квалитета живота, уједно и инструмент посвемашњег етничког напретка, са крајњим циљем бољег живота сваког припадника нације и, на ширем плану, којим се бави општа етнологија, сваке нације. Миленко Филиповић веома упадљиво заузима вредносни став према предмету етнолошког проучавања садржаном у називу науке - етносу, тј. његовим одликама и његовом животу онда када се ради о стварима које ометају прогрес. Ствари су такве какве су и еволуирају како морају, како их историјске струје носе, „и појаве народног живота подлежу променама и законима историјског развитка“,¹⁸⁷ а етнологија је ту да тај процес усмерава у складу с општим моралним начелима и да помогне да сваки уочени проблем у националном колективу изиђе на добро колико је то могуће - као, на пример, у борби против сујеверја и магије.¹⁸⁸

Све се ово да пронаћи у Филиповићевим радовима у којима он говори о етнологији. На пример, у тексту „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“, на месту где даје преглед активности у етнолошкој области током аустроугарске управе у Босни и Херцеговини, Миленко Филиповић каже да је материјал за етнографско одељење Земаљског музеја у Сарајеву сакупљан „тенденциозно“ и да је руководство музеја „затварало очи пред националном и етничком стварношћу“ са намером „да обмањује музејске посетиоце“, уместо да им понуди „верну слику етничких или националних односа у Босни и народног живота“.¹⁸⁹ Оставимо по страни то што, сходно садашњем конструктивистичком схватању ствари, уопште не постоји нетенденциозна етнологија и останимо у историјској стварности у којој се налазио и Миленко Филиповић кад је посматрао националне покрете као спонтане феномене. Са таквог становишта је његов револт због споменутог понашања надлежних у Земаљском музеју оправдан и сасвим на месту. Уместо да се приклоне чињеницама које су налагале уважавање

---

¹⁸⁷ Филиповић, 1951(б), 13.

¹⁸⁸ Филиповић, 1958, 10-11.

¹⁸⁹ Филиповић, 1955, 211.

националних покрета широм европског континента, они су фалсификовали стварност приказану кроз музејске експонате, лишавајући тиме и тадашње али и касније посетиоце, као и своје наследнике и све стручњаке који би се обратили музеју, једног истинитог и потпуног приказа етничке ситуације у Босни тога доба. То је недопустив однос према струци, због кога је Миленко Филиповић очигледно био љут и употребио навадене грубе речи за опис таквог стања у Земаљском музеју и његовој управи, коју су сачињавали, како он то неувидено каже, „окупаторски службеници“.¹⁹⁰

Како етнологски и још пре антропогеографски предмет проучавања сачињавају међусобно везани људи и земља, то је сасвим природно што се Миленко Филиповић нашао погођеним чињеницом да су се проучавањем босанско-херцеговачких села бавили људи несклони доброхотном гледању на национална струјања међу тамошњим народом, словенским живљем с много јачим верским него ли етничким идентитетом. Миленко Филиповић на више места у свом раду о етнологским проучавањима у Босни и Херцеговини истиче ситуацију у којој су се за тај народ отимали најмање два, а евентуално и три центра научне подршке националним покретима: „Рад на прикупљању грађе и проучавању, особито на проучавању етничке прошлости, добрим делом тече и даље под руководством Загреба и Београда. (...) У овом периоду јавља се и Беч као једно од средишта за етнологско проучавање Босне и Херцеговине“;¹⁹¹ или: „установе у Загребу и Београду и даље су главни потстрекачи и помагачи етнологског рада у Босни и Херцеговини“.¹⁹² Београд и Загреб су остали у игри својатања босанско-херцеговачког народа кроз своју етнологску заинтересованост за њега све до момента кад је Миленко Филиповић писао свој рад, пошто у Сарајеву није постојала специјализована установа, за какву се он у том свом раду здушно залагао. Таква установа би свакако знатно ублажила очигледност политичке ноте у етнологским проучавањима Босне и Херцеговине, поред тога што би одговорила

---

¹⁹⁰ На истом месту.

¹⁹¹ Исто, 212.

¹⁹² На истом месту.

примарном циљу који је организовање систематских проучавања ради познавања живота народа. Изгледа, ипак, да Филиповић није свестан овога угла гледања на ствари, или можда само није хтео да сам стави нагласак на ту страну, него је био искрено несрећан, просто као стручњак, што се проучавања тако траљаво изводе. Ламентирајући над недостатком установе која би руководила етнолошким проучавањима он напомиње да је „такав рад установама у Загребу и Београду био редовно само један од споредних задатака (ни на својој ужој територији нису могле да организују систематска етнолошка проучавања)“, ¹⁹³ из којих речи се види да је њему било криво што су колеге неспособне да раде свој посао онако како би га требало радити – макар наизглед много више него што му је на памети некакво отимање Сарајева испод туторства српског односно хрватског. Уосталом, не постоји препрека да сматрамо да је пишући о овој теми Миленко Филиповић био свестан свих њених аспеката, само је онај осетљивији, политички, подвукао под експлицитно професионално незадовољство. И ту је постало сасвим јасно колико се етнологија променила од времена кад је Јован Цвијић користио за доказивање граница државе до времена кад је Миленко Филиповић оваквим ставом ослобађао од терета ексклузивне политичке употребе и пребацивао акценат на професионализам, са могућношћу евентуалног накнадног учествовања резултата етнолошких испитивања у задовољавању разноврсних потреба друштва.

У истом чланку, „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“, у одељку у ком коментарише њему савремено стање проучености назначене територије, Миленко Филиповић износи чињенице о, према његовим мерилима, поражавајућем стању покривености простора и довољних хронолошких пресека ради хватања динамике народног живота. Жали се конкретно Филиповић да нису обрађене чак ни ношње или уметност, увек атрактивна и лако набављива врста артефаката,

„за што влада велико интересовање и код страних научника и туриста, и што би послужило врло корисно националној и туристичкој пропаганди, а да не помињемо

---

¹⁹³ На истом месту.

колико и код нашег света, особито код омладине и у установама за примењену уметност, филм и др., влада велико интересовање за таква дела“.

Даље се жали Миленко Филиповић да недостају

„студије како о појединим крајевима и њиховим проблемима тако и о појединим појавама или комплексима из народног живота неке етничке групе или уопште на већем пространству. Међутим, сложеније појаве су толико занемарене да за дуже времена нећемо моћи успешно решавати проблеме од већег и ширег значаја, као што су на пример постанак појединих етничких група, симбиоза разних етничких или народних група у истом пределу или чак и истим насељима, са појавама које одатле проистичу“ итд.¹⁹⁴

Овде имамо набројано мноштво могућности за употребу резултата етнолошких проучавања и можемо видети из овога један део оне множине циљева које је Миленко Филиповић био поставио етнологи да покуша макар да помогне у њиховом постизању. Видимо како етнологија треба да снима стање ствари на терену, кроз простор и време, да тумачи ситуацију из различитих углова и да податке и резултате ставља на располагање разноврсним потребама нације.

*

У свом раду о Филиповићевом „македонском опусу“ Александар Миљковић износи мишљење да су ти његови радови знатно занемарени у периоду након Другог Светског рата, а да је узрок томе послератна општа обавеза заступања стаљинистичке тезе о јасној оделитости народа различитог имена, која се у радовима Миленка Филиповића не да ни наслутити – чак супротно томе. Према тој званичној тези о народности Македонци су нешто тотално другачије него што су то Срби, па се у том смислу и заташкавала историјска блискост између две територије и културна блискост и сродност на њима настањеног народа. Самим тим, у запећак је морала бити склоњена предратна делатност Миленка Филиповића која се

---

¹⁹⁴ Исто, 213.

великим делом односила на Македонију под називом Јужна Србија, а састојала се од написа о македонском народу као о свом. И то није важило само непосредно после Другог светског рата, у првим годинама комунизма у Југославији, него се наставило као одлика тзв. титоизма и после југословенског раскида са Стаљином. У том смислу Миљковић пише:

„Његови погледи на народност Македонаца после педесетпетогодишње владавине комуниста у Македонији и Југославији изгледају у најмању руку као антидржавни. Наиме авнојевска подела на народе и народности у Југославији ухватила је корена, ако не у свести обичног, претежно сељачког народа, а оно свакако већине послератног како комунистичког тако и пост-комунистичког, грађанског естаблишмента који је имао и још увек има пресудан утицај на јавне ставове и у јавним институцијама. Данас се готово не би смело ни помислити да се народ у Македонији назове српским, како га једино назива Миленко Филиповић у својим радовима у којима описује народни живот и износи резултате својих истраживања у Македонији до априла 1941. године“.¹⁹⁵

Ово Миљковићево опажање које се односи на наше доба јесте уобличено кроз ауторово животно искуство а не каквим истраживањем, али бисмо, у мери у којој је оно тачно, на основи таквог стања ствари морали приметити да делатност Миленка Филиповића, очигледно, није имала онакав утицај какав је он на почетку своје каријере замишљао да треба наука да има, у смислу развијања просветног стања народа и патриотских ставова његових.¹⁹⁶ Потврђује се, ето, и на овом примеру да је с доласком комунизма у Југославију одлучно пресечена свака веза са дотадашњим традицијама, тако да ни Филиповићеви радови који промовишу народно јединство становништва Србије и Македоније, као и Јужних Словена уопште, нису могли да се одрже на културној сцени и врше свој утицај. У енглеској збирци Филиповићевих текстова, *Among the People*, уредници и писци Увода, Џоел Халперн и Јудин Хамел, наводе Филиповићева образложења из преписке са Рокфелеровом фондацијом у 1939. години. Ту Филиповић пише да што се тиче сеоског живота и организације „не само Југославија већ и читава

---

¹⁹⁵ Миљковић, 2010, стр.

¹⁹⁶ В. у: Филиповић, 1930.

Југоисточна Европа (...) у том погледу има изузетно јединство“.¹⁹⁷ Очигледно је да је Миленко Филиповић и-те-како био свестан међусобне културне блискости народа на Балкану, а поготово оних јужнословенских група које су прихватале српско име као своје. У наводу из каснијег писма, из 1951. године, упућеног на исту адресу, Филиповић се изјашњава најопштије о свом опредељењу за предмет етнолошких проучавања као о првобитној заинтересованости за области, док се фокусирао на насеља и порекло становништва, да би касније тежиште пребацио на „шира проучавања која су обухватила све Србе и чак целу групу Јужних Словена и других балканских народа“.¹⁹⁸ Поред српског опредељења које просторно и етнички разраста у јужнословенску и балканску повезаност, видимо овде такође померање са антропогеографске концептуализације у оквиру појма области на ону која се ослања на (етничку) групу као на оквирни појам а не више на територију и коју бисмо с подједнаким правом могли назвати и етнолошком и социолошком.

Филиповићева идеја о народном јединству такође се може назрети као стојећа у основи поделе коју је изнео у чланку у коме се расправља са Шпиром Кулишићем. Он ту каже како га Кулишић није добро разумео: „А ја сам говорио о ’науци о н а р о д у’ (тј. о националној или регионалној етнологији или етнографији), не о науци о народима (општој етнологији)“.¹⁹⁹ Поприлично се јасно види из ове реченице да Миленко Филиповић обухвата и национално и регионално становништво једним „народ“, а не „народи“, те да тај народ проучава као свој, са културним варијантама, а не упоредно као различите културе. У том смислу можемо сматрати да је мишљење Александра Миљковића дотакло једну од суштинских одлика Филиповићеве етнологије као националне науке: она није, додуше, као у време Јована Цвијића омеђивала националну територију, али јесте ипак обављала патриотски посао поспешивања националног идентитета и националног јединства.

---

¹⁹⁷ „not only Yugoslavia but the whole of Southeastern Europe which in this respect has a special unity“; Халперн&Хамел, 1982, xv.

¹⁹⁸ „studies of the wider nature which embraced all Serbs and even the whole group of South Slavs and other Balkan peoples“; на истом месту.

¹⁹⁹ Филиповић, 1956, 144.

*

У везу с овим што је речено може се довести критика коју је Шпиро Кулишић упутио Миленку Филиповићу на тему његовог односа према етногенези.²⁰⁰ Кулишић ту очигледно заступа већ спомињано совјетско становиште о јасној и оштрој међусобној оделитости а унутрашњем јединству свих народа које је комунистичка власт прогласила за народе, па и оних којима је име наденуто недавно а који иначе чине вековима различито дефинисано мозаичко становништво неког насеља или области. Видели смо да се Миленко Филиповић, насупрот томе, за тај задатак ослања по традицији на емпиријску сличност разноразних елемената које он скупно назива културом и једначи је са етничком групом, тј. са психичким типом, поштујући Цвијићеву терминологију. Сва три термина у Филиповићевој употреби – етничка група, култура и психички тип – прилично су неодређеног садржаја и зато згодна за примену на такође неодређене, велике људске групе. Ови појмови као интуитивни много боље одговарају природи посматраних појава, као пројекцији конструката, него што би одговарала ригидна подела на именом и територијом прецизно одређене народе, која је сасвим непримерена њиховој сложеној и субјективној природи те осмотском понашању, које је Миленко Филиповић уочио као етнички плурализам и симбиозу. Тако, Кулишић замера Филиповићу што „умјесто народа и нација у први план истиче елементе, факторе, плурализам, механизам, симбиозу, друштвену кохезију и њене позитивне или негативне коефицијенте, итд., итд.“, налазећи да такво гледање на ствари „служи онима којима није у интересу друштвени прогрес и слободан развитак народа и нација“.²⁰¹

Љутио се Кулишић због непрецизности критерија које Миленко Филиповић користи када говори о носиоцима масовног идентитета. Тако му је приговорио што у наслову свог рада, који постоји на српском и на енглеском језику, не каже лепо „српски народ“ него околиша: у српској верзији се рад зове „Основни карактер и

---

²⁰⁰ Кулишић, 1955, 301-302.

²⁰¹ Филиповић, 1955, 301.

структура народног веровања у источном делу Југославије“, док у енглеском наслову „православно становништво“ замењује „источни део Југославије“.²⁰² А све време се ради, каже Кулишић, о српској народној религији, с проширивањем на Бугаре и Македонце. Кулишић затим примећује, са подсмехом, како је Миленко Филиповић у том свом раду и Македонију и Босну третирао као српску народну територију. Ту се показала суштина неслагања између њих двојице у том погледу, то јест између традиционалног и комунистичког гледања на етничко питање у Југославији. Док Шпиро Кулишић није признавао постојање етничког проблема, делећи народе према границама социјалистичких република у Југославији - тако да је у Македонији живео македонски народ, а у Босни народ који се зове Муслимани, док су Срби искључиво становници Србије без аутономних покрајина настањених, пак, Мађарима у Војводини, односно Албанцима на Косову и Метохији – дотле је Миленко Филиповић покушавао некако да изиђе на крај са сложеном етничком реалношћу у Југославији и њеној околини, и то у оквирима овако одсечне званичне поделе на народе и народности.

Није јасно Кулишићу зашто је Миленко Филиповић „у наслову свог чланка избјегао национални критериј и употребио у нашем тексту географски, а у енглеском тексту вјерски критериј“.²⁰³ За ово постоје три могућа разлога, а сва три су вероватно и присутна у некој мери у одлуци Миленка Филиповића да наслови свој рад тако како га је насловио у две верзије. Пре свега, постојала је дискутабилност емпиријског садржаја појма Срби, што ће рећи популације на коју се он односи: према важећој номенклатури у социјалистичкој Југославији Срби могу бити, као што малопре рекосмо, искључиво становници Србије без покрајина, док је овај етним, према традиционалном, општепознатом и изнутра, од народа држаном становишту обухватао већинско становништво и Војводине и Славоније и Приморја и Залеђа и Крајине и Босне и Херцеговине и Црне Горе и Косова и Метохије и Македоније, као и неких насеља у Истри и Словенији и неких делова суседних модерних држава – Румуније, Албаније, Мађарске. Миленко Филиповић

---

²⁰² На истом месту.

²⁰³ Исто, 302.

је свакако заступао становиште које је још увек могао наћи на терену: да су Срби сви људи који себе сматрају Србима, без обзира на то шта о томе има да каже било ко - пошто је српско име функционисало као етнички назив на једном квантитативно изузетно високом нивоу групног идентификовања и кроз доста дуг период, тако да модерни дневно политички разлози не могу имати претежног удела у тајни етногенезе којом је требало да се бави етнологија.

С тим у вези стоји други политички разлог с ког је Миленко Филиповић могао да пожели да избегне истицање српског имена у српском и енглеском наслову свог рада. То је чињеница да тај етноним, као што је опште познато па је вероватно било познато и њему, није био много популаран међу несрпским првацима југословенског културног и политичког живота, а нарочито у социјалистичкој Југославији. Коначно, у оквиру става који је заступао Миленко Филиповић да су етничка група и култура међусобно замењиви антропогеографски односно етнолошки појмови, сасвим је свеједно хоће ли у наслову стајати етноним (у овом случају Срби) или карактеристични елемент културе, етничка одлика (православно становништво) или, пак, област коју поглавито покрива дотична етничка група односно дотични елемент културе (источни део Југославије). Све ово није могло бити блиско Шпиру Кулишићу који је шаблонски и круто заступао политички пожељне ставове у науци,²⁰⁴ а такође није могло бити Миленку Филиповићу слободно да излаже и образлаже.

---

²⁰⁴ Горуновић, 2006.

Етнолози о Миленку Филиповићу

Први пут је Миленко Филиповић био предметом чланка у научном часопису као веома млад, 1937. године, када је његов колега Татомир Вукановић очигледно био закључио да је Филиповић већ завредео својим значајем и, можда, бројем објављених радова да му буде штампана библиографија.²⁰⁵ Дао је ту Вукановић само нешто мало података из Филиповићеве биографије, у фусноти. Други текст који је посвећен Миленку Филиповићу јесте онај Јована Трифуноског, настао ради обележавања тридесетпетогодишњице Филиповићевог научног рада.²⁰⁶ Тај текст заузима свега две стране, плус библиографија Филиповићевих књига и чланака, и то без приказа и енциклопедијских одредница. Овај рад доноси основну професионалну биографију Миленка Филиповића; истиче његове радове „који су највећи и поједини од њих свакако најбољи“, њих тридесет и четири за које Трифуноски сматра: „да је само њих написао, било би довољно да у нашој науци заузме истакнуто место“. Затим Јован Трифуноски набраја географске а онда спомиње и научне области у којима је Миленко Филиповић обављао своја истраживања и пише оно што ће се појавити и у многим потоњим текстовима о Филиповићу као такорећи опште место: да није могуће наћи питање или проблем у етнологији или антропогеографији а да га се Миленко Филиповић није дотакао у неком од својих бројних радова. Спомиње, затим, Трифуноски и велики утицај који је Миленко Филиповић имао на своје студенте, велики труд који је улагао у рад многих установа, друштава, организовање и функционисање пројеката. „Сав свој живот“, сматра Јован Трифуноски, „проф. М. Филиповић посветио је једном идеалу – непрекидном раду у науци, јер је био уверен да ће тако најбоље послужити интересима свога народа, развоју његове културе и угледа своје отаџбине“. Ово бисмо морали сматрати као истиниту тврдњу, с обзиром да је написана од стране

---

²⁰⁵ Вукановић, 1937.

²⁰⁶ Трифуноски, 1961.

човека који је Миленка Филиповића познавао дуго и највероватније доста добро – довољно добро, уосталом, да се сматрао позваним да баш он напише нешто поводом Филиповићевог јубилеја а за његовог живота.

После кратког рада Јована Трифуноског о Миленку Филиповићу, наредне изречене оцене о њему налазе се у тексту написаном следеће године поводом шездесетог његовог рођендана и одласка у пензију, који су потписала четири аутора,²⁰⁷ а након тога се кроз седам година појавило мноштво текстова посвећених Миленку Филиповићу поводом његовог упокојења. Сви ови радови имају карактер прегледа, релативно кратких и углавном уопштених, али се у њима ипак може прочитати доста тога што нам говори о томе какав је Миленко Филиповић био и као човек и као научник у очима својих колега, па стога и о томе какво је место себи обезбедио у историји српске етнологије према инстант оценама његових савременика. После два споменута рада о Филиповићу пригодом његових јубилеја, те поплаве комеморативних текстова поводом његове смрти, уследила су, током наредних четрдесет година до данас, свега четири изузетно кратка и три нешто већа текста посвећена овом научнику. То су, прво, радови прочитани у оквиру састанка Друштва етнолога Босне и Херцеговине и Географског друштва Босне и Херцеговине поводом двадесет година од смрти Миленка Филиповића, а затим поговор Душана Бандића уз књигу *Трачки коњаник*,²⁰⁸ која садржи Филиповићеве радове о народној религији; предговор Ђурђице Петровић уз књигу *Човек међу људима*,²⁰⁹ с Филиповићевим радовима о народној социјалној култури; и, коначно, текст Александра Миљковића посвећен Филиповићевим радовима о Македонији.²¹⁰ Поред ових радова, који се у целини баве Миленком Филиповићем, он се спомиње још понегде али не као централна тема.

---

²⁰⁷ Глушчевић и др, 1962.

²⁰⁸ Филиповић, 1986.

²⁰⁹ Филиповић, 1991.

²¹⁰ Миљковић, 2010.

*

Трећи од три рада о Миленку Филиповићу који су објављени за његовог живота јесте написан од четири аутора, колега етнолога (међу којима је опет Јован Трифуноски), са намером да се тако јавно обележи Филиповићев шездесети рођендан и одлазак у пензију.²¹¹ Након биографије, у овом раду аутори излажу преглед, са коментарима, наравно позитивним, Филиповићеве етнолошке, затим антропогеографске делатности и, коначно, његовог ангажовања у области других наука. Они свој чланак започињу једном звучном изјавом, чији смисао није баш најјаснији, па тако ни то да ли јој је функција превасходно реторичка или, ипак, информативна. Она гласи: „Само изузетно снажне личности, у чијем се стварању огледају битне тенденције средине, могу својим делом постати појаве које говоре о хтењима једног друштва и времена“.²¹² Нешто што се чини сличним овоме се касније, кад је Миленко Филиповић отишао из овог света, појавило у текстовима које је поводом тог тужног догађаја написао Петар Влаховић: да је Филиповићево научно дело „свеобухватно и одраз је развоја наше етнологије за протекле четири и по деценије“;²¹³ или, да су Филиповићеве радове „постали синоним југословенске етнологије за одређену етапу њеног развоја“.²¹⁴ Ова мишљења Петра Влаховића су, ипак, довољно јасна, пошто се види да се ослањају на чињеницу да је змајевити Миленко Филиповић могао сам да понесе велики део укупног бављења етнологијом током периода у ком је био активан у некој средини, а како је много путовао и мењао боравиште, као што је и био заинтересован за широк спектар тема, то је онда умногоме он сам стварао нашу етнологију током скоро пола века своје професионалне активности. Међутим, прво наведено мишљење, оно групе аутора, подразумева утицај који је друштвени амбијент вршио на Миленка Филиповића и који је он, као да је некакав антенски систем, примао и преносио у своје радове, говорећи кроз њих „о хтењима једног друштва и времена“.

---

²¹¹ Глушчевић и др, 1962.

²¹² Глушчевић и др, 1962, 13.

²¹³ Влаховић, 1970, 191. и Влаховић, 1987, 207.

²¹⁴ Влаховић, 1969, 78.

Пре него што припишемо овој тврдњи чисто драматуршки карактер, требало би испитати постоји ли могућност да се у делу Миленка Филиповића заиста прелама поглед на збивања у друштву у ком је он живео и радио и да ли његови радови представљају одраз владајућих трендова у друштву, или можда идеала – пошто не можемо бити сигурни значе ли „хтења“ ово или оно. Пре свега, овако постављен проблем води триистичком одговору, пошто се у свакој људској творевини налази одраз и нечег личног и нечег колективног и нечег актуелног у тренутку стварања и нечег прижељкиваног, идеалног, чак и нечег што је непожељно али га је немогуће избећи. Поред ове примедбе општег карактера, против могућности сагледавања Миленка Филиповића као стедишта духовних токова у друштву и његове научне делатности као израза „хтења једног друштва и времена“ говоре конкретно и неки његови колеге, кад спомињу непријатности које је, изгледа, имао са установама и званичницима управо због својих ставова. О томе пише Вера Ерлих: „У старој је Аустрији био властима сумњив са својим југославенским, а у Краљевини Југославији са својим напредним ставом. У свој рад је увијек морао улагати толико труда као пливач у ријечи који плива против струје“.²¹⁵ Још детаљније описују Филиповићеву позицију Џоел Халперн и Јудин Хамел:

„Његов живот и његови односи са светом су увек имали карактер такмичења. Сматран је сумњивим под аустријском окупацијом Југославије у Првом светском рату и као непоуздан током неколиких режима у међуратном периоду. Поново је био сумњив током окупације од сила Осовине, а у послератном периоду је наставио да заступа своја становишта енергично“.²¹⁶

Ово све нису речи којима се описује живот који одјекује „хтењима једног друштва и времена“. Могуће је, ипак, да су аутори те тврдње мислили на хтења друштва и времена која увек иду мимо властодржачких тенденција, мада је сумњиво како се

---

²¹⁵ Ерлих, 1969, 95.

²¹⁶ „His life and his relations with the world had always had the character of contest. He was regarded with suspicion under the Austrian occupation of Yugoslavia in World War I and as an unreliable during the several regimes of the interwar period. He was again suspect during the Axis occupation, and in the postwar period he continued to assert his points of view vigorously“, Халперн&Хамел, 1970, 559.

баш у свакој од држава које су се смењивале на нашем тлу и у којима је Миленко Филиповић живео десило да власт ни једанпут не подупире хтења друштва и времена и у нескладу је с њима. Зато би, можда, требало спорну тврдњу сматрати само снажном и упечатљивом уводном реченицом која има превасходно украсни карактер и поставити питање друкчије – управо, потпуно супротно наведеној тврдњи, а које би онда гласило: колико је Миленко Филиповић, као изузетно снажна личност, чије стваралаштво има одјека у његовој средини, могао својим делом утицати на тежње и идеале једног друштва и времена? Тако бисмо, онда, уједно поставили питање и о позицији и утицају етнологије, будући да се Миленко Филиповић само кроз ову науку изражавао и само је њом могао представљати иоле значајну силу у средини у којој је живео и радио.

*

Није једноставно оцењивати нечији укупан рад док је тај човек још увек делатан, па тако није било лако ни ауторима чланка којим се обележава Филиповићев јубилеј да напишу тврдње о његовом делу, а које би, пре свега, биле поуздане. Поред тога што такво писање није лако због недостатка историјске дистанце, није угодно ни то што аутор оцењиваног опуса има могућност да заузме некакав став према оценама које му се дају, да буде или не буде задовољан њиховом адекватношћу и коректношћу, то јест да процењује њихову истинитост изнутра, може ли се идентификовати с њима, насупрот становишта околине, те да ставља примедбе. Зато се сви радови о Миленку Филиповићу написани док је он био жив треба да сматрају као писани с посебном пажњом да све што ће се у њима рећи буде добро одмерено. Није искључено ни то да су писани уз консултовање с Филиповићем, тако да засигурно задовоље и поштују његову идеју о сопственом профилу и мисији; а у сваком случају су те радове писали људи који су Миленка Филиповића познавали, и то довољно добро да би се усудили да износе квалификације његовог радног учинка. Зато се према тексту писаном поводом

Филиповићевог шездесетог рођендана и пензионисања треба односити као према виђењу које је морало одговарати и субјективно и објективно виђеној истини о његовом месту у науци.

Већ смо истакли да су четири аутора спомињаног чланка поделили своје излагање о дотадашњим резултатима огромног Филиповићевог прегнућа сходно научним областима у којима је он деловао, а не према темама којима се бавио, како су то касније, у својим радовима о Миленку Филиповићу, учинили Нецад Хацидедић, један од аутора овог рада, а затим и Петар Влаховић.²¹⁷ У јубиларном чланку о Филиповићу аутори су поделили његов рад на онај у области етнологије, којој се Миленко Филиповић скоро у потпуности посветио; затим антропогеографије, која представља специфично цвијићевску науку, из које је у многоме произишла етнологија каквом се Филиповић бавио; и осталих научних дисциплина, „граничних области између етнологије и антропогеографије и других наука (социологија, археологија, народна књижевност, историја и др.)“.²¹⁸ Аутори наглашавају да Миленко Филиповић није изузетан као полихистор, него да су се на тај начин односили према истраживањима „и други наши географи и етнологи“ до прве половине 20. века, пошто их је много бављење по терену нагонило да бележе и оне занимљиве податке на које набасају и које, као искрени и предани научни духови, нису могли да игноришу, иако ови не би строго потпадали под надлежност њихове матичне науке.²¹⁹

О етнолошком раду Миленка Филиповића кажу аутори чланка насталог поводом његовог рођендана и пензионисања да се одвијао у складу с начелом што већег доприноса познавању Југославије и њених народа. То није баш у потпуности тако, али је вероватно да је то једино било могуће рећи у том тренутку а да истовремено и личи на истину и буде политички прихватљиво. Када се кроз етничке наочаре погледа Филиповићев писани опус, види се да је он научно обрађивао територије настањене словенским становништвом које се декларисало

---

²¹⁷ Хацидедић, 1970. и Влаховић, 1969..

²¹⁸ Глушчевић и др, 1962, 22.

²¹⁹ Исто, 14.

као српско, док би групе с другим етничким називима потпале под његов истраживачки програм као у вези са Србима. То су приметили својевремено - доста после Филиповићеве смрти и у иностранству – колеге Џоел Халперн и Јуџин Хамел, у уводу за књигу Филиповићевих радова на енглеском језику, *Among the People*, где кажу да је Миленко Филиповић посветио живот проучавању Срба, Хрвата, Муслимана, Албанаца, Цигана и других етничких група Балкана, али да је његов примарни интерес увек био на првом од ових народа, а укључивао и остале онда кад су живели у истим областима у којима и Срби.²²⁰ У време кад су Глушчевић, Бјеловитић, Хацидедић и Трифуновски писали свој рад о Миленку Филиповићу свакако не би била добро прихваћена тврдња о оваквом његовом опредељењу, а није сигурно ни да је оно било уопште препознато од њих. У спорадичном проширивању Филиповићевог интересовања на питања балканске културе, види се прожимање територијалног начела са овим етничким, што је с две стране потпуно оправдано: прво, етнос и територија су и емпиријски и теоријски чврсто везани појмови, а друго, учење код географа Цвијића његове науке антропогеографије морало је развити код Миленка Филиповића осетљивост за питања простора – културног и еколошког, пре свега, док се за политички није видљиво интересовао. „Трагао је за појавама заједничким свима балканским народима“, пишу аутори споменутог чланка, а показивао је и „велико интересовање (...) за остале становнике Балкана и старе балканске народе“.²²¹ У светлости Филиповићевог интересовања за етничко уобличавање – или, како је он то звао, за етногонију – има смисла интересовати се за старе балканске народе; а у контексту назначеног начела што бољег познавања земље и народа има смисла интересовати се и за оне млађе. Чини се да Филиповићева проучавања Србима околних простора, блиских етноса као и из угла других наука није просто пуцање од интелектуалне снаге, него све то одговара начелу истакнутог на почетку овог одељка: што бољем познавању свог народа. Коначно, последњих година живота Миленко Филиповић је

---

²²⁰ Халперн&Хамел, 1982, xiii.

²²¹ На истом месту.

радио на делу под насловом *Етнологија Срба*, или можда *Етнологија српског народа*, које је требало да представља круну његовог научног рада и искуства.²²²

О ангажовању Миленка Филиповића у етнологији још су дати, у чланку који овде разматрамо, бројни чињенични подаци.²²³ да је био изузетно искусан и као истраживач и као предавач и као музејски радник и као иницијатор и организатор многих акција проучавања народне културе и народног живота; да је интензивно размењивао мисли са колегама, схватајући научни часопис превасходно као средство комуникације; да је користио и историјске изворе и методе; да је присуствовао многим састанцима, и у земљи и у иностранству и био активан у многим научним удружењима и организацијама; да је посебну пажњу поклањао иначе занемареној области „етничке односно етнолошке социологије“;²²⁴ да се веома интересовао за примењену етнологију. О ангажовању Миленка Филиповића у антропогеографији, напротив, није речено ништа посебно инспиративно. Аутори чланка су се осврнули на његове радове из антропогеографске области на тај начин што су их поделили на мање и веће, а затим изнели садржај једанаест његових радова о Босни и Херцеговини, кратко споменули неке о Македонији и опет дали детаљнији поглед на оне о Србији, као и на текст под насловом „Цвијићева антропогеографска школа“. У завршним пасусима овог одељка о антропогеографији Миленка Филиповића закључује се да неколиким својим радовима „Филиповић подигао је Цвијићеву школу на виши степен“ и коментарише његов метод испитивања промена виšekратним посвећивањем пажње истој географској области или истој културној појави. Такође се истиче Филиповићева заслуга за то што је покретањем часописа „Географски преглед“ „Сарајево (...) постало четврти географски центар у Југославији“.²²⁵

Трећи део рада насталог пригодом Филиповићевог рођендана и пензионисања дотиче његово бављење у научним областима које нису ни етнологија нити антропогеографија. Овде аутори понављају да је приоритет Миленка Филиповића

²²² Николић, 1973, 181; Бељкашић-Хаџидедић, 1970, 423; Ерлих, 1969, 95.

²²³ Нав. рад, 14.-17.

²²⁴ Исто, 15.

²²⁵ Исто, 17.-22.

боље познавање краја и људи, тако да би то заиста требало сматрати значајним обавештењем о његовом теоријском усмерењу. Јер, свакако ово не би било истицано да није кључно за опис Филиповићевог научног профила, као основни циљ ка коме је тежио у свом бављењу етнологијом: добро познавање свих прилика, а које се знање онда може ставити у службу напретка науке, односно задовољења потреба различитих установа или непосредно самих људи.

*

Као упечатљиве црте Филиповићевог научничког портрета Ђурђица Петровић истиче свестраност и плодност, у својој краткој студији посвећеној његовој, како каже, „етносоциолошкој“ или „социоетнолошкој“ делатности, а затим образлаже зашто му је придала епитет најеминентнијег научника: „Он је то по броју објављених радова, територијама на којима је истраживао, по темама и уоченим проблемима које је испитивао, својственим начином рада, приступима објашњавању прикупљене грађе, научним резултатима које је остварио“.²²⁶ Упада у очи редослед набрајања који креће од квантитативних успеха Филиповићевих – број објављених радова, истраживаних територија и обрађених тема; преко неодређеног квалитета „својствености“ којим се одликује Филиповићев „начин рада и приступ објашњавању“; да би на потпуно неупадљив начин - на крају и без икаквих епитета и даље разраде - били уопштено споменути и научни резултати.

Веома слично се о квалитету Филиповићевог дела изражавају, већином, и остали његови оцењивачи. Пре свега другог они истичу Филиповићеву марљивост – чак као најзначајнију његову одлику. Тако, на пример, Милован Гаваци истиче како „акција и радиност су биле несумњиво најзначајније позитивне црте личности проф. Филиповића“, као и да „нема међу етнологима Јужних Славена њему равнога што се тиче продуктивности“.²²⁷ Загорка Марковић пише: „Радио је предано, уносећи се свом неуморном енергијом и иницијативом. Због таквог рада професор

---

²²⁶ Петровић, 1991(а), VII.

²²⁷ Гаваци, 1969-1970, 7.

Филиповић се убраја у онај мали број значајних југословенских стваралаца²²⁸. Овде је, чак, недвосмислено речено да је Миленко Филиповић значајан јер је марљив и посвећен послу. Сличну оцену дао је и Петар Влаховић: „Филиповић је самопрегорним трудом веома много задужио југословенску науку о народу“²²⁹. А у следећем низу тврдњи видимо како пишчева добра воља према научној вредности Миленка Филиповића постепено долази у ћорсокак, не успевајући да, мимо вредноће, експликује његов значај. Прво аутор износи одушевљену тврдњу: „Он ради пасионирано, као што су то чинили и чине сви истакнути истраживачи које покреће жив научни интерес“. У следећој реченици, уместо разраде о природи Филиповићеве пасионираности, добијамо само квантитативну спецификацију његовог напона: „М. Филиповић се одликује неуморном енергијом и великом иницијативом“. Да би, коначно, у трећој узастопној реченици уследила ауторова предаја у покушају да истакне нешто конкретно поводом Филиповићеве пасионираности, кад каже просто: „Он је много радио“²³⁰. Филиповићева вредноћа и преданост раду су, очигледно, далеко одскакале од свих других његових квалитета, као и од оног радног тонуса који се очекује од просечног научника. Његова марљивост је остављала дубок утисак на сведоке његовог рада и то је потпуно јасно из свих текстова посвећених Филиповићевом личном и професионалном профилу. „Умро је управо у току једног дана, који је као и остали, био испуњен радом“²³¹ истиче Љиљана Бељкашић-Хацидедић; а Милован Гаваци прецизира да „смрт га и није затекла у болесничком лежају већ запослена, послје посете Етнографском музеју у Београду“²³² док Петар Влаховић тврди да је Миленко Филиповић науци „посветио, као једином идеалу, цео свој живот“²³³ као и да је „сагорео (...) радећи на науци до последњег даха“²³⁴.

---

²²⁸ Марковић, 1968/69, 499.

²²⁹ Влаховић, 1969, 79.

²³⁰ Глушчевић и др, 1962, 14.

²³¹ Бељкашић-Хацидедић, 1970, 421.

²³² Гаваци, 1969-1970, 7.

²³³ Влаховић, 1987, 207.

²³⁴ Влаховић, 1970, 190.

На више места су изнете тврдње о великом научном значају Миленка Филиповића. Ипак, оне су, иако писане током скоро тридесет година, упорно имале искључиво паушални карактер. Тако, на пример, већ у горе споменутом тексту насталом пригодом шездесетог рођендана Миленка Филиповића, који потписују четири аутора, наслућује се и наговештава значај Филиповићевог рада, али се о њему исказује уверење без било каквог конкретног поткрепљења: „Овим сумарним приказом ни из далека није оцењено укупно стваралаштво Филиповићево. А уверени смо да је оно такве природе да ће време доприносити његовом значају“.²³⁵ Следеће оцене укупног дела Миленка Филиповића изнете су неколико година после овога, у меморијалним текстовима насталим поводом његовог одласка из овог света. Тако, Љиљана Бељкашић-Хаџидедић сматра да је „у овом тренутку (...) тешко дати оцену цјелокупног научног рада“ Миленка Филиповића.²³⁶ И то је нешто што у начелу важи за свако дело у његовој укупности, дуго после упокојења његовог творца. Потребна је, наиме, већ добро позната историјска дистанца са које би се опус неког ствараоца могао сагледати и оценити као целина; управо како је и изнето у тексту поводом Филиповићевог шездесетог рођендана, у горњем цитату, у ком је помало невешто речено да ће „време доприносити његовом значају“,²³⁷ уместо да ће доприносити уочавању његовог значаја. Ипак, опрез услед недостатка погодне визуре који је Љиљана Бељкашић-Хаџидедић показала у наведеној тврдњи није је спречио да већ у следећем пасусу свог текста устврди да је Миленко Филиповић „нашој етнологији оставио велико благо, чије вриједности можда и нисмо потпуно свјесни“.²³⁸ Она, изгледа, ипак има некакву представу о вредности Филиповићевог дела, и пре него што је постала тога свесна, како каже. Анто Бабић сматра, у уводу свог текста насталог истим поводом, да Филиповићева научна остварења „значајем и обимом превазилазе мјеру једног људског живота“, док у

---

²³⁵ Глушчевић и др, 1962, 24.

²³⁶ Бељкашић-Хаџидедић, 1970, 423.

²³⁷ Време би требало да доприноси, у ствари, *сагледавању* његовог значаја, а не значају самом; осим уколико је реч о пророчанству које тврди да ће се Филиповићево дело наћи у основи неких будућих значајних ситуација.

²³⁸ Бељкашић-Хаџидедић, 1970, на нав. месту

закључку пише да је Миленко Филиповић могао да, у осврту на свој радни век, „сагледа своје велико дјело – велико како по обиму и научној вриједности, тако и по друштвеној корисности“.²³⁹ Имала би овде извесног значаја напомена да се Бабићев *In memoriam* претежно бави посматрањем дела Миленка Филиповића из споменутог угла друштвене корисности, а не научне вредности – која је њему такође, како изгледа, позната али из неког разлога није написао ништа конкретно о њој. „Није ово прилика да се даје осврт на његове радове који га представљају као научника. Њих је компетентна научна критика уврстила у примјере високих достигнућа у области етнологских наука“.²⁴⁰ Ето, и Анто Бабић, као и Љиљана Бељкашић-Хацидедић, некако зна праву вредност Филиповићевог опуса унапред, без анализе, дистанце, или доказа које нуди употребљаваност његових налаза. Није навео ни која је то „компетентна научна критика“ говорила похвално о Филиповићу, а нико осим њега није споменуо ништа слично – тако да остаје сумња да је ово само доброзвучећа реченица, употребљена ради постизања повољног ефекта. Нешто је одређенија тврдња Сребрице Кнежевић која квалификује Филиповића као значајног „по броју библиографских јединица (...) и научној вредности третираних проблема“.²⁴¹ Поред већ виђене оцене Филиповићеве марљивости, ово друго би требало да значи да су пре свега проблеми који су заокупљали Миленка Филиповића занимљиви за науку, а не обавезно његова обрада тих проблема. Петар Влаховић се својим мишљењем уклапа у карактер претходно овде наведених уопштених тврдњи кад пише за Миленка Филиповића да „његов научни значај (...) свакако није мали“.²⁴² Он то покушава, не нарочито успешно, и да разради на неколико места у истом чланку тврдњама које звуче као нешто конкретно док то уопште нису. На пример, када каже да је Миленко Филиповић „поставио заправо праву етнологску проблематику из ове области“; или: „Сви ови радови (...) значајан су прилог балканској етнологији“; или: „Овим својим радовима Филиповић је покренуо неколико крупних питања“; или, да

---

²³⁹ Бабић, 1970, 5. и 8.

²⁴⁰ Исто, стр. 6.

²⁴¹ Кнежевић, 1970, 146.

²⁴² Влаховић, 1969, 74.

Филиповићеви радови „покрећу специфична, али веома значајна, питања из етнологије и друштвеног живота“; или: „исто тако су занимљиви и проблеми које покреће у вези са нашим народним обичајима“.²⁴³ Анто Бабић износи и једну противречност, где образложење иде против тврдње коју је изнео. Он пише о Филиповићевом „врло богатом спектру логички повезаних тема, узетих из различитих теориторијалних подручја, из различитих области народног живота, из круга проблема који захтијевају компетентну стручност не само у етнологији него и у граничним наукама“.²⁴⁴ Шта је ту онда логички повезано ако је све међусобно различито по свим критеријима? Ово треба, изгледа, само да дочара раскош Филиповићевих способности, интересовања и образовања, а не да пружи истиниту и квалитетну информацију.

Као сума свих ових похвала без тежине, па понекад и без смисла, може се узети формулација Петра Влаховића, у којој се каже: „Његови бројни научни радови су (...) без сумње кључ за решавање сложених етнолошких, антропогеографских и других проблема југословенске етнологије“. Ова се тврдња сматра веома успелом формулом која изражава сушту истину о Миленку Филиповићу, будући да је сам Влаховић употребио два пута, а затим је од њега позајмио и Нецад Хацидедић.²⁴⁵ Међутим, оно што је посебно занимљиво јесте чињеница да је и сам Миленко Филиповић - када је био у прилици да да начелну изјаву о карактеру свог рада – написао једну реченицу сасвим магловитог значења, коју је Влаховић цитирао као ослонац који подржава његове горе наведене оцене Филиповићевог дела: „Треба покушати, треба кренути напред, треба проблеме макар учавати и постављати, треба ићи за ширим захватима и акцијама“.²⁴⁶ Овај стил занесеног предводника и визионара, иако ентузијастичан и подстицајан, није нарочито научно пробитачан. Очигледно је да, поред осталог, подржава замагљеност ставова код колега који покушавају да дефинишу некакву теоријску доминанту у Филиповићевој научној делатности.

²⁴³ Исто, стр. 74-75; 75; на истом месту; 76; 75.

²⁴⁴ Бабић, 1970, 6.

²⁴⁵ Влаховић, 1969, 71; Влаховић, 1970, 190; Хацидедић, 1990, 170.

²⁴⁶ Влаховић, 1969, 72.

*

Све ове овде набројане похвале и позитивне оцене Филиповићевог научног дела до те мере су уопштене и не дају никакве информације о његовом стварном квалитету да би се могло рећи слободно да није било потребно ни износити их ако им је циљ био да буду информативне да би допринеле познавању предмета своје хвале. Но, као што рекосмо, њихов основни циљ је био да искажу поштовање према упокојеном Миленку Филиповићу, и то пре свега истицањем његових науочљивијих врлина које се онда узимају и као најбоље одлике његовог рада. Наравно, има и конкретнијих оцена Филиповићевог научног профила и дела. О њима ћемо говорити нешто касније. Овде је тренутно у жижи пажње једно такорећи фолклорно стваралаштво о Миленку Филиповићу, које користи нешто налик формулама ради комуницирања импресија о свом јунаку, које онда брзо прерастају у стереотипне представе, етикете или, како би рекао Мали Принц, готова мишљења. Ово стваралаштво је, понајвише, комеморативног карактера, што ће рећи да је препуно пијетета и осврта на општи значај и допринос, али говори и о утиску који је Филиповић оставио на колеге, тј. има и једну личну ноту, која се онда узима за објективна опажања будући да се ради о текстовима које пишу научници и о научнику. За сада смо, тако, много пута могли прочитати да је Миленко Филиповић изузетно марљив, радан човек и да је дао велики допринос југословенској етнологији који се, како се чини, састоји пре свега другог у квантитативном публицистичком учинку. Не постоји, наиме, нити један текст о Миленку Филиповићу који не спомиње импозантан број наслова које је овај научник објавио, често цифром заокруженом на најближу горњу стотину, а не десетицу - ваљда као хиперболични израз задивљености његовом продуктивношћу.

Када се претресу детаљно мишљења колега о Миленку Филиповићу, истицање врлина његове личности далеко претеже над одушевљеним али скоро увек уопштеним оценама његовог научног постигнућа. Тако је, на пример,

Филиповић портретисан као човек „широког интересовања, јаког интелекта и велике ерудиције“;²⁴⁷ или „изузетно снажне личности“;²⁴⁸ али и као „угодна, толерантна нарав“;²⁴⁹ такође га одликују „организаторске способности и залагања“;²⁵⁰ у сукобима је био „упоран и тврд, ма и уз цијену мање популарности“;²⁵¹ „за њега нису постојали одмор, доколица или било шта осим интересовања за његову струку“;²⁵² његово ангажовање у науци се одликовало „самопрегорним трудом“;²⁵³ чак је на једном месту било речи и о његовом „здравом и отпорном организму“;²⁵⁴ а инострани колеге га памте по његовој љубазности, учености, енергији, храбрости и одлучности.²⁵⁵ Све ово објашњава једну од формула које се појављују у безмало свим комеморативним текстовима о Миленку Филиповићу, а то је прича о широкој области његовог интересовања и о свестраној делатности. Ретко је који аутор некролога пропустио да истакне све научне и стручне делатности којима се Миленко Филиповић бавио: од мењања радних места која су обухватила и просветни и академски и музејски и институтски рад; преко самоиницијативних акција које су резултирале теренским записима, новим музејским збиркама, новим удружењима, часописима, тематским скуповима; до писања стручних и научних радова које је продуковало око 380 наслова, уз константна теренска и историјска истраживања, праћење литературе и сарадњу са иностраним колегама; такође, истиче се редовно и пространа територија коју је покривало Филиповићево интересовање, разноврсност етничких група, као и број страних језика којима се служио. Све ово је уистину импозантан распон и количина активности, који свакога морају оставити задивљеним личношћу која је била способна да све то постиже. Тако је Миленко Филиповић изазвао неподељено

---

²⁴⁷ На истом месту.

²⁴⁸ Глушчевић и др, 1962, 13.

²⁴⁹ Бабић, 1970, 8.

²⁵⁰ Глушчевић и др, 1962, 21.

²⁵¹ Гаваца, 1969-1970, 9.

²⁵² Марковић, 1968/69, 499.

²⁵³ Влаховић, 1969, 72.

²⁵⁴ Гаваца, 1969-1970, 7.

²⁵⁵ „remember him with gratitude for his kindness, and with admiration for his scholarship, energy, courage, and determination“, Халперн&Хамел, 1970, 559.

дивљење, а хипотетичке реконструкције његовог темперамента и професионалног тонуца се крећу у веома широком распону и у потпуно различитим смеровима: „Радио је предано, могло би се рећи грозничаво, са жељом да што више уради“, сматра Љиљана Бељкашић-Хацидедић,²⁵⁶ док је Анто Бабић, напротив, имао „утисак да он ради лако, тихо, неусиљено, без напора, као човјек коме је од природе наука дата као атмосфера да у њој живи и дише“.²⁵⁷ Све до сада набројано, а посебно ово последње јесу, у ствари, сведочанства о извесној загонетности којом је Миленко Филиповић интригирао колеге – толико, да су неки имали потребу да покушају да зачну легенду да би објаснили некако његов вансеријски радни учинак. Фасцинација Филиповићевом продуктивношћу је стигла дотле да је Анто Бабић, за Филиповићева небројена постигнућа и ангажовања, устврдио да „значајем и обимом превазилазе мјеру једног људског живота“.²⁵⁸ А да је том приликом имао на памети поређење са јунаком типа Биберчета или Палчића - изузетно моћном момчићу већ од малена – види се из његових речи да се Филиповићев стваралачки калибар видео веома рано, у његовим првим радовима из 1924. године, „који су већ онда наговјештавали да се у њиховом аутору крије савјестан и послу необично предан научни радник“.²⁵⁹

Могло би се рећи, дакле, да је постојала извесна мистификација личности Миленка Филиповића. Ако не раније а оно у тренутку непосредно након његове смрти узбуркане емоције колега донеле су несвакидашње импресије и оцене његове личности и његовог рада. Најконкретније је о загонетности Миленка Филиповића проговорио Петар Влаховић: „Кроз дугогодишњу праксу и искуство био је изградио специфичан и плодотворан систем рада, који му је омогућавао релативно брзо сређивање података и писање научних расправа, а који је, нажалост, остао његова тајна“.²⁶⁰ Морамо, даље, приметити да се мистификација самог Филиповића спрегла и са одређеном мером мистификовања етнологије, којом се он поглавито

---

²⁵⁶ Бељкашић-Хацидедић, 1970, 422.

²⁵⁷ Бабић, 1970, 6.

²⁵⁸ Исто, 5.

²⁵⁹ На истом месту.

²⁶⁰ Влаховић, 1987, 205.

бавио. Тако, аутори текста насталог пригодном Филиповићевог шездесетог рођендана, у одељку у ком говоре о његовом строго етнолошком раду, ван антропогеографије и других дисциплина, примећују да се овај одликује „оригиналним цртама и смелим комплексним захватима у најтежа подручја једне сложене научне дисциплине, која захтева примену многих знања и искустава и упућеност у друге науке“.²⁶¹ Као да је у питању омаж, рецимо, пројектанту космонаутског одела за дуг лет са изласком у свемир, а не посленику једне списатељске хуманистичке дисциплине. Ова је драматична формулација Нецада Хаџидедића, штавише, наишла на одличан пријем, будући да је Петар Влаховић касније употребио још два пута.²⁶²

Додуше, мистификација није нешто што је етнологији страна. Напротив. Њени корени са налазе у романтизованим политичким потребама маскираним у историјску датост, тј. у колективној илузији о природи етничких заједница и о смислу културе.²⁶³ За науку која за предмет има колективну пројекцију идеја - а на ступњу развитака на ком то још увек не схвата и на ком тежи што егзактнијем приступу тобож објективној стварности - нема ничег природнијег него да прибегне мистификовању сматрајући да даје емпиријска узрочна објашњења појава које уистину нису искуствено приступачне, објективне. Тако се понаша и пред продуктивношћу Миленка Филиповића, коју оплиће са најразличитијих страна истицањем безбројних дивних и величанствених психичких особина ауторових, услед којих се он чини помало тајанственим, као неки врхунски посвећеник своје такође помало тајанствене делатности, „једне сложене научне дисциплине, која захтева примену многих знања и искустава и упућеност у друге науке“. У истом смислу, од њега је, рецимо, очекивано да да своје неприкосновено мишљење о стварима које, иначе, могу бити само предмет многих антрополошких истраживања, што значи да тешко могу бити проучене до краја и спознате: „Иако је написао и урадио веома много, иако његови радови представљају уобличене и

---

²⁶¹ Глушчевић и др, 1962, 17.

²⁶² Влаховић, 1969, 84; и Влаховић, 1987, 207.

²⁶³ Бандић, 2008; о развјутку етнологије, поглавито немачке која је била главни узор српској: Баузингер 2002, 5.-78; о почецима српске етнологије: Ковачевић, 2001, 7.-44.

дефинитивне целине, проф. М. Филиповић још није дао, а од њега се то очекује, синтезу својих погледа на неке главне проблеме југословенске етнологије“.²⁶⁴ То је, дакле, човек чији „радови представљају уобличене и дефинитивне целине“ и тешко да би могло да се деси да оно што је у овом наводу, ради доброг укуса и пијетета, еуфемистички названо „његовим погледима“ на главне проблеме југословенске етнологије не буде такође „уобличено и дефинитивно“. Једноставније речено, од њега се очекује да да коначне одговоре на већину питања којима се до тог тренутка занимала југословенска етнологија, а сигурно на она главна. Могло би се ово место протумачити у смислу да су све очи проучавалаца етноса биле упрте у вансеријску личност Миленка Филиповића и у његову тада тридесет и осам година дугу каријеру са надом да ће он успети да понуди решење великих проблема које у етничком смислу представља Југославија - и нарочито са својом драматичном трансформацијом из претежно српске краљевине у социјалистички врт братства и јединства народа и народности. Нормално, Миленко Филиповић је ипак имао прави научни дух, па се није залетао у давању мишљења о стварима које није прецизно одредио и темељно проучио, тако да су оваква претерана очекивања остала, наравно, без његовог одговора. Као што је већином случај са осетљивим политичким проблемима, овај није био експлицитан у науци, чак можда ни свестан, све до данас, када је скромно именован и начет у раду Александра Миљковића о Филиповићевом бављењу у Македонији као некадашњој Јужној Србији.²⁶⁵

*

Из мноштва текстова насталих пригодном одласка Миленка Филиповића из овог света а који су, како рекосмо, препуни уопштених и ничим поткрепљених констатација о његовом научном значају, издваја се донекле својом аналитичношћу и, зато, информативношћу осврт Милована Гавација, објављен у Раду војвођанских

---

²⁶⁴ Глушчевићи др, 1962, 17.

²⁶⁵ Миљковић, 2010, 33.-36.

музеја,²⁶⁶ Он ту, већ у првом пасусу, образлаже пословичну Филиповићеву вредноћу: „Акција и радиност су биле несумњиво најзначајније позитивне црте личности проф. Филиповића“. Да није тако, „не би било онога мноштва објелодањених његових радова, расправа, књига, рецензија, осврта, приједлога и дискусија“. А кад се узме у обзир и „све оно што је имао прилике казати, предлагати, критизирати, иницирати, на сијасет састанака, конференција и конгреса – та његова активност добива још веће димензије“. Овако прецизирана Филиповићева марљивост и радиност ипак добија некакву тежину – ту сад само још недостају конкретни примери.

Потом се Гаваци окреће оцењивању Филиповићевих радова и констатује да „од првога (студентског) рада до посљедњег (..) М. Филиповић је свагда настојао да буде стваран, без много теоријских расправљања“. Ретки су радови у којима није представљено „нешто ново, непознато или мало познато из народнога живота и културе“. Истичући те нове моменте као допуну већ познатих информација покушавао је Миленко Филиповић да прошири научно сазнање о појавама занимљивим за етнолога или историчара културе. А тих појава је било из свих области културе, односно народног живота, „изуевши можда народну ликовну умјетност, музику и плесове“. Заиста, Милован Гаваци није могао да наброји све што је привлачило пажњу Миленка Филиповића, јер „распон и предмети његових интереса тешко се могу кратко и сажето казати“. Али је зато то омеђио на негативан начин: истицањем оних аспеката народног живота којима се Миленко Филиповић никако није позабавио током свог бављења етнологијом – што је једини покушај да се некако опише ширина његовог интересовања, са документарном вредношћу јер нам даје информацију о областима које су остале изван Филиповићевог видокруга, односно изван етнологије по Филиповићевом мишљењу. Јер, да их је сматрао релевантним за познавање народног живота он би се њима свакако покушао да позабави, као што се бавио лингвистичким проучавањима иако за њих суштински неук. Односно, као што се касније Слободан

---

²⁶⁶ Гаваци, 1969-1970, 7-9.

Зечевић бавио етнокорологијом, али не са музиколошког аспекта него са етнологског, или још пре антропогеографског;²⁶⁷ или, као што се етномузиколог Миодраг Васиљевић бавио етнологијом.²⁶⁸ А све то да би допринели бољем познавању етничког гледања на свет, етничких особина и животних навика народа - што је и био смисао етнологије.

Такође, у овом се тексту Милована Гавација може прочитати по први пут изнета оцена Филиповићеве теоријске оријентације, што се и касније ретко може наћи у радовима који третирају његов научни опус, било да су му посвећени у потпуности или га само дотичу у пар пасуса. „У једну руку проф. Филиповић је био изразито оријентиран историјски“, пише Гаваци, па с тим повезује и Филиповићеву склоност да недостатак историјских извора надокнађује реконструкцијама изведеним из истраживања језика. „Али је у другу руку показивао врло жив интерес за савремена збивања (...) и стално заговарао њихово испитивање, проучавање узрока и посљедица, процеса и значаја промјена“, примећује Милован Гаваци. „С тим у вези заговара и укључивање студија градског живота и традиција у оквиру етнологских проучавања“, наставља Гаваци. Он је овим контрастирањем двојакости у односу према компоненти времена у Филиповићевом приступу проучавању културе показао колико је Миленко Филиповић имао у себи и од старинског, строго историјског гледања на ствари и од модернијег приступа обележеног проучавањем савремености, промена и града, те колико је, у суштини, стајао на размеђи две епохе у српској и југословенској етнологији. Милован Гаваци види у Филиповићевом приступу и нешто од функционализма, али закључује да „из горњих обиљежја и смјерова његова научног рада излази већма као еклектик“ који је „избегавао сваки шематизам и догматизам“.

---

²⁶⁷ Зечевић, 1983.

²⁶⁸ Васиљевић, 1960.

*

Након упокојења Миленка Филиповића, којом приликом су написани бројни комеморативни радови о којима је до сада овде било речи, први следећи текстови су објављени, како рекосмо на почетку овог поглавља, након двадесет година када је, поводом тих двеју деценија од смрти, организован у Сарајеву скуп етнолога и географа Босне и Херцеговине у његову част и покренут рад „Фонда Миленка С. Филиповића“.²⁶⁹ Коју годину пре и после тога су се појавила два текста, уз две књиге у којима су тематски обједињени неки Филиповићеви радови: поговор Душана Бандића уз књигу *Трачки коњаник*,²⁷⁰ са радовима о народној религији, и предговор Ђурђице Петровић уз књигу *Човек међу људима*,²⁷¹ са радовима о друштвеним установама. И поново двадесет година касније, тј. четрдесет година после Филиповићевог одласка из овог света, опет је писано о њему, у споменутом тексту Александра Миљковића. За човека који је толико задужио југословенску етнологију, како је то својевремено постојано истицано, Миленко Филиповић једва да је касније споменут и да је добио делић онога што треба да је заслужио. Ето, о њему се појави текст отприлике на сваких двадесет година. Ако је судити заиста по комеморативним текстовима писаним њему у част, требало је да се, у најмању руку, на делима Миленка Филиповића оснује читава национална школа у етнологији. А ето, двадесет година после његове смрти Неџад Хаџидедић пише исто што је писано и кад се Филиповић упокојио: да је тешко у датом тренутку говорити о значају његовог научног дела. „Тако је и с ове временске дистанце тешко оцијенити колики је његов допринос југословенској и балканској етнологији и колика је његова укупна научна баштина“,²⁷² пише он, а ми се питамо да ли ова Хаџидедићева констатација изражава пометњу коју је у српску и југословенску етнологију унела чињеница да је са одласком Миленка Филиповића завршен период присуства на научној сцени класичне цвијићевске етнологије, науке о

---

²⁶⁹ Фабијанић, 1990(а), 163.

²⁷⁰ Филиповић, 1986.

²⁷¹ Филиповић, 1991.

²⁷² Хаџидедић, 1990, 169.

народу, националне науке и да се испоставило да та наука, у ствари, нема настављача – ако их и има, они су далеко мањег калибра него што је био горостасни Миленко Филиповић и самим тим немоћни да се боре са поплавом примитивизма у науци који је био наступио још за његовог живота.²⁷³ Даље се у Хаџидедићевом тексту понавља, такође, за нас овде већ пословична задивљеност величином Филиповићевог писаног опуса: „У оваквој прилици једино је то могуће, нешто прецизније, учинити процјењујући његов обиман литерарни опус (од око 400 библиографских јединица)“.²⁷⁴ Ето, ту је још увек и заокруживање на најближу стотину а не десетицу. Радови Миленка Филиповића су сматрани за „уобличене и дефинитивне целине“, те „кључ за решавање сложених етнологских, антропогеографских и других проблема југословенске етнологије“ ... а опет, и после двадесет година се о њиховом аутору и даље писало у старим формулама, из пера истих колега који су пар деценија раније били онолико задивљени. Њихово одушевљавање је обећавало велико интересовање за проучавање Филиповићеве научне оставштине, као и следовање његовом завештању, а од читавог тог посла није испало ништа.

Неџад Хаџидедић, у том свом раду писаном о двадесетогодишњици смрти Миленка Филиповића, примећује да је две деценије раније, када је писао *In memoriam*, изразио очекивање да ће Филиповићево дело временом добијати на значају те да се то, ето, обистинило, с обзиром на чињеницу да ни после двадесет година, услед тог стално растућег значаја, он о Миленку Филиповићу не може ништа мудрије да каже него онда што је могао. То је помало песимистички поглед на ситуацију, пошто би на тај начин била потпуно онемогућена процена Филиповићевог опуса било када – после двеста као и после двадесет година. Јер, како би његов увек актуелан значај могао да се оснива само на стално новооткриваним садржајима и значењима његовог дела, тако би било немогуће икада успоставити довољно временско одстојање за сагледавање и оцењивање његовог научног опуса. Срећа па није тако, него је ипак, и у том изузетно кратком

---

²⁷³ Ковачевић, 2006, 51.

²⁷⁴ Хаџидедић, на нав. месту.

раду од стране и по, Хацидедић успео да истакне неке прецизније оцене које су се, очигледно, ипак искристалисале током две деценије дружења (очигледно не претерано интензивног) са заокруженим Филиповићевим опусом. Подаци слични по детаљности су се претходно појавили једино још у тада недавном раду Душана Бандића, који је као поговор, четири године раније, објављен у књизи *Трачки коњаник*.²⁷⁵ Реч је, код Бандића, о неким прецизнијим запажањима о Филиповићевом методу. Цео Бандићев текст се односи на Филиповићеве радове о народној религији, док је Хацидедићев рад усмерен уопштено на читав Филиповићев опус, а поред тога је и толико кратак да није било могућности да се ту много тога каже. Па ипак, та два рада о Миленку Филиповићу представљају прве конкретније оцене квалитета његових радова и анализе његовог значаја, које се појављују, додуше, још увек заједно са старим формулним приказивањем. Након тога се појавио рад Ђурђице Петровић, 1991. године, у књизи *Човек међу људима*,²⁷⁶ у коме по први пут нема више формулног изражавања и општих места, већ само прилично детаљна анализа једног тематског дела Филиповићевог опуса, оног из области социјалне културе. Коначно, 2010. године, четири деценије иза одласка Миленка Филиповића из овог живота, објављен је рад Александра Миљковића о обласно одређеној целини радова, о тзв. македонском опусу Филиповићевом, где је дато неколико нових података и свежих и занимљивих мишљења.

*

Није, ипак, у комеморативним текстовима о Миленку Филиповићу баш све писано у формулама. Рад Анта Бабића, на пример, доноси једно занимљиво становиште за сагледавање Филиповића. Бабић одмах на почетку поставља тезу да је Филиповићев опус пре свега другог друштвено користан: ово и оно је Филиповић уочавао, откривао и користио “као теме својих радова, да их онда у

---

²⁷⁵ Филиповић, 1986.

²⁷⁶ Филиповић, 1991.

лијепој језичној форми пружи народу да се у њима, као у огледалу, сагледа и упозна²⁷⁷. Био је Филиповић, каже Бабић надахнуто, „народни научник“,²⁷⁸ мислећи под тим, вероватно, како је писао и о народу и за народ и на ползу народа. Он је

„своје радове писао и објављивао не зато да му подигну научну цијену, не да леже по затвореним библиотекама на расположењу уском кругу стручњака, него да буду тражени и читани и у ширим срединама заинтересоване јавности, да буду друштвено користан путоказ у упознавању и рјешавању многих актуелних проблема народног живота“.²⁷⁹

Бабић није написао на које то радове конкретно мисли, пошто се у толико великом опусу могу наћи теме разних ступњева употребљивости. Но, како је већ у следећој реченици споменуо Филиповићево истраживање „скровитих садржаја“ народног живота, биће да је најпре имао на уму овде већ спомињане радове о морално осетљивим темама, као што је рецимо еутаназација или самоубиство, која би понашања уједно могла бити у пракси предмет интервенисања званичних установа а са корективним циљем. Сматра Бабић да је Филиповићево дело „велико како по обиму и научној вриједности, тако и по друштвеној корисности којом и треба да се мјери и цијени крајња вриједност једног научника и његових достигнућа“.²⁸⁰ Аутор закључује свој рад тврдњом да се Миленко Филиповић својим остварењима „одужио друштву и народу – којима су од самог почетка и била намијењена“.²⁸¹

И ово је можда најисправније интониран текст о Миленку Филиповићу, с обзиром на чињеницу да је он од самог почетка своје списатељске делатности имао за циљ друштвену корисност научног рада у смислу његове практичне употребљивости. Он је на почетку своје каријере писао у том смислу, на пример у раду „О етнолошком проучавању Јужне Србије“, из 1930. године.²⁸² Ту он говори о

---

²⁷⁷ Бабић, 1970, 5.

²⁷⁸ На истом месту.

²⁷⁹ На истом месту.

²⁸⁰ Исто, 8.

²⁸¹ На истом месту.

²⁸² Филиповић, 1930, 117-124.

употреби резултата етнологских проучавања у процесу модернизације, што би учинило да се избегну „многа непотребна лутања“; или ће нас „на основу њих најбоље упознати страни свет и ми сами себе“; такође, може да се помоћу етнологских проучавања утврди „где све и под каквим приликама живи наш народ и које су му особине и способности“ да би се могло поради, између осталог, на унапређењу живота и просветног стања, или утврдити „дубоко народно јединство Југословена“.²⁸³ Много је, дакле, могућности за употребу резултата етнологских истраживања које је Миленко Филиповић заиста видео од почетка, како је то Анто Бабић истакао сагледавајући Филиповићев рад као делатност „народног научника“. Мада се, кад се погледа са другог краја Филиповићеве каријере, не стиче утисак да је успео у својој намери да друштво прихвати етнолога као саветника у свим пословима у којима је то могуће, како је пожелео такође у свом раном раду, из 1937. године, „Проучавање села“, и како је то Анто Бабић волео да види. „Познавање села“, писао је Миленко Филиповић у том свом раном раду, „потребно је не само научницима који се баве теориски науком о народу него и свима који имају ма какве везе са селима и сељаком“, а што су, по њему, правник, економиста, социјални политичар, педагог и душебрижник, док је потенцијално заинтересованих наука и више: географија, етнологија, демографија, политичка економија, наука о књижевности, право, социологија, упоредна религија и друге.²⁸⁴ Међу овима се, ипак, етнологија некако издваја, по традицији, као наука о селу, о животу сељака,²⁸⁵ тако да је она природно место са кога се упућује позив осталим научним профилима да се заинтересују за село, пре свега тако што ће користити етнологске налазе и закључке.

Тако је текст Анта Бабића, написан поводом Филиповићеве смрти, једини споменуо његову првобитну амбицију да свој научни рад стави у службу политичког ангажовања, у најширем смислу те речи, што непосредно а што привлачењем и других научних грана да се, преко употребе резултата етнологских

---

²⁸³ Исто, 119.-120.

²⁸⁴ Филиповић, 1937, 4. и 5.

²⁸⁵ Ковачевић, 2001, 117, где пише о томе како се већ код Владимира Карића „може срести 'рурализација' области етнологског интересовања“

проучавања, заинтересују више за њену област из својих посебних углова гледања. Бабић је то ставио као окосницу свог текста, вероватно са намером да нагласи губитак који би с одласком Миленка Филиповића требало да је претрпела читава нација, а не само етнологи, професионалци и аматери - његови колеге, сарадници и студенти. Ипак, пажња коју је Бабић поклатио овом погледу на Филиповићево дело ни из далека није у сразмери са ступњем остварености његове динамичке друштвене улоге о којој је реч. „Друштвена корисност његовог дјела најбоља је оцјена и најљепши споменик једном трудбенику науке за његов четрдесетпетогодишњи предан рад – споменик који народ подиже заслужном истраживачу скровитих садржаја свога живота“,²⁸⁶ пише Анто Бабић и притом, ваљда опхрван емоцијама, мало претерује са утицајем који је Филиповићево научно дело имало на широке народне масе и на њихов квалитет живота. Када би се о Миленку Филиповићу закључивало према овоме, испало би да су његова дела навелико читана у народу и да су ту извршила некакав утицај, да после тога ствари нису остале исте што се тиче животног стила и навика сељака. Свакако Бабић поприлично омашује квалификујући Филиповића као „народног научника“. Можда је овај то желео да буде, али ни тада држава и установе нису питали науку како да воде друштвену политику; нити су, верујемо, широке народне масе читале, а нарочито не научне часописе у којима је Миленко Филиповић претежно објављивао своје радове. Напротив, најпре ће бити истина, која произлази из текстова о њему, да је Миленко Филиповић највећи утисак остављао као изузетан човек, непосредно, у живом контакту са колегама, сарадницима, студентима, али и информаторима и другим сарадницима на терену; и не превасходно кроз писане радове него, више од свега другог, кроз многе иницијативе и акције. На жалост, изузев штампаних радова све друго има само привремен карактер и брзо губи значај, са одласком оних који се сећају. Али, и сам штампани опус Миленка Филиповића сведочи посредно о његовим личним квалитетима, ради којих је био

---

²⁸⁶ Бабић, 1970, 5.

толико цењен и захваљујући којима је остављао тако снажан позитиван утисак на људе.

*

О Миленку Филиповићу је на две стране писао Радомир Ракић, у оквиру текста „Заједничка и гранична проблематика етнологије и социологије: проучавање друштвеног живота“.²⁸⁷ Овај рад је аутор чак посветио Миленку Филиповићу, будући му у њему дао значајно место, а рад је настао у 1970. години, свега годину дана иза Филиповићевог одласка из овог света. Ракић уводи тему која нас овде занима изузимањем Миленка Филиповића из масе оних који су се бавили етнологијом у његово време: „Из генерације која повезује вријеме Ердељановића и Ђорђевића са савременим, послеријатним, посебним значајем се истиче пок. Миленко С. Филиповић“, мислећи притом на проучавања друштва у оквиру етнологије. Радомир Ракић наглашава важност англосаксонске науке за Филиповићево интересовање за друштвени живот: „Његово дјело у овом погледу у многоме може да послужи као узор због темељног схватања сложености и важности друштвених појава и, још шире, посматрања других појава културе са социјалног аспекта“. Даље се Радомир Ракић осврће на методолошки аспект Филиповићевог проучавања друштвених питања и проблема, истичући његово залагање за „синхроно бављење савременим стањем исто колико и реконструкцијама – историјском димензијом“, а такође и проширивање интересовања на цело друштво, изван граница „сеоске социо-културне средине“.

Међутим, Радомир Ракић сматра да је појава оваквог Миленка Филиповића у југословенској етнологији прошла непримећено и, чак била сузбијена, из простог разлога што је била преурањена. „Старинска схватања етнологије и манир ограничавања на сеоски живот“ су доминирали науком тог периода у коме је деловао авангардни Миленко Филиповић, „а ни идеолошко-политичка клима још

---

²⁸⁷ Ракић, 1970, 178-179.

није била довољно широка да би се прешло преко непотенцирања историјско-материјалистичких метода“. Овде Ракић, наравно, мисли на сукоб који је Миленко Филиповић имао са Шпиром Кулишићем, после чега „пок. Филиповић као да се уздржавао од теоретског иступања“, док је, пак, баш у том периоду „на конкретноистраживачком пољу (...) дао најсолиднији прилог из материје друштвеног живота“. Овде се научна појава Миленка Филиповића смешта у контекст средине и епохе, а посебно Радомир Ракић тиме објашњава одсуство икаквих теоријских написа у његовом делу. Јер, онда кад је Миленко Филиповић коначно имао некакав став у погледу теоријских питања у нашој етнологији, испоставило се да му није могуће да га пласира у јавности и покрене конструктивно интересовање колега. Покренуо је само „отпор и догматско етикетирање иако пок. Филиповић, бранећи прихватљиве елементе функционалног приступа, није бранио и функционалистичку теорију, која је оцијењивана као антиисторијска и империјалистичка“.

*

Душан Бандић, са својим текстом из 1986. године под насловом „Миленко Филиповић као истраживач народне религије Јужних Словена“,²⁸⁸ први је писац о Миленку Филиповићу који се потрудио да озбиљније, детаљније проанализира један део његовог опуса. Бандић је приметио да су „у малобројним прилозима, написаним поводом његових јубилеја или његове смрти, дате (...) углавном уопштене информације о ономе што је радио“.²⁸⁹ Циљ Бандићевог рада јесте да поправи ту ситуацију тако што ће детаљније претрести макар део Филиповићевих радова, онај део у коме су окупљени текстови са темом народне религије. Ипак, овим својим текстом о карактеристикама Филиповићевог проучавања религије Душан Бандић је углавном истакао све битније одлике његовог рада уопште. Пре свега је позиционирао Филиповићева истраживања народне религије у односу

---

²⁸⁸ Бандић, 1986.

²⁸⁹ Исто, 339.

према владајућем истраживачком усмерењу у време кад је овај деловао. Нашао је да оријентација Миленка Филиповића није одударала од доминантних схватања о циљу истраживања, а који је био историјска реконструкција порекла и развитка народне религије. Даље је истакао, као специфичност Миленка Филиповића, његов вишекратни успех са откривањем „религијских појава које су пре тога биле непознате или недовољно познате. То му је полазило за руком и на терену који је већ био научно истражен“.²⁹⁰ Ово је у великој мери у вези са превасходном оријентисаношћу Миленка Филиповића према пажљивом „прикупљању одговарајуће искуствене грађе“, јер је „имао више афинитета за емпиријска него за теоријска проучавања“.²⁹¹ У ову слику се уклапају и Филиповићеви описи појава о којима пише, који „имају неоспорну вредност: исцрпни су, прецизни и, у великој мери, објективни“, а такође „садрже и једну личну ноту, једну импресију самог религијског чина или читавог амбијента у коме се он одиграва“.²⁹² Даље Душан Бандић говори о врсти података које је Миленко Филиповић користио. То нису само класични етнографски подаци, нити међу њима само искази информатора и њихова присећања. Филиповић је равноправно са овима употребљавао и писане, материјалне, лингвистичке и ликовне изворе информација,²⁹³ што је изродило интердисциплинарни приступ као најпримеренији не само природи коришћеног материјала него и природи решаваних питања, а то је порекло елемената или читавих сегмената народне религије.²⁹⁴ Бандић наводи да се Миленко Филиповић стално залагао за стварање једног плански формираног фонда систематисане грађе, који би омогућио поузданију реконструкцију народне религије, те да су већином његови радови, у једном свом делу, „прави зборници прикупљених и по одређеном критеријуму разврстаних података“.²⁹⁵

---

²⁹⁰ Исто, 343.

²⁹¹ Исто, 342.

²⁹² Исто, 343.

²⁹³ Исто, 344.

²⁹⁴ Исто, 346.

²⁹⁵ Исто, 344.

Занимљиво је запажање Душана Бандића о методу којим се Миленко Филиповић служио, а за који је рекао да га није лако описати. „Његов приступ је неуједначен“, тврди Бандић, „понекад је то озбиљна анализа, понекад сасвим површно, здраворазумнско тумачење“, а најчешће се ради о компарацији, којом су се служили скоро сви Филиповићеви претходници и савременици.²⁹⁶ Бандић налази да је то прилично непоуздан метод за реконструисање прошлости неке религијске појаве, који у најбољем случају може помоћи у постављању хипотеза. Миленко Филиповић „најчешће није успевао да успостави ону неопходну критичку дистанцу према изворима који су му стајали на располагању“, те је „недостатак извора надокнађивао инвентивним, али и слабо аргументованим конструкцијама“,²⁹⁷ које је пласирао као закључке а не као претпоставке. Ипак, и у таквој ситуацији у којој напада проблем неадекватним методом, Миленко Филиповић је успевао да нешто допринесе тиме што је побољшавао сам метод. Увео је на сцену интердисциплинарни приступ, а затим је и ограничио претерану смелост компарација на реалне просторне и временске могућности додира и утицаја.²⁹⁸ Као озбиљну фалинку Миленка Филиповића као истраживача народне религије Душан Бандић истиче његову недовољну обавештеност о тој грани етнологије, како теоријску тако и емпиријску.²⁹⁹ Бандић то не каже експлиците, али се намеће закључак да би тако површан приступ једној великој етнолошкој области могао бити последица Филиповићевог многохваљеног широког интересовања за све области и безмало за све теме за које се може интересовати етнолог.³⁰⁰ А то, даље, значи да је највероватније исти такав случај недовољне обавештености и у погледу других области које је Миленко Филиповић додиривао у својим истраживањима.

---

²⁹⁶ Исто, 344.-345.

²⁹⁷ Исто, 347

²⁹⁸ Исто, 346.

²⁹⁹ Исто, 347.

³⁰⁰ Глушчевић и др, 1962, 14; Кнежевић, 1970, 147; Влаховић, 1969, 71.-72; Бељкашић-Хаџидедић, 1970, 421; Фабијанић, 1990(а), 167; Петровић, 1991(а), VIII.

*

Вратимо се за тренутак на текстове настале поводом Филиповићевог упокојења, да бисмо истакли неколико оних у којима је приказан његов рад у одређеној ужој области етнологије, какав је формално и рад Душана Бандића о Филиповићевом бављењу народном религијом. Такав је, на пример, овде већ спомињани текст Загорке Марковић о његовом деловању у области музеологије,³⁰¹ као и онај Сребрице Кнежевић о његовим написима у којима је пажњу посветио тзв. етномедицинским темама,³⁰² а донекле и текст Светозара Душанића, објављен у Православљу, у коме аутор ставља нагласак на Филиповићево бављење темама које би могле бити занимљиве са становишта духовности. Ти радови више имају карактер прегледа него анализа – што је и разумљиво, с обзиром на њихову превасходно свечану намену, а не научну – и, као и остали чланци написани у истом периоду и истим поводом, укључују тезе и облике које смо установили као формулно изражавање о Миленку Филиповићу. И поред тога, ови текстови представљају освежење у поплави крајње уопштеног писања о Миленку Филиповићу. Видели смо да је, с обзиром на изузетно велики дијапазон Филиповићевих интересовања и ангажовања, тешко говорити о њему уопштено а да се при томе понуди неки аутентичан податак о њему и да се аутор не изгуби у општим местима и баналностима. Ова три рада, о музеологији, медицинским и верским стварима, опет представљају у већој мери уопштена сагледавања Филиповићевог занимања и деловања у тим оквирима, за разлику од Бандићевог текста за који смо рекли да је прва права анализа.

Ипак, из рада Загорке Марковић о музеолошкој делатности Миленка Филиповића сазнајемо много тога што у општим прегледима једноставно није могло да нађе своје место, а портретише га из угла иноваторства. Оно и јесте карактеристика његовог бављења музеолошким проблемима, будући Филиповић вишеструко унапредио рад музејских установа које имају везе са етнологијом –

---

³⁰¹ Марковић, 1968/69.

³⁰² Кнежевић, 1970.

Етнографског музеја, Војвођанског музеја, Музеја примењене уметности и оних завичајних. Међу значајне податке, које износи Загорка Марковић, спада онај о Филиповићевој бризи за начине презервације, нарочито залагање за формирање етнопаркова; затим за формирање музеја примењене уметности; за научни карактер музејске установе, где се пре свега мисли на начин прикупљања, обраде и излагања предмета. Функција етнолошког музеја би морала да буде у складу са смислом етнологије, а то значи да треба да представља етнички живот и одлике, уместо што је збирка реткости, и да својим комплексним и логичним изложбеним поставкама доприноси јачању народне самосвести и патриотизма. У контексту музеологије је Миленко Филиповић изнео и своју тезу о социјалној раслојености села која је била нешто сасвим ново у југословенској етнологији, као и идеју да етнологија треба да проучава све средине настањене припадницима етноса – градске као и сеоске, те да, у том смислу, и музеји треба да представљају све те сегменте друштва понаособ, а не да их превиђају и уопштавају приказ друштва неким идеалним представама које не одсликавају стварност. Овде је на мало простора набројано много добрих и значајних новотарија које је Миленко Филиповић предлагао и које су временом и остварене, а које су имале веома велики значај за етнолошку музеологију.

О Филиповићевом бављењу проблемима народне здравствене културе говори чланак Сребрице Кнежевић, настао такође поводом његовог упокојења. У њему сазнајемо и мноштво детаља о самој личности Миленка Филиповића, о његовим људским особинама. Тако, ту можемо прочитати да је Филиповић располагао „изузетном енергијом, одличним здрављем и изванредним смислом за прилагођавање“;³⁰³ да је „био сасвим особена, истраживачки радознала и немирна природа, стално у покрету, увек са спремним папирићима за записе, у контакту са бројним информаторима“;³⁰⁴ као и то да је „сарадња са Филиповићем захтевала велики напор, сталну концентрисаност и да се скроман, строг али правичан Филиповић увек одушевљавао радом за који је умео да заинтересује па и на рад да

---

³⁰³ Исто, 146.

³⁰⁴ Исто, 147.

нагони“.³⁰⁵ Такође сазнајемо у овом раду да Филиповић није имао поверења у податке из литературе и да је увек гледао да их лично провери и прибави.³⁰⁶

Ова последња наведена одлика Миленка Филиповића, да не верује у податке које је неко други забележио, доста тога говори. Пре свега, из овога нам је јасно да је он правио разлику између употребљивих и неупотребљивих података, што може бити само ако подацима прилази са одређеног становишта; а што, онда, значи да не би могло бити сасвим исправно мишљење, које је у неколико наврата истакнуто, према коме се он бавио сакупљањем података без ослоња у теорији,³⁰⁷ него ово можда можемо узети као доказ о његовој ипак макар некаквој свесности да подаци зависе од намере са којом се сакупљају, то јест о упливу теоријске поставке у емпиријски рад. Овде би било zgodно позвати се на мишљење о том проблему које су изнели Халперн и Хамел, кад су написали да радови Миленка Филиповића нису „експлицитно теоријски за модерни западњачки укус“,³⁰⁸ као на начелан став који би можда требало усвојити у погледу проблема са његовом теоријском оријентацијом. Сасвим је природно, уосталом, да етнологија као национална наука, заједно са антропологијом као алтернативом у неким државама, не буде иста свуда: да у свакој земљи има специфичне особине и да представља живо сведочење о тзв. националним карактеристикама, па тако и у ширем, геополитичком смислу, кад се гледа као источна и западна варијанта науке, што спомињу Халперн и Хамел.

Даље, Сребрица Кнежевић говори о двадесет и четири Филиповићева рада посвећена народној здравственој култури, које класификује у четири групе, истичући и делове његових антропогеографских монографија који се баве овом проблематиком. Описујући назначене групе радова, Сребрица Кнежевић коментарише неке Филиповићеве методске поступке и закључке. Тако, на пример, она истиче да Филиповићев рад о деформисању лобање не представља само дескрипцију, као што је раније истицано другде, него садржи и специфична тумачења ове појаве као и тезу о њеној старини. Такође, Сребрица Кнежевић

---

³⁰⁵ Исто, 151.

³⁰⁶ Исто, 150.

³⁰⁷ Глушчевић и др, 1962, 16; Хацидедић, 1990, 170.

³⁰⁸ „not explicitly theoretical to the modern Western taste“, Халперн&Хамел, 1970, 558.

указује на појаву прогнозе у Филиповићевом раду о контроли рађања, што је поступак који се ретко појављује у хуманистичким наукама. Затим, истиче стрпљење Миленка Филиповића које му је било неопходно да би могао да створи студију о брачном помоћнику, за коју је скупљао материјал двадесет три године, због деликатности теме коју је онда изузетно тешко истраживати. Способност истраживања осетљивих тема јесте особина коју је ангажовао Филиповић и приликом испитивања самоубиства, чије је узроке везао за одређене друштвено-економске односе, након темељног фолклористичког и статистичког прегледа појаве самоубиства у таковској области. Спомиње Сребрица Кнежевић и један рад у коме јој се чини карактеристичним и вредним истицања то што је у њему Миленко Филиповић обрадио и објавио неки туђ одавно сакупљен материјал, који је тек захваљујући његовој акцији постао доступан јавности. Закључује Сребрица Кнежевић да је „Филиповић од наших етнолога најплоднији“ стваралац. „Од проблема до проблема у етномедицини, преко најразноврснијих области националне етнологије, Филиповић је захватао балканску и светску проблематику са подједнаком лакоћом. Знао је да одабере проблем, изложи га и докаже“,³⁰⁹ а његов највећи допринос је „у оригиналним и документованим тумачењима“, као и у живом контакту са студентима које је генерацијама надањивао својим еланом, имајући „неуморан, неисцрпан истраживачки дух, природу правога етнолога“.³¹⁰ Сребрица Кнежевић је у овом свом тексту о Филиповићевим етнолошким радовима о медицинској проблематици дала допринос познавању његове методологије и личности бар исто толико колико је дала преглед радова окупљених око теме народне здравствене културе, како је ставила у наслов.

У *In memoriam* Светозара Душанића истиче се аспект интересовања Миленка Филиповића који ни пре нити после тога нико није коментарисао, а то је да „духовни живот и уметничко стваралаштво нашег човека налазили су се у средишту његове пажње“.³¹¹ Иако ово не звучи као исправна констатација кад се

---

³⁰⁹ Кнежевић, 1970, 150.

³¹⁰ Исто, 151.

³¹¹ Душанић, 1970, 11.

сумирају теме којима се Миленко Филиповић бавио, ипак јесте занимљиво сагледати га и са те стране, као човека који никада није губио из вида српску цркву. Веома конкретно се Светозар Душанић изражава у том смислу, кад пише о Миленку Филиповићу следеће: „Кроз цео свој живот Миленко Филиповић био је одан Српској цркви и кад год је требало увек је то и показао. С тога је и разумљиво да његово научно интересовање није остало само у сфери етнологије, већ је често прелазило и у домен проучавања прошлости Српске цркве“.³¹² Овакав став је Душанић свакако морао заснивати на личном искуству са Филиповићевом религиозношћу, а за потребе овог *In memoriam* поткрепио га је набрајањем релевантних тема које је овај обрадио у својим текстовима, којих уопште није мало.

Светозар Душанић је почео набрајање истицањем Миленка Филиповића као сакупљача српских записа и натписа; затим, као проучаваоца „веровања, обичаја и културних манифестација славенског паганизма и религиозних остатака нехришћанског порекла“; култови светог Саве и светог Стефана Дечанског су, заједно са крсном славом и божићним обичајима, такође привукли пажњу Миленка Филиповића; ту су и „народни празници, личне, породичне и еснафске славе“; писао је Филиповић и о иконама сликаним на стаклу, као „и о хајдучким иконама, код нас мало истраженим“; „вредне прилоге дао је о прошлости Српске цркве у Босни“, о десетак манастира и цркава, што сам што у сарадњи са сарајевским професором Ђоком Мазалићем, а најзначајнијим радом из ове области Душанић сматра „Историју Зворничко-тузланске епархије“, која представља ретку и зато изузетно вредну појаву монографије о некој епархији. Тако је Светозар Душанић илустровао своју тврдњу да је занимање Миленка Филиповића за духовне теме излазило изван оквира етнологије и улазило у строго црквену област, захваљујући његовој личној привржености цркви. „Човек из народа, који је остао у сталном контакту са својим народом, рођен у српској патријархалној породици, интелектуалац који је цео живот посветио проучавању српског етноса, другојачији став није могао ни да има“, завршава Душанић свој портрет Миленка Филиповића

---

³¹² На истом месту.

као хришћанина - у духовном, моралном и практичном смислу – што је, ето, нашло свој израз и у његовом научном раду.

*

Неџад Хаџидедић се, у раду који смо већ горе споменули, други по реду, неколико година након Душана Бандића, ухватио у коштац са раније показаном фасцинацијом Миленком Филиповићем, његовом научном и стручном продуктивношћу и његовим научним генијем - за који нико није умео одређено да каже у чему се састоји, иако су се сви слагали око тога да човек јесте изузетно значајан научник.³¹³ Пре свега другог, Хаџидедић се позабавио могућностима класификовања огромног Филиповићевог писаног опуса, подсетивши на неколико класификација које су се раније појављивале, у комеморативним текстовима двадесет година раније. То су две могућности класификовања: према обрађиваним темама или, пак, према научним областима на које се односе употребљени методи и анализирани материјал. Истакао је Хаџидедић своју двадесетчетворочлану и Влаховићеву седамнаесточлану тематску поделу Филиповићевих радова, а заобишао је ону Анта Бабића, можда због одсуства јединственог критерија и интуитивне примене неколиких критерија груписања текстова Миленка Филиповића. У сваком случају се у свакој групи појављује велики број разноврсних наслова, чији сумарни преглед није могуће дати, поготово не на ограниченом простору, због чега је Хаџидедић за ту прилику ипак одустао од класификаторског приступа у конципирању свог текста о Миленку Филиповићу. Одлучио се за то да истакне „најкарактеристичније моменте из његове научне биографије и најзначајније теме и радове из тог, као што је речено, досада по свом обиму и разноврсности недостижног опуса“.³¹⁴ Даље се Хаџидедићев рад бави демистификацијом личности и дела Миленка Филиповића, образлажући разумно и систематично оно што му се чини да би могли бити кључни momenti у његовој

---

³¹³ Хаџидедић, 1990.

³¹⁴ Исто, 169.

природи и деловању: „С обзиром на његову научну дјелатност, њен обим, квалитет, значај и др., поставља се питање, на првом мјесту, како је он радио, а затим и како је и толико урадио, које су његове теоријске, методолошке, образовне и друге претпоставке“.³¹⁵ Тако је Хацидедић одлучио да крене логичним трагом за објашњењем ванредног стручног и научног учинка Филиповићевог, уместо насумичног погађања личних особина које би могле бити заслужне за задивљујућу појаву научника Миленка Филиповића. Набројао је његове знамените професоре, области из којих је добио образовање, језике којима се служио и који су му омогућавали да прати „свјетска достигнућа у етнолошкој науци“. Кад се то све удружи са великим интелектуалним и другим личним квалитетима „онда ћемо можда моћи објаснити како је могао тако много урадити, бар за наше појмове и околности“.³¹⁶ Овде је, како видимо, Хацидедић показао уздржаност у похвалама научном делу Миленка Филиповића, релативизујући му вредност свођењем његовог значаја у локалне размере. Такво становиште он и потврђује у наредном пасусу, где каже да Миленко Филиповић заиста није припадао нити једној од тада постојећих школа мишљења, као што се уосталом сви и слажу да је случај, већ да је развио „оригинална схватања прилагођена нашим приликама: посматрајући појаве у широком контексту времена и историјског трајања и развитка“.³¹⁷ То је посебно, каже, било занимљиво колегама у иностранству. Филиповићев је истраживачки метод такође био специфичан, „јер је, познајући и свјетска методолошка достигнућа, створио властити метод истраживања сложених етнолошких појава и проблема у нас, свјестан тога да су за етнолошки рад увијек полазна тачка саме чињенице, документоване па онда критички просуђене“.³¹⁸ Ово се доста разликује од Бандићевих детаљних опажања Филиповићевих методских особина и само је за нијансу боље од општих оцена од двадесет година раније, чија је информативна вредност заиста мала. Пошто је на крају набројао „најзначајније појаве и проблеме“ којима се Миленко Филиповић бавио и помоћу којих је дао највећи допринос

---

³¹⁵ На истом месту.

³¹⁶ Исто, 170.

³¹⁷ На истом месту.

³¹⁸ На истом месту.

југословенској етнологији, Хаџидедић је закључио свој рад парафразирањем овде већ навођене звучне тврдње Петра Влаховића: да су радови Миленка Филиповића „кључ за рјешавање сложених етнолошких проблема у нас и на Балкану“.³¹⁹

Иако дужине од свега једне и по стране, и са још понеком фразом из репертоара формула од пре двадесет година, овај рад је први покушај изношења конкретних података о читавом опусу Миленка Филиповића, од кад је почело да се пише о њему опширније, пригодом његове шездесетогодишњице живота. Тврдње су у овом Хаџидедићевом раду ипак конкретније, свака је поткрепљена образложењем или примером, а читава појава научника Миленка Филиповића и његовог дела смештена је у шири оквир, који је именован као *наше прилике*, на првој разини, а *светска етнологија* односно *инострани колеге*, на другој. Заједно са нешто ранијим Бандићевим текстом који говори о његовом делу у ограниченом обиму али зато детаљно, овај рад је већ представљао покретање озбиљнијег бављења наслеђем које је етнологији оставио Миленко Филиповић и залажење у анализе које би требало да га коначно реално позиционирају у историји науке.

*

Следећи писац који се занима за рад Миленка Филиповића у серији више-мање аналитичких текстова о њему јесте Ђурђица Петровић, са својим предговором за књигу изабраних чланака Филиповићевих, *Човек међу људима*.³²⁰ Радови у овој књизи обрађују тему тзв. народне социјалне културе или, како је то Ђурђица Петровић именовала, тему етносоциологије,³²¹ што ће рећи да окупља радове у којима је Миленко Филиповић приказивао и анализирао поједине традицијске друштвене установе и односе који су структурисали живот српских сељака и које је он налазио на терену и испитивао. Око тога се и креће део текста Ђурђице Петровић, док у једном свом делу, опет, он доноси податке општијег

---

³¹⁹ На истом месту.

³²⁰ Петровић, 1991(a).

³²¹ Исто, X.

карактера, иако неупоредиво прецизније него што су то они формулног облика који су се појављивали у комеморативним текстовима о Миленку Филиповићу, две деценије раније. Пре свега другог, Ђурђица Петровић се позабавила проблемом класификовања Филиповићевих радова, око чега су се ангажовали раније и неколики други аутори текстова о њему, па и малочас споменути Нецад Хаџидедић. „Био је у исто време антропогеограф, етнолог, фолклорист, балканолог, културни историчар“, пише Ђурђица Петровић. „Понекад је говорио да ради оно што сматра да је од значаја за поједине научне дисциплине или науку уопште, а нека његови библиографи разврставају његове радове према свом нахођењу“.³²² Тако их је и она разврстала, „према свом нахођењу“, у шеснаест тематских група, истакавши да је Миленко Филиповић најмање залазио у етномузикологију. Као најзначајнију одлику Филиповића као научника Ђурђица Петровић истиче чињеницу „да је највише изучавао етнолошке теме које су до тада биле у науци мало познате или уопште непознате“³²³ и мало даље, у истом смислу, да је имао „способност да уочи вредност и значај заборављене и запостављене грађе“, ³²⁴ то јест, „да испита и скрене пажњу на атипичне појаве (...), на алтернативне облике који истичу варијације и одступања, а не потврђују основне идеалне обрасце“.³²⁵ Ову је особину, проницљивост, годину дана пре рада Ђурђице Петровић, у оквиру скупа о Миленку Филиповићу, истакао и Влајко Палавестра у свом кратком тексту посвећеном Филиповићу као истраживачу усменог фолклора.³²⁶

Текст Ђурђице Петровић није аналитички оријентисан у оној мери у којој је то текст Душана Бандића. Мало је више написан као општи поглед на Миленка Филиповића, са анегдотским илустрацијама, него што анализира његов рад на проучавању друштвених односа и установа. Из начина на који пише о њему јасно је да је Ђурђица Петровић лично познавала Миленка Филиповића, па је имала прилике и да из прве руке сазна о његовом начину рада. Она даје неколико примера

---

³²² Исто, VII.

³²³ Исто, IX.

³²⁴ Исто, XI.

³²⁵ Исто, X.

³²⁶ Палавестра, 1990, 172.

за своје тврдње - што лично осведочених, што у Филиповићевим радовима споменутих - који показују његов однос према сарадницима и раду самом: како је уочавао занимљивости које је давао својим студентима да обраде у докторским дисертацијама; како је сакупљао податке на терену преко помоћника када није био у могућности да се сам ангажује; како је имао „развијену интуицију да осети важност случајно нађеног податка“; како је комуницирао са информаторима или, уопште, о односу који је имао према подацима, на пример употребљавајући разноврсне уместо искључиво етнографских, окупљајући их тематски па потом сврставајући регионално - што истиче и Душан Бандић у свом тексту о Филиповићу³²⁷ - и трудећи се да се лично осведочи о сваком а не да их преузима из туђих навођења – о чему смо, такође, већ прочитали у тексту Сребрице Кнежевић³²⁸ - као и да увек тачно означи место, време и начин кад и како је до податка дошао.³²⁹ Посебно је истакла Ђурђица Петровић вештину Филиповићеву да добије податке и о најосетљивијим темама, као што је прекраћивање мука иначе умирућем човеку, за рад „Еутаназија код Јужних Словена“ – што је црта профила Миленка Филиповића на који се осврнула и Сребрица Кнежевић у свом раду, где је навела као примере његова успешно изведена истраживања ради настанка радова „Брак између првих рођака (bint’amm) код српскохрватских муслимана“, „Брачни помоћник код Срба и Хрвата“ и „Самоубиство у пределу Такову“ - три такође веома незгодне теме за испитивање.³³⁰ О томе индиректно говори и Анто Бабић, у свом *In memoriam* Миленку Филиповићу, кад друштвену корисност његовог опуса назива спомеником “који народ подиже заслужном истраживачу скровитих садржаја свога живота“.³³¹ Можемо нотирати ову област „скровитих садржаја“ народног живота као значајан допринос Миленка Филиповића етнологији, с обзиром да истраживање деликатних проблема тражи изузетну заинтересованост с које би се уопште учило постојање проблема, а затим и одговарајуће личне

---

³²⁷ Бандић, 1986, 344.

³²⁸ Кнежевић, 1970, 150.

³²⁹ Петровић, 1991(а), VIII-XIII.

³³⁰ Исто, XII; и: Кнежевић, 1970, 148.-149.

³³¹ Бабић, 1970, 5.

способности као и технике истраживања да би се дошло до релевантних података. Миленко Филиповић је очигледно поседовао све потребне одлике.

У делу текста у ком се бави проблемом приступа којим је Миленко Филиповић прилазио подацима, Ђурђица Петровић каже да „његова теоријска оријентација није сасвим лако ухватљива“.³³² Веома необичну тврдњу потом износи, кад пише: „Његов теоријски став није ни у једном раду разрађен, кодификован, али је, упркос томе, присутна његова сензибилност за теорију, иако то није директно забележено“.³³³ Упркос заплетеном смислу ових речи, Ђурђица Петровић је ипак тако, покушавајући да конкретније проговори о Филиповићевој теоријској оријентацији, макар дотакла дубиозан момент у научничком лику Миленка Филиповића, који су сви остали писци о њему заобишли, ћутке или једноставном тврдњом да је он био незаинтересован за теорију, односно да је био емпиричар а не теоретичар.³³⁴ Највише што је речено о ослонцу Миленка Филиповића у етнолошкој теорији јесте проблем који је имао са комунистичким оптужбама око тобожњег припадања функционалистичкој школи као буржоаском и реакционарном приступу научним истраживањима - што је такође Ђурђица Петровић истакла. Она се, као и сви остали, за тај податак осврнула на напад на Миленка Филиповића као на представника функционализма који је извео Шпиро Кулишић у раду „Антиисторизам функционалне школе у етнологији“,³³⁵ као и на информацију о том сукобу коју је сам Филиповић у једном писму дао свом колеги и пријатељу, америчком антропологу Џоелу Халперну, а коју је овај изнео у свом предговору за Филиповићеву књигу *Among the People*, објављену у САД.³³⁶ Оно мало што је речено о Филиповићевој теоријској оријентацији непосредно након његове смрти, као општи поглед, јесте неодређена и зато сасвим неинформативна оцена коју је о томе дао Петар Влаховић а која гласи: „приступао је оригиналном

---

³³² Петровић, 1991(a), XIV.

³³³ На истом месту; исто у: Халперн&Хамел, 1982, xiv.

³³⁴ Глушчевић и др, 1962, 16; Хацидедић, 1990, 170.

³³⁵ Кулишић, 1955.

³³⁶ Халперн&Хамел, 1982, XIV-XV.

методом тражећи одговарајућа научна решења“.³³⁷ Ђурђица Петровић је зато храбро изнела мишљење да је Миленко Филиповић „најближи англо-америчкој културној антропологији“,³³⁸ не дајући ипак притом никакво образложење за ту тврдњу. Штавише, већ у следећем пасусу наводи мишљење Милована Гавција према коме је Миленко Филиповић „прихватао све што се уклапало у његов лични концепт и схватање проблема којима се бавио“ па је, према томе, „еклектик“; да би, опет, у следећем пасусу споменула функционализам, мада без очигледног уверења да тај правац размишљања има стварне везе са Миленком Филиповићем.³³⁹ То су све, изгледа, само наговештаји у ком би правцу можда имало смисла трагати за теоријским ослонцем Миленка Филиповића. Више је ту од било чега споменутог, по мишљењу Ђурђице Петровић, имала значаја антропологија уопште, како енглеска социјална, тако америчка културна.³⁴⁰ Ђурђица Петровић даље спомиње и немачку културноисторијску школу, чији се утицај на Миленка Филиповића највише огледа у методу: „географски размештај података, вођење рачуна о терминима и њиховом семантичком значењу, временском датирању грађе, историјској димензији, с намером да се што даље продре у прошлост да би се утврдило постојање или настанак појаве, донекле компаративност“.³⁴¹ Исте је ове одлике Филиповићевог приступа утврдио и Душан Бандић, али их није овако, као Ђурђица Петровић, заокружио оквирима једног теоријског концепта, немачке културноисторијске школе, већ их је учовао понаособ, међусобно неповезане. Остаће, на жалост, нејасно чија је интерпретација исправна: је ли у праву Ђурђица Петровић кад у делу Миленка Филиповића препознаје конкретан утицај као теорију на коју се он угледао, или је у праву Душан Бандић кад тумачи Филиповићев приступ подацима као низ смисаоно необједињених, случајно здружених методолошких карактеристика, чије би порекло можда имало смисла тражити у антропогеографији Јована Цвијића, много пре него у немачкој културно-

---

³³⁷ Влаховић, 1969, 79.

³³⁸ Петровић, 1991(a), XV.

³³⁹ На истом месту.

³⁴⁰ Исто, XVI.

³⁴¹ На истом месту.

историјској школи. На то је питање могао да одговори само Миленко Филиповић лично, а он се, како смо до сада могли да видимо, није замарао формалностима као што је дефинисање своје теоријске оријентације.

*

У *Енциклопедији српске историографије* налази се одредница о Миленку Филиповићу коју је написао етнолог Никола Павковић.³⁴² После биографских података, Павковић излаже веома систематичан приказ Филиповићевог научног дела. Након тврдње да је Миленко Филиповић био један од најпродуктивнијих и најсвестранијих југословенских етнолога, Павковић набраја научне дисциплине којима се овај бавио (антропогеографија, фолклористика, културна и социјална историја), да би затим просторно и временски одредио област Филиповићевог интересовања (обрадио је материјал из свих југословенских земаља, а највише из Босне, Херцеговине, Србије – посебно из Војводине и Шумадије – Македоније, Црне Горе, Славоније, Хрватске и беле Крајине у Словенији; временски је захватао од средњег века до свог доба), а коначно и тематски (етнички, материјални, социјални и духовни видови културе и историје). Пошто је овако описао међе у којима се кретало Филиповићево научно интересовање, Никола Павковић прелази на Филиповићев учинак, истичући да је објављивао у домаћим и страним часописима, на српском, енглеском, немачком, бугарском и мађарском језику, да има око четристо библиографских јединица, међу којима двадестак књига, те којих је све стручних установа био члан (Члан Извршног одбора Етнолошког друштва Југославије и уредник библиотеке Друштва, члан Америчког антропогеографског друштва, члан Асоцијације руралних социолога САД, члан Међународног друштва за етнологију и фолклор у Паризу). Потом Никола Павковић обраћа пажњу на приступ који је користио Миленко Филиповић у свом научном раду, налазећи да се ради о вишедисциплинарном методу: етнолошко-историјски, понекад комбинован са лингвистичким и археолошким, при чему увек упућује на изворе и

---

³⁴² Павковић, 1997, 695-696.

документацију о проучаваној појави или установи, указује на њихову распрострањеност, називе, облике и функције, а социјалне појаве истражује до у средњи век, као што и историјску грађу употпуњава етнографским подацима.

На крају текста Никола Павковић издваја области истраживања којима је Миленко Филиповић посвећивао више пажње него другим, уз набрајање односних радова. То су проучавања о настанку и развоју насеља, затим су Филиповићеву пажњу привлачили сакрални предмети, религија, друштвена организација, обичајно-правне установе и организације, брак и сродство. Посебно је још Никола Павковић истакао Филиповићев опширан рад у коме излаже резултате свог детаљног проучавања средњевековног катуна, смештајући га у истраживачку област „историје етничких и друштвених односа“ и у коме је „релативизовао (...) дотадашња пренаглашена историографска схватања улоге катуна и Влаха у стварању (обнови) племена код динарских Срба“. Овај текст Николе Павковића представља ретко потпун опис научне делатности Миленка Филиповића на начин на који је то могуће учинити на тако малом простору какав представља енциклопедијска одредница.

*

Рад Александра Миљковића „Оглед о Миленку С. Филиповићу као истраживачу Македоније (Јужне Србије) до Шестоаприлског рата 1941. године“, настао двадесетак година после споменутих радова Душана Бандића и Ђурђице Петровић, већ својим насловом наговештава угао гледања на Филиповићево дело. Ту се ради, јасно је, о Филиповићевом „македонском опусу“, ³⁴³ о коме се може говорити као о релативно заокруженој целини, с обзиром на чињеницу да се Миленко Филиповић после одласка из Македоније, 1941. године, више није активно бавио истраживањем те области. Својевремено је Анто Бабић написао да је Миленко Филиповић „у овом, скопском, периоду свога научног дјеловања (...) у

---

³⁴³ Миљковић, 2010, 33.

великој мјери усмјерио правац даљих испитивања и рада на комплетирању етнолошке слике овог подручја³⁴⁴. Ово није становиште које је заступао Миљковић у свом раду, пошто већ на почетку тврди да је из политичких, србофобичних разлога Филиповићев македонски опус занемарен у послератном периоду:

„Кад су дошли на власт 1945. године македонски комунисти су свеукупну делатност српских научника, културних и интелектуалних радника који су деловали и стварали у Скопљу и Македонији до 1941, 'дисквалификовали' из политичких и идеолошких разлога; то јест њихове радове нису уопште узимали у обзир као дела од значаја за македонску науку и културу“³⁴⁵.

Миленку Филиповићу је поред овог начелног анимозитета према српском имену коме је сам припадао морало бити замерано још посебно то, сматра Миљковић, што је народ у Македонији сматрао српским, а област искључиво називао Јужном Србијом. Након овога, Александар Миљковић нас упознаје са Филиповићевим учешћем у раду комисије при главном штабу ЈВО, што је ту први пут изнето као детаљ из његове биографије. Ако није ово прво, са Јужном Србијом, онда је сигурно ово друго пресудило да Миленко Филиповић не настави по завршетку Другог светског рата своју до тада узлазну каријеру, сматра Миљковић, као што је одредило судбину његовог македонског опуса и, уопште, умањило и маргинализовало његов утицај на послератни развој наше етнологије. Дакле, Александар Миљковић је тумачење укупног Филиповићевог значаја извео у светлости његове неуклопљености у ригидну политичку идеологију која је царовала у Југославији после Другог Светског рата, сматрајући да он није остварио свој апологетски потенцијал захваљујући тим незгодним околностима.

Деценију и по је Миленко Филиповић провео службујући у македонским градовима, Велесу и Скопљу, а тамо се и оженио. Захваљујући том дугом и присном познанству његовом са тамошњим људима и приликама, јужнословенска

---

³⁴⁴ Бабић, 1970, 7.

³⁴⁵ Миљковић, 2010, 33.

етнологија располаже лепим и информативним текстовима, различитог обима, о многим културним појавама или предеоним целинама Македоније. Александар Миљковић нас информише о садржају неких од тих Филиповићевих написа, које је он сматрао репрезентативнима, иако не каже на основу чега је извршио свој избор радова које ће представити.³⁴⁶ Многи од тих писаних радова су данас једини документи који сведоче о животу у Македонији какав је био у периоду између два светска рата, а који не би оставио никаквог трага о свом постојању без прегалаштва Миленка Филиповића. Александар Миљковић, тако, приказује Филиповићев текст о шарлаганцијама у Велесу, то јест прерађивачима сусамовог и маковог семена, затим о занатима и еснафима у Велесу, а посебно о тајним језицима којим су се занатлије и трговци служили, затим о историји велешких владара, или о Цинцарима у овој вароши ... и још о многим другим темама које живо осликавају предратне прилике у друштву у Македонији. И још прецизније одређује Миљковић политички и етнички значај овог сегмента Филиповићевог опуса, кад каже да он „сведочи о материјалном, социјалном и духовном просперитету народа у тој земљи после ослобођења 1912. и уједињења 1918. године. (...) Подаци о томе, које је Филиповић износио у својим радовима, то несумњиво потврђују“. Он сматра да „Филиповићево дело о народу у Македонији представља заправо хронику преображаја македонског села, до кога је дошло ослобођењем и уједињењем 1912-1918. године“,³⁴⁷ приказујући какву је разлику чинило за људе замењивање турског газдовања оним патриотски настројеним, које је на област Македоније гледало као на своју земљу и свој народ. Овај рад Александра Миљковића, у ствари, представља први осврт на дело Миленка Филиповића из оног угла из ког би га можда и требало превасходно посматрати: као научно дело од националног интереса и значаја. О томе, наравно, у време комунистичке владавине није било могуће говорити, а што је више времена пролазило то је мање било заинтересованости па и саме свести о потреби да се о томе говори. Пола века социјализма је оставило последице на националну свест и осећања – свих, па и

---

³⁴⁶ Исто, 36-37.

³⁴⁷ Исто, 84.

етнолога. Александар Миљковић је овај свој рад о Миленку Филиповићу осмислио као извођење на светлост до тада прећуткиваних а важних чињеница из Филиповићеве биографије, заједно са читавим његовим „македонским опусом“. Стожерна тачка овог Миљковићевог рада је, друкчије речено, погубан утицај владавине комунизма у Југославији који се, уз све остало што је упропастио, одразио и на нашу етнологију – како кроз ометену каријеру, углед и утицај изузетног Миленка Филиповића, тако и кроз поремећене етничке прилике у земљи о чијем нам некадашњем историјски спонтаном, нереволуционисаном стању сведочи Филиповићев македонски опус.

*

У оквиру текстова посвећених неким другим темама дотакли су се Миленка Филиповића разни аутори. На пример, Мирјана Прошић-Дворнић му је посветила један пасус, али обиман и садржајан, у оквиру свог рада о односима између америчке антропологије и српске етнологије.³⁴⁸ Она је Миленка Филиповића навела као првог српског етнолога који је сарађивао са америчким антрополозима, Филипом Мозлијем и Албертом Лордом, још пре Другог Светског рата и истакла чињеницу да је та сарадња остварила трајан утицај на Филиповићеву каријеру: био је члан Америчког антрополошког удружења, Америчког географског друштва и Текуће антропологије и боравио је на Харварду годину дана као стипендиста Рокфелерове фондације, док су се „његови стални контакти с колегама у Америци и Европи (...) одразили (...) на његово схватање етнологије и на његове истраживачке подухвате“. Мирјана Прошић-Дворнић прецизира ово своје мишљење тврдњом да је Миленко Филиповић, „иако никада није напустио класичну источноевропску етнологску парадигму“, сматрао да етнолог треба да проучава све сегменте друштва, у прошлости али и у садашњости, да посматра појаве у њиховој динамици, као процесе. Она је посебно истакла Филиповићеву

---

³⁴⁸ Прошић-Дворнић, 1993, 46-47.

монографију *Таковци*, као и чланке „Пријатељство на основи размене добара и услуга“ и „Званица или узов“ као радове „који се приближавају захтевима антрополошких проучавања и који су се битно разликовали од радова других етнолога“. Закључује Мирјана Прошић-Дворнић своје кратко излагање о Миленку Филиповићу жаљењем што се српски етнологи нису повели за његовим примером и што је он, штавише, имао и проблеме које му је приредио комунистички оријентисан колега Шпиро Кулишић.

Исти аутор, Мирјана Прошић-Дворнић, посветила је још мало пажње Миленку Филиповићу у свом тексту посвећеном Ђурђици Петровић, у поговору за њену књигу *Од пуста до златовеца*. Она ту истиче Филиповића као иноватора у иначе стагнантној српској етнологији, који није успео да покрене ствари захваљујући негативном идеолошком предзанку који је стављен на његово научно деловање и због чега је његов утицај био „лишен могућности да се шири путем универзитетске наставе“.³⁴⁹ Међутим, Миленко Филиповић је остварио посредан утицај на српску етнологију кроз личне контакте са својим колегама, између осталих и са Ђурђицом Петровић које су се дојмила нарочито његова истраживања средњовековног катуна „и подстакла многа њена истраживања о друштвеној и етничкој динамици, израженој у културним добрима, током средњег века, посебно у Дубровнику и његовом залеђу“.³⁵⁰ Ова тврдња Мирјане Прошић-Дворнић представља једно од ретких места на којима се истиче конкретан утицај Миленка Филиповића на даљи развитак српске етнологије, да не може бити прецизније. Она још истиче да је Филиповић „подстакнут контактима с америчким антрополозима и фолклористима (...) промовисао другачију, антрополошку парадигму у проучавању јужнословенских традиционалних култура“ и затим набраја у чему се састоји та антропологизација наводећи исте оне елементе које је истакла и у претходном овде наведеном раду: проучавање свих сегмената друштва, и прошлост и садашњост, бележење појава у њиховој динамици као процеса и тиме осмишљено сакупљање грађе. У суштини, овај скуп методолошких захтева је сам Миленко Филиповић

³⁴⁹ Прошић-Дворнић, 2003, 386-387.

³⁵⁰ Исто, 390.

истакао као новину у српској и југословенској етнологији у једином тексту који је својим највећим делом посвећен управо проблемима самог научног рада, „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“, а којим је започела овде већ више пута споменута расправа са Шпиром Кулишићем.³⁵¹

Неколико чињеница о пионерској улози Миленка Филиповића у српској и југословенској науци истакла је Гордана Горуновић у свом тексту у коме обрађује препирку коју је Филиповић водио са колегом и дотадашњим пријатељем Шпиром Кулишићем.³⁵² Она је њихову расправу сагледала као судар два теоријска концепта, боље рећи заметака тих теорија: историјског материјализма, који је покушавао да заступа марксистички оријентисани Шпиро Кулишић, те функционализма којим се донекле одликује мишљење Миленка Филиповића. Гордана Горуновић препознаје функционализам у оригиналним цртама Филиповићевог рада: „у проучавању савремене културе и примени етнолошких знања у спровођењу друштвених акција и решавању практичних задатака“.³⁵³ Шпиро Кулишић управо и јесте прозивао Миленка Филиповића због оваквих ствари: због друштвеног актуелизовања етнолошког рада, сматрајући то уверљивим доказом заступања функционалистичке теорије као научног оправдања за спровођење колонијалне политике, којим се проучаване друштвене групе подстичу на стагнацију и, самим тим, на останак у свом подјармљеном стању. „Жива стварност је етнологији наметала и теме и проблеме“, пише Гордана Горуновић.

„Ако би се одазвала њеном 'позиву' и приступила праћењу динамике тих процеса, тумачењу њихових учинака у сеоској социокултурној средини, као и механизмима њене адаптације на изазване промене и укључивања у глобални систем, она би уједно добила могућност да преиспита и рedefинише свој предмет и приступ, да понуди друштвено применљиво знање и да евентуално утиче на друштвени статус професије у целини“.³⁵⁴

---

³⁵¹ Филиповић, 1955.

³⁵² Горуновић, 2006.

³⁵³ Исто, 188.

³⁵⁴ Исто, 189.

Ето, то је Гордана Горуновић препознала као Филиповићево иновативну позицију у оквирима својевремене југословенске етнологије: функционализам који није просто од других преузето теоријско-методолошко становиште у етнологији, а још мање је оно што је у Филиповићево дело хтео да учита Шпиро Кулишић – антиисторијска доктрина империјалистичке идеологије за колонијално угњетавање и поробљавање³⁵⁵ - него би то био оригинални функционализам Миленка Филиповића као својеврсна примењена етнологија, као потпуно усаглашавање проучавања са друштвеним условима и потребама, такорећи функционализација етнологије, „функционални приступ у проучавању савремене културе и примена етнологских знања у спровођењу друштвених акција и решавању практичних задатака“.³⁵⁶ Већ смо на неколико места овде писали о томе да је све то било покретано патриотским мотивима, усмерено на интерес народа а никако онако како је то желео да интерпретира Шпиро Кулишић. Сасвим оправдано Гордана Горуновић ово Филиповићево становиште назива протофункционализмом – будући Миленко Филиповић није наишао на одзив колега нити шире друштвене средине и, тако, није имао прилике да пелцује југословенску етнологију својим пионирским програмом. Напротив, наишао је на Шпира Кулишића, који га је политичко-идеолошким нападом зауставио у покушају да унапреди југословенску етнологију, као што је, уосталом, већ од рата и сарадње са главнокомандујућим ЈВО, генералом Дражом Михаиловићем, Миленко Филиповић носио белег који му је једва остављао могућност за научни рад. Само захваљујући својој неисцрпној енергији, о којој говоре сви писци о њему и о којој сведочи његов огроман писани опус, успео је Миленко Филиповић да постигне толико колико је постигао, упркос неблагонаклоном окружењу.

Гордана Горуновић уочава хеуристични аспект расправе између Миленка Филиповића и Шпира Кулишића, будући у њеним оквирима дотакнута нека битна питања „теоријско-методолошког карактера и практичног значаја“, као што су „појам 'остатка-архаизма' из прошлости; 'улога' и 'функција' социо-културних

---

³⁵⁵ Кулишић, 1955, 297.

³⁵⁶ Горуновић, 2006, 188.

феномена; примена етнологије и примењена етнологија“.³⁵⁷ Тако, на пример, она истиче да Миленко Филиповић исказује скепсу у погледу оправданости постојања кључног еволуционистичког појма сирвивала, који он лично не користи с обзиром да је потребно у сваком конкретном случају утврдити порекло и улогу посматране појаве. Поводом овога, Гордана Горуновић истиче две реченице које је написао Миленко Филиповић, као антиципацију разлике која је касније истакнута у етнолошким проучавањима између емског и етског, субјективног и објективног приступа култури, виђења културе изнутра и споља. Оне гласе:

„Видео сам и видим елементе који су живи саствани делови народног живота и културе и који постоје и када са нашег или рационалистичког гледишта немају смисла или оправдања. Али за онога који их се држи и служи њима, било да се ради о предмету, установи или некој идеји, то су живи елементи“.³⁵⁸

Овим би, да је разрађивао тезу, Миленко Филиповић могао зарадити авангардно место у историји светске етнологије. Али потребно је и да аутор буде свестан значаја свог открића да би га добро образложио, истакавши многе његове теоријске последице и методолошке значајке. То са Миленком Филиповићем није био случај. Ето, тек пола века после тих двеју занимљивих реченица нашао се неко – Гордана Горуновић у свом раду из 2006. године – да уочи и истакне значај непознатог открића које је у њима наговештено. Сам Филиповић није томе придао нарочиту важност, вероватно сматрајући спољашњу позицију научника у односу на проучавану културу као нешто што се подразумева, из чега се немају извучити никакве теоријске консеквенце. Ово је сасвим јасан пример данка који је Миленко Филиповић ко зна колико пута платио својој незаинтересованости за теоријско-методолошка питања, иако је, очигледно, имао интелектуални капацитет на основу кога је могао да постигне много више, и у међународним размерама где је постигао већ нешто и овакав емпирик какав је био и иако је био свестан да „наша етнологија

---

³⁵⁷ Исто, 198.

³⁵⁸ На истом месту; Филиповић, 1956, 149.

уопште заостаје иза етнологије у другом свету“,³⁵⁹ за шта је морао схватити да је и сам заслужан.

*

Не можемо а да не приметимо место на ком Миленко Филиповић није представљен, а било би за очекивати да јесте. Ради се, наиме, о овде већ спомињаној публикацији *Историја српске етнологије I и II*, нашег водећег познаваоца историје српске етнологије, Ивана Ковачевића, у којој је Миленко Филиповић споменут само на два места, од тога једном у тексту, и то само узгред, а једном у фусноти.³⁶⁰ Занимљиво је да Ковачевић није сматрао да треба да посвети макар пар пасуса Миленку Филиповићу у оквиру приче о историји српске етнологије, као човеку који је задужио ову науку обиљем радова, несвакидашњим темама, понеким открићем и, како смо видели горе, добром репутацијом коју је стекао међу колегама. Место које, по нашем мишљењу, заузима Миленко Филиповић у току развитка српске етнологије, а које се налази на крају старе цвијићевске парадигме са наговештајима нових стремљења, Иван Ковачевић је у својој књизи доделио Сретену Вукосављевићу, њиме описујући квалитете науке о народу која је потом згаснула. То би у великој мери могло бити објашњење за одсуство Миленка Филиповића из Ковачевићевог прегледа историје српске етнологије: ако књигу посматрамо не као детаљан списак свих имена која су се појавила у историји ове науке, што она и није, него као преглед токова мисли које је Иван Ковачевић представио кроз одређене аспекте рада пробраних посленика науке о народу, онда је сасвим свеједно хоће ли се завршни период њен приказати кроз дело овог или оног истраживача, догод се они налазе на истој функционалној позицији окончања тог периода. Избором Сретена Вукосављевића наместо Миленка Филиповића једино добијамо слику о оштром резу између две парадигме, пошто Вукосављевић није осећао потребу за новим дефиницијама, као што то јесте

---

³⁵⁹ Филиповић, 1951(б), 6.

³⁶⁰ Ковачевић, 2001, 30. и 116.

био случај са Филиповићем. Миленко Филиповић би са својим тежњама ка рашчишћавању нејасних класичних интуитивних појмова и увођењу нових истраживачких и интерпретативних приступа представљао ипак какав-такав прелаз из једне епохе српске етнологије у другу. Он можда није направио тај одлучујући корак, али јесте кренуо у закорак и није се упокојао у стару парадигму као што то Сретен Вукосављевић јесте. За потребе историје какву је Иван Ковачевић желео да напише, у којој се прво развија а затим и окончава живот науке о народу, очигледно је Вукосављевић послужио боље него што би послужио Филиповић који својим мишљењем не може да представља никакав завршетак него само прелаз ка нечем новом, па макар се то код њега налазило тек у наговештају.

Ипак, исти аутор се у својим каснијим радовима донекле одредио према Миленку Филиповићу у оквиру историје српске етнологије. У својој књизи *Традиција модерног* Иван Ковачевић наводи Миленка Филиповића као пример етнологије у којој се уместо стварне научне интерпретације може наћи само „пуки наивни реализам (...) где се у интерпретацији појединог обичаја, етноекспликација изједначава са научним објашњењем“.³⁶¹ Како је на другом једном месту Ковачевић споменуо покушаје „да се интерпретација етнографског материјала уведе као елементарни принцип научног рада“, ³⁶² излази просто да Миленко Филиповић уопште није ни био научник, ако је судити према том критерију; односно да је, у најмању руку, живео у илузији да јесте научник мислећи да даје интерпретацију онда када то уопште није радио, нудећи етноекспликацију као једино објашњење појаве о којој пише. Такође, Иван Ковачевић говори о Миленку Филиповићу као о „на силу обучене у функционалисте“, који су осиноним поклонцима прорезимске идеологије и односних научних становишта послужили као „посебно 'лака мета' за доказивање правоверности“, с обзиром на његову блискост са Југословенском војском у отаџбини.³⁶³ Није потребно истицати да се овде ради о већ чувеном сукобу са Шпиром Кулишићем, те да је на овај начин Ковачевић доделио Миленку

---

³⁶¹ Ковачевић, 2006, 54-55.

³⁶² Ковачевић, 2010, 17.

³⁶³ Исто, 26.

Филиповићу улогу жртве политичког режима и тиме донекле оправдао његов неуспех да се истакне онолико колико је то можда могао на основу својих квалитета.

*

Коначно, можда бисмо се смели усудити да помислимо да смо нашли место на коме је Миленко Филиповић посредно проговорио нешто и сам о себи. У опширном тексту о Вуку Караџићу, који је написао за књигу *Етнографски списи*, изишлу у оквиру Вукових сабраних дела, осврнуо се на неке Караџићеве особине као научника, које веома личе на личну пројекцију. Те би се карактеристике, наиме, без оклевања могле приписати самом Миленку Филиповићу, а сва таква места у дотичном тексту су вредна пажње у том смислу што делују као да се у лику Вука Караџића огледао сам Миленко Филиповић. Поготово су занимљиви коментари, у виду вредносних квалификација, који, ако се тако чита текст, као психолошка пројекција научника Миленка Филиповића на научника Вука Караџића, представља оцену сопствених поставки, претежно методолошких. Јер, неко ко не користи одређене поступке и приступе највероватније не би био у стању ни да их препозна код другог, с обзиром на начелно одсуство и код једног и код другог било каквог интересовања за проблеме теорије и метода у оквиру ког би се уопште могла појавити идеја да се о томе говори. Усуђујемо се да овако читамо Филиповићев текст о Караџићу зато што су сувише бројне и упадљиве сличности између њих двојице о којима Филиповић ту говори као о одликама Караџићевог рада. Поготово с обзиром на чињеницу да је Филиповић избегавањем да се одреди у односу на икакву теорију, школу и сл. показивао да најпре сам није успевао да се разабере у том погледу па је основано претпоставити да би му једна оваква посредована интроспекција била згодан начин да се позабави прегледом и оценом сопствених ставова. Као што смо на другом месту овде писали о његовој дубиози у погледу основних појмова етнологије из које није умео успешно да се извуче, тако

су ствари морале стојати у погледу целокупног његовог односа према теоријским питањима. Неће бити да он није хтео да се теоријски определи. Пре ће бити да није могао, умео, јер је поникао у старом гледању на ствари у ком се етнологија и све у вези са њом држало на мистичним претпоставкама - што у овом случају, где се ради о науци, значи на илузијама – тако да је емпирицизам у ком је Миленко Филиповић пливао представљао већ знатно унапређење, са све утилитаризацијом науке. Покушаји да се у методологији Вука Караџића препозна научност каква се могла препознати код самог Миленка Филиповића не могу деловати уверљиво, с обзиром на то да је Вук Караџић заиста дубоко уроњен у виђење света у ком је етнологија поникла, док је Миленко Филиповић по свом духу један прави модерни научник свог времена, који се већ налазио на прагу следећег ступња у развоју етнологије, на размеђи два тотално различита приступа стварности. Иако није успео да победи демоне прошлости не значи да се против њих није борио кроз читаву своју каријеру. Тек у тој светлости има смисла интерпретирати тврдњу његових колега, постављену као уводну реченицу у тексту написаном поводом његовог шездесетог рођендана и одласка у пензију, да је Миленко Филиповић кроз своје дело „говорио о хтењима једног друштва и времена“.³⁶⁴

Што се тиче, дакле, текста о Вуку Караџићу ту се прво сусрећемо са Филиповићевим опажањем о склоности Вука Караџића ка опетованом проучавању једне исте појаве и допуњавању ранијих текстова новим подацима ради утврђивања промена до којих временом долази, што значи да је он „посматрао народни живот динамички“.³⁶⁵ Ово је тако нетипично за остале проучаваоце народног живота, који су подједнако и у Вуково и у Филиповићево време реконструисали неку идеалну и, наравно, статичну слику о народу. У том контексту овакав динамички приступ свакако није могао бити препознат као квалитет Караџићевог рада ни од кога осим од Миленка Филиповића, који је и сам користио ту технику посматрања промена чије је праћење сматрао значајним моментом у научном приступу стварности. О томе он поново говори кад каже да је Вук био свестан да се и обичаји мењају и да

---

³⁶⁴ Глушчевић и др, 1962, 13.

³⁶⁵ Филиповић, 1972, 533.

је у својим делима „регистравао промене у народном животу, како оне које су вршене спонтано, тако и оне које су настале дириговано“.³⁶⁶ С тим у вези стоји и морално опредељење Вука Караџића, које је с њим делио и сам Миленко Филиповић, да „није био ни за вештачко одржавање обичаја а ни за њихово насилно укидање“.³⁶⁷ Код Миленка Филиповића такав став можемо видети у његовом постојаном залагању за унапређење квалитета живота народа, што неминовно мора довести до нестанка многих традиционалних појава и начина, а у оквиру основног његовог опредељења за бављење етнологијом, што сведочи о заинтересованости управо за аутентичне фолклорне одговоре на све животне потребе, какви год они били у смислу пробитачности и функционалности.

Затим, Миленко Филиповић изражава удивљење Караџићевим познавањем ситуације на терену из прве руке: „Вуково познавање народног живота, стечено само личним искуством и посматрањем, било је заиста огромно, и он је у разним својим делима оставио многобројна сведочанства о српском народном животу и приликама у његово време“.³⁶⁸ Ово је свакако одлика и самог Миленка Филиповића, чији су текстови крцати подацима, а хваљен је и због тога што није имао претераног поверења у литературу него је увек гледао да се лично осведочи у погледу онога за шта је био заинтересован, што смо споменули раније у овом поглављу. Што се, пак, Вука Караџића тиче, он није имао много избора у погледу тога: етнографске литературе тада, у његово време, једноставно није било да би се могао ослонити на њу као на извор података.

Такође је Миленко Филиповић истакао као хвале вредну одлику Караџићевог рада да је овај „обраћао велику пажњу на појаве и установе у друштвеном животу као и на технологију или материјалну културу“.³⁶⁹ А знамо да је Миленко Филиповић познат по томе што је радио управо исто то, што је с великом убедљивошћу истакла његова млађа колегиница Ђурђица Петровић књигом у којој је окупила његове радове из области друштвених односа и установа, као и Мирјана

---

³⁶⁶ Исто, 562.

³⁶⁷ На истом месту.

³⁶⁸ Исто, 552.

³⁶⁹ Филиповић, 1972, 571.

Прошић-Дворнић у тексту који је делимично посвећен историјату проучавања материјалне културе у српској етнологији и у ком каже да се Миленко Филиповић бавио проучавањем материјалне културе у време када је „хијерархија тема по значају (...) била јасно успостављена на штету материјалне културе“.³⁷⁰ Ко је други могао да ода признање Вуку Караџићу за интересовање за проблеме социолошког и технолошког типа него неко ко је и сам то сматрао вредним пажње?

Коначно, у закључку свог текста о Вуку Караџићу, Миленко Филиповић наводи мноштво одлика његовог приступа чињеницама и начина рада којима се и сам може подичити.³⁷¹ „Вук је имао, поред врло широког интересовања, необично развијен дар за посматрање“, пише Филиповић, док су исто то писали о њему.³⁷² Затим, хвали Вука Караџића што је избегавао уопштавања и што је водио рачуна о географском пореклу података, на шта је и Миленко Филиповић веома много пазио, немајући амбицију, за разлику од многих својих колега, да оцртава неку општу идеалну слику српског народа. Даље, Филиповић утврђује како је „основни карактер његова рада био (...) да је он био емпирик и реалист“. Није потребно доказивати - јер смо о томе већ писали горе - да је Миленко Филиповић био управо то, емпирик и реалист, кад је реч о његовој позицији у оквиру парадигматских становишта и теорија. После овога он хвали Вука Караџића, јер „иако је у свој рад уносио и патриотизам и сматрао га својом патриотском дужношћу, он није никада падао у етноцентризам: сликао је Србе онаквим какви су, не одајући ничим да их сматра бољим од других народа“. Баш тако се Миленко Филиповић односио према спрези своје професије са националним осећањима и о томе смо овде говорили. Филиповић, даље, истиче чињеницу да је Вук Караџић једини написао обухватни етнолошки преглед српског народа, те да „нисмо за више од сто година добили такво дело које би приказало савремене Србе као народ“. Знамо већ да се, можда баш понукан тиме, сам Миленко Филиповић прихватио задатка да да такав један општи преглед етничких карактеристика српског народа, који ипак није успео да

---

³⁷⁰ Прошић-Дворнић, 2003, 386-387.

³⁷¹ Филиповић, 1972, 572.

³⁷² Палавестра, 1990, 172.

доживи да уобличи и објави. „Све што је Вук изнео о српском народном животу“, пише даље Миленко Филиповић, „било је потпуно ново, верно и оригинално. Све је то било резултат само његових личних посматрања и делимично прикупљања посредством сарадника“. И у овоме можемо сасвим лако препознати карактеристику рада самог Филиповића, који је неуморно ишао по терену да се лично осведочи о појавама које су га занимале, евентуално упошљавајући помоћнике који су радили по упитницима, да би касније у својим радовима приказивао много тога новог или на нов начин виђеног, и то „верно и оригинално“.

У сваком случају, морамо приметити да се у овом тексту о Вуку Караџићу види драстична промена Филиповићевог става према њему, у односу на онај који је имао на почетку своје каријере, када је у тексту „Проучавање села“ писао како је Вук Караџић сматрао народом само сељаке, или како је занемаривао проучавање материјалне и социјалне културе на рачун проучавања умотворина и обичаја³⁷³ – што је, и једно и друго, овде порекао, истакавши Вука Караџића као пример напредних етнолошких ставова. Сасвим је вероватно да је лична пројекција умногоне допринела томе.

---

³⁷³ Филиповић, 1937, 1.

Актуелност етнологије Миленка Филиповића

Видели смо шта су његови савременици мислили о Миленку Филиповићу и како се о њему писало закључно са 2010. годином, када је објављен последњи досадашњи текст њему посвећен. Ако је судити по речима којима су описивани његова личност и рад немогуће је одупрети се утиску да је човек заслужио да буде изузетно цењен а његова етнологија настављена. Не само да је заслужио, него то некако дође као природна последица онакве пожртвованости какву је Филиповић демонстрирао и онако богатог, разноврсног и маштовитог писаног опуса какав је завештао српској етнологији. Али поред позитивног вредновања квантитета којим се одликовао његов рад - интензитета с којим је радио и количине радова које је оставио иза себе – ми ни данас, скоро пола века после његове смрти, нисмо у стању да препознамо значај његовог учешћа у историји српске етнологије и да његово наслеђе свесно развијамо даље, у оној мери у којој је то могуће после скоро пола века од престанка његове активности. Како је до тога дошло?

Миленко Филиповић је имао веома дуг радни период живота, укупног распона од четрдесет и пет година, укључујући ту и пензионерске године током којих није престао да се активно бави науком, до краја живота. За све то време су се његови ставови, нормално, развијали, али се не мењајући толико колико су се мењале ствари око њега. Од 1924. године, када је објавио свој први научни рад, па до 1969. када се упокојио, отприлике на средини стоји период Другог Светског рата, који представља кратку паузу у Филиповићевој радној биографији, време када није био јавно научно активан. То је, такође, време у коме се десила изузетно велика етничка промена: Југославија, која се окупила око српске политичке, војне, културне и историјске величине и снаге, претворила се, након рата, у комунистички агломерат народа и народности са, сматрају многи Срби, јаком антисрпском оријентацијом. А Миленко Филиповић је морао бити затечен таквим преокретом. Етнологија каквом се он бавио, наука о народу, национална наука, у чијем се

центру налазио српски и југословенски патриотизам и уопште човекољубље, која је бринула за напредак нације а нарочито непросвећених друштвених слојева као национална етнологија, али и за добробит свих као општа етнологија, преко ноћи је деградирана на немаштовиту технику препознавања културних атавизама из неке измишљене праисторије и којом, евентуално, треба доказивати схематичну телеологију што води ка диктатури пролетаријата. Овај се сукоб између две концепције етнологије и политичких идеологија које иза њих стоје поприлично одразио у дискусији коју је Миленко Филиповић имао са марксистичким колегом Шпиром Кулишићем у неколико бројева сарајевског часописа Преглед, средином 1950-их година. Њихову расправу је етнолог Гордана Горуновић сагледала као сукоб два теоријска правца у етнологији, али је наговестила да се у њиховим ставовима одсликава много дубља и обухватнија стварност.³⁷⁴ У сваком случају, у тих пар текстова је Миленко Филиповић дао највише својих ставова о самој етнологији, ставова који у историји наше науке о народу стоје на размеђи два раздобља. Једно представља класична етнологија као национална наука, а друго нека нова етнологија, која више није патриотска наука о народу. Непосредно након рата је покушано да она буде историјско-материјалистичка, а касније је уследила њена антропологизација, уносећи новине које су водиле ка данашњим потуно другачијим фундаменталним поставкама.³⁷⁵ У свему томе, Миленко Филиповић је, током владавине марксизма и паралелно са њом, успео да стару парадигму модернизује до њених максималних могућности унапређивања пре него што етнологија прекорачи у скроз нов приступ чињеницама, што је учинила 1970-их година, неколико година након његовог одласка из овог света.³⁷⁶

Први рад у том низу надмудривања, којим је започело непријатељство између дотадашњих уважених колега и чак пријатеља, Миленка Филиповића и Шпира Кулишића, јесте Филиповићев текст „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и

---

³⁷⁴ Горуновић, 2006.

³⁷⁵ Ковачевић, 2006, 47-61.

³⁷⁶ Исто, 56-60.

Херцеговини“.³⁷⁷ Не изгледа да је он тај рад писао са изазивачким намерама, као провокацију, него заиста као преглед дотадашњег стручног и научног рада у Босни и Херцеговини, који је оценио као незадовољавајући. Филиповић је приказао дотадашњу ситуацију из наслова, оценио је и предложио неке идеје за унапређење етнологије у овој југословенској републици. У целом првом одељку Филиповић излаже мишљење о некадашњем неповољном политичком амбијенту за науку о народу у Босни и Херцеговини који изједначава са професионалном мањкавошћу. Он недвосмислено каже да „регионално-етнолошка проучавања редовно имају нужно и извесна национална обележја и као последицу национално буђење и афирмацију“,³⁷⁸ чиме је показао да је у потпуности свестан друштвене одговорности коју етнолог има, као неко ко у већој или мањој мери утиче на токове националне свести људи чији културни живот проучава. Филиповић даље каже да је руководство сарајевског Земаљског музеја у време аустроугарске владавине над Босном и Херцеговином „затварало очи пред националном и етничком стварношћу у Босни“ и да су то углавном били „окупаторски службеници“ којима није било у интересу да кроз музејске збирке прикажу чињенично етничко стање.³⁷⁹ Том политичком пристрасношћу су се огрешили не само о истину него и о професију, о начело научног поштења и објективности. Иако Миленко Филиповић није даље развијао ову тему, лако одавде можемо закључити да је политику засновану на етничком начелу видео као природну последицу заједништва одређене популације, заједништва које се остварује кроз географску, историјску и културну блискост. А ту и етнолошка проучавања имају своју улогу, у формулисању и препознавању симбола те блискости као етничких особина.

Миленко Филиповић само констатује ангажовано место етнологије у историјском животу друштва, без да улази у анализу или вредновање њене улоге. Он је, како се чини, доста јасно видео како стоји ствар са етнологијом, али је просто прихватио да је то историјски тако постало и да етнологија има своје место

---

³⁷⁷ Филиповић, 1955.

³⁷⁸ Исто, 211.

³⁷⁹ На истом месту.

у друштву, као и свака наука, уосталом, само ова мало више уплетена у друштвени живот. Оваквим је односом према чињеницама показао управо максималну научну непристрасност у околностима у којима је једноставно немогуће избећи међусобну уплетеност научних и ширих друштвених ставова. Филиповић је иначе проносио кроз читаву своју научну делатност изузетну објективност и поштење, кад је излагао чињенице о различитим етничким групама, пореклу становништва или културних елемената, који ни из далека не иду сви у прилог Срба нити Југословена и без да је икада дао да се наслутити било какав његов емотиван однос према било којој чињеници која је као патриоти могла и да му се не допада. Краће речено, иако је етнологија утопљена у политичку стварност и Миленко Филиповић је тога у приличној мери свестан, ни једног тренутка није наговестио да би се тиме требало окористити у било ком правцу, нити уопште интервенисати на томе. Напротив, стиче се утисак да се трудио управо супротно - да ослободи етнологију политичког притиска не би ли она била заиста научан приступ чињеницама које се тичу етноса, народа, културе - као што се борио већ са интуитивном природом самих ових за етнологију великих, тешких и значајаних појмовних конструкција око којих се она уобличила. Филиповић и пише да је тек недавно етнологија постала права наука, која је „по традицији и потреби“ дуже функционисала као „национално-патриотски посао“ сакупљања умотворна и описивања обичаја.³⁸⁰ Овим је он померио у много дубљу перспективу тачку посматрања етнологије у њеној ангажованости. У односу на потребу коју је испуњавала као национално-патриотски посао, на задатку подизања националне свести кроз дивљење умотворинама и обичајима, сада су њени циљеви и другачији и бројнији, префињенији и обухватнији, са прилагођеним техникама и методима. Како се променио политички амбијент тако се мењала и етнологија, па је уместо приоритетног подржавања етногенетских и државотворних напора, чиме се бавила током 19. века, предузела да детаљно упозна становништво. А овај је циљ имао низ могућности за даљу друштвену примену. Поред побољшања стандарда живота и употребе етнолошких налаза и закључака у најразличитијим

---

³⁸⁰ Исто, 213.

делатностима, то је могло бити употребљено и у ексклузивно друштвене сврхе стварања мреже повезаних етничких група под окриљем националних етнологија, односно опште етнологије која утврђује њихове културне сродности и везе.

Да је етнологија као друштвено ангажована наука имала да послужи хуманистичким циљевима, а не дневнополитичким, у Филиповићевом програму види се из другог дела споменутог његовог рада „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“. Ту Миленко Филиповић излаже којим све задацима досадашњи резултати етнолошког рада у Босни и Херцеговини нису успели да одговоре, јер су недовољно подробни и потпуни, као и нека насумична набрајања на чему би све ту још могло да се поради. Из свега се види Филиповићева идеја о широкој друштвеној употребљивости резултата етнолошког рада, која би допринела сваковрсном унапређењу живота људи. Тако се он жали како „нисмо на пример у могућности да дамо чак ни преглед народних ношњи или народне уметности“, који се ралативно лако документују, а за којима жуде и страни научници и туризам и филмска индустрија и омладинска мода и установе за примењену уметност. „Поред тога“, пише он даље, „потребне су нам студије како о појединим крајевима и њиховим проблемима тако и о појединим појавама или комплексима из народног живота неке етничке групе или уопште на већем пространству.“ То је само у националним границама: да се упозна свој народ, његов живот, проблеми који ту постоје и да се искористе предности. На општем плану, каже даље,

„сложеније појаве су толико занемарене да за дуже времена нећемо моћи успешно решавати проблеме од већег и ширег значаја, као што су на пример постанак појединих етничких група, симбиоза разних етничких или народних група у истом пределу или чак и истим насељима, са појавама које одатле проистичу, порекло појединих црта или елемената у култури и етничким особинама“.³⁸¹

Ово све спада, сходно спецификацији науке коју је Миленко Филиповић усвојио још на почетку каријере, у општу етнологију, која се бави развитком етноса или

---

³⁸¹ Исто, 213.

народа, али и међусобним додирима и утицајима оних који не деле једну етничку свест – речју, у „проблеме од већег и ширег значаја“ него што су они моноетнички или унутарнационални. Ово је складно са тврдњом коју је који ред касније изнео, а коју можемо сматрати јендом од Филиповићевих дефиниција етнологије: да је савремена етнологија све мање наука о патријархалним групама и егзотичним елементима а „све више и више наука о народном животу свих народа“.³⁸² Овде он, наравно, под животом подразумева процес сталног трансформисања, модификовања и прилагођавања а не статични скуп окошталних обичаја, како се то у етнологији иначе гледало, чак још дуго после Миленка Филиповића.³⁸³ Етнологија снима живот народа и ставља податке на располагање разним потребама науке, друштва, те нације; ангажованост етнологије какву види Миленко Филиповић није и не може бити више у формирању нације и њене државе, пошто је тај посао завршен, него у њеној улози инструмента напретка друштва састојећег се од етничких група. „То је и таква је права етнологија: наука која се бави свим народима на Свету“.³⁸⁴ Она је, као друштвени фактор, у функцији бољег живота људи у свим нацијама па, тако, омогућава и бољи свет за свакога. Миленко Филиповић не испитује морално-политичку исправност историјских чињеница, као што је настанак етничких или националних идентитета, већ их прихвата као датости и очекује да њихово проучавање допринесе да људи живе квалитетније, како у физичком тако и у духовном погледу. Он говори о просвећивању, али и о обиљу „других проблема при чијем је решавању потребна помоћ етнологије“, као што је подизање животног стандарда, унапређење здравља, али и васпитање на занатима и вештинама, затим њихово искоришћавање у производњи, расветљавање историјских проблема какви су, на пример, босанска црква или познавање јужнословенске старине, етничких процеса у прошлости и данас и многих других.³⁸⁵

---

³⁸² Исто, 214.

³⁸³ Филиповић, 1955, 214.

³⁸⁴ Филиповић, 1956, 148.

³⁸⁵ Филиповић, 1955, 214.-215.

Филиповићево одређење етнологије, односно промена у њеном друштвеном значењу, стоји у тесној узајамној вези са одређењем појма етноса. Миленко Филиповић насловни појам етнологије, етнос, није одредио прецизном формулом, како се од појмова очекује да изгледају у егзактним наукама, него онако како је нормално да један појам изгледа у хуманистичкој истраживачкој области. Ни појам историје нити појмови друштва или културе, на пример, нису нимало прецизни, као што не постоје ни беспрекорно дефинисани теоријско-методолошки приступи историјским и друштвеним појавама који омогућују сваком истраживачу да утврди исте ствари гледањем из истог угла, па то није препрека за истраживање ових поља стварности у оквирима који се сматрају научним. Миленко Филиповић је етнос покушао да дефинише пред крај живота, у књизи *Теорија етноса* која је остала недовршена и необјављена и чији нам садржај, зато, није познат.³⁸⁶ На основу онога што се може закључити из успутних натукница о етносу које је дао у својим радовима о другим темама, док се још није био упустио у његово озбиљно дефинисање, видимо да Филиповићев појам етноса доводи науку и друштвену стварност у динамички међусобни однос, где једна другој и претходе и следе у стварању реалности. Притом се мимоилазе дневнополитичке и идеолошке конотације које је овај појам наследио из прошлости, док је служио у сврхе уобличавања нације и националне државе, већ се теоријски ослонац налази у хуманизму а мера уплитања науке у друштвени ток одређује поштовањем историјске спонтаности. Овде одлично могу да нам послуже речи Николаја Берђајева: „Служење народу је истовремено стваралачка изградња народа“ - као подршка и илустрација тумачењу појма етноса које реконструишемо у делу Миленка Филиповића.³⁸⁷

Једначећи међусобно појмове етничке групе, културе и психичког типа, Миленко Филиповић је обухватио све моменте који су битни за одређење етноса на данас општеприхваћен конструктивистички начин, од ког га је делио само корак којим би изишао из есенцијализма - као што је то, нешто касније, учинио код нас

---

³⁸⁶ Судбина рукописне заоставштине Миленка Филиповића је до данас остала тајна.

³⁸⁷ Берђајев, 1992, 65.

Душан Бандић. Овај проблем - проблем интуитивног а не дефинисаног етноса - толико је жуљио Миленка Филиповића да се он током читаве своје каријере борио са њим, да би коначно одлучио да му посвети читаву једну студију, по свој прилици књигу.³⁸⁸ Књига, наравно, није потребна да би се прекорачио јаз између есенцијализма и конструктивизма, већ само промена угла гледања која се може објаснити на свега неколико страна, као што је то, нешто касније, урадио Душан Бандић у свом чланку „Етнос“.³⁸⁹ Можемо нагађати, на основи чињенице да је Миленко Филиповић писао опширну *Теорију етноса*, да он тај корак још није могао да направи, да је био запетљан у силна узалудна позитивистичка објашњења етноса која су захтевала читаву књигу, али ипак не можемо знати да ли би се можда у неком тренутку просветлио и изишао из тог подухвата са разумевањем симболичке природе овог појма коју је, без сумње, морао негде наслућивати јер су сва његова кружења ко етноса тежила у том правцу.

У том смислу је употребљив пример његово формално одређење етноса, које гласи: „Један народ, као етнологска категорија, састоји се редовно од мањих етничких група разнога ранга“,³⁹⁰ где одређује етнос као мању, неформалну групу него што је то народ који се одликује именом, евентуално државом и можда још неким другим одредницама. Пошто претпоставимо, дакле, да под народом подразумева моноетничку нацију, као кад се каже Срби или Кинези, остаје да схватимо шта је мислио под речима „етнологска категорија“. То би могло да значи „у етничком смислу а не политичком“, што би онда, с једне стране, одредило народ и нацију као ознаке за мање-више исту емпиријску групу, али функционално битно друкчије појмове и, с друге стране, упућивало на народ као на најбројнији етнос који се састоји од мањих етничких група; или би, пак, могло да значи да је народ искључиво научни, теоријски појам, који не постоји осим као термин у етнологији, као „етнологска категорија“, која се може употребити за две емпиријске стварности, чиме прави везу између два нивоа сложености и облика појимања

---

³⁸⁸ Петровић, 1991(б), 480.

³⁸⁹ Бандић, 2008.

³⁹⁰ Филиповић, 1956, 152.

реалности: оног који уједињује људе на културно-географској основи у етничке групе и оног који уједињује људе на политичко-историјској основи у државе. Вероватније ће бити да је имао на уму оно прво значење кад је написао да је народ етнологска категорија, али би се ипак требало замислити над двозначношћу ове његове тврдње и искористити је да осавременимо речи Миленка Филиповића и актуелизујемо његове ставове, можда успевши да претворимо етнос из тобож емпиријског појма нејасне садржине у вишенаменску теоријску алатку.

Видимо да је Миленко Филиповић био у приличној мери начисто с тим да етнос треба растеретити од некаквих демона, а ми смо, захваљујући код нас Душану Бандићу, видели како то растерећивање треба да изгледа и касније, током развоја антрополошке теорије, сазнали да се демон зове есенцијализам. То би значило да треба, поред осталог, раздвојити емпиријски садржај појма од оног идеолошког, поготово што је овај други историјски превазиђен. Мистичко-месијанску идеју етноса, која је послужила својој сврси уобличавања нације - прво српске па одмах за тим и југословенске - требало је архивирати као артефакт из националне историје и заменити новом динамичком силом у садржају овог појма који надаље треба да послужи као методска алатка за проучавање феномена народа, то јест групног идентитета. На овом послу се Миленко Филиповић заиста ангажовао током читавих четрдесетпет година свог научног рада, стављајући науку у службу бољег живота, радећи на познавању чињеница ради добробити народа али и унапређења науке о народу. Нема много значаја то што он сам није успео да направи тај квалитативни скок у конструктивистички приступ стварности и можда би било претерано очекивати да је урадио још и то. Сасвим је довољно што је видео да су промене потребне и наслућивао у ком се правцу има да ради на развоју етнологије и појма етноса, да би они и даље омогућавали да, како смо напред цитирали Берђајева, служење народу буде истовремено његова стваралачка изградња.

*

Својевремено, међутим, Миленко Филиповић не да није наилазио на разумевање, него је, насупрот томе, имао сметње у свом раду. Да је политичка клима у Југославији била отворенија према слободном и критичком мишљењу, можда би се и он сам приволео некој теорији развијеној у иностранству; или би, можда, остао сам уздржан у том погледу и колико-толико веран Цвијићевој школи, али би ипак охрабривао своје студенте да се упознају и користе теоријским достигнућима америчке и европске етнологије и антропологије, као и оних теорија које су се развијале на истоку, поглавито у совјетској Русији. Знамо да је Миленко Филиповић много читао, пратећи поред домаћих и стране часописе и литературу уопште, трудећи се да се свега тога домогне у држави која се налазила на самој линији тзв. гвоздене завесе. О томе нам сведоче Џоел Халперн и Јудин Хамел, у свом предговору за енглеску књигу Филиповићевих радова. Они ту наводе део из његовог писма Халперну у коме тражи да му овај пошаље Редклиф-Браунову *Структуру и функцију*, затим једну од Морганових књига (вероватно *Древно друштво*) и то одређена издања, онда књиге Лезлија Вајта, Мелвила Херсковица и неки *Увод у антропологију*.³⁹¹ Такође, аутори тог текста сведоче о Филиповићевом чланству у многим страним стручним удружењима и о сарадњи са страним научним часописима, тако да бисмо морали озбиљно узети у обзир могућност да се Миленко Филиповић свесно уздржавао од експериментисања са страним теоријама, због неповољног политичког амбијента у коме је могао да страда, макар професионално ако не и лично, уколико би његову делатност неко нашао за сходно да прогласи за непријатељску. Његов положај у марксистички оријентисаном режиму ионако није био најбољи, као што смо раније споменули, због сарадње са Југословенском војском у отаџбини током рата. А напад на њега који је извео Шпиро Кулишић показује и колико је реална била могућност да се у трен ока

---

³⁹¹ Халперн&Хамел, 1982, xvii

читава каријера уруши због идеолошких разлога и колико човек није могао бити превише опрезан да не изазове и не наљути колеге одане владајућим учењима.

Може се нагађати шта је навело Шпира Кулишића да се осети прозваним и позваним да, под насловом „Антиисторизам функционалне школе у етнологији“,³⁹² одговори на Филиповићев рад „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“. Свакако га на то није понукао функционализам Миленка Филиповића, јер се он никада није истицао као припадник те школе мишљења. Могло је, можда, да га лецне то што је Миленко Филиповић уопште коментарисао збивања у босанско-херцеговачкој етнологији, и то само пар година пошто је дошао из Београда. Поготово што је Филиповић у свом осврту ставио велике замерке на стање у ком се налази босанскохерцеговачка етнологија, у којој је Шпиро Кулишић важио за водећег стручњака све до Филиповићевог пресељења у Сарајево. Овај Филиповићев потез је заиста био прилично арогантан, мада га правда то што он сам изгледа да није био сујетан човек коме би то требало да послужи да оснажи своју позицију и наметне се као ауторитет, него је из поштене жеље за дефинисањем и решавањем проблема оценио стање у етнологији Босне и Херцеговине, пошто га је снимиио током претходних неколико година свог боравка у Сарајеву. Како год, тешко је отети се утиску да је Шпиро Кулишић једноставно искористио могућност политичког застрашивања, на тај начин што је тобож препознао Миленка Филиповића као заступника функционалистичке теорије у етнологији која је у комунистичком свету била доста лоше пласирана и требало је да компромитује онога ко се њоме служи као противника неспорне владајуће идеологије. Аргументација коју је Шпиро Кулишић употребио у свом нападу на Миленка Филиповића је, без претеривања речено, бедна, како у погледу учености тако и у погледу прости логике а и истинитости, што Филиповић, нормално, није пропустио да искористи за своју одбрану и написао је одговор на десет страна ситног слога.³⁹³ Ипак, Миленко Филиповић је покушао да дискусију склони са политичко-идеолошког плана, инсистирањем на расправи око проблема науке:

---

³⁹² Кулишић, 1955.

³⁹³ Филиповић, 1956.

„Разлике у мишљењима и дискусије о тим разликама су неопходан услов за решење проблема и развитак науке. Да би таква дискусија била заиста корисна, она треба да буде начелна, стручна, објективна и културна. Недостаје ли неки од тих услова, научна дискусија престаје да то буде и њени аргументи губе од своје вредности. То се десило и другу Ш. Кулишићу“.³⁹⁴

Пецнуо је Филиповић Кулишића неколико пута у том тексту, кад га је издао, на пример, да не зна енглески а позива се на извор на том језику; или, када га је ухватио да не зна да је чувеном антропологу Редклиф-Брауну то све презиме, него га пише као Р. Браун; или да начелно рачуна са необавештеношћу читалаца, на пример кад у аргументацију убацује расистичког аутора који нема везе са функционализмом о ком је реч, да би испало како се Филиповић са својим тобожњим функционализмом угледа на њега.³⁹⁵ Међутим, све што му је Филиповић приговорио Кулишић је заиста заслужио, што није случај у обрнутом смеру.

Шпиро Кулишић износи идеолошки доста озбиљне оптужбе против Миленка Филиповића. Поред тога што истиче његову склоност и припадност прокаженом функционализму, он то виђење Миленка Филиповића доказује, кроз цео свој текст, тврдњом да се овај супротставља мишљењима, а чак понегде и начелима историјског материјализма, која су заступали Маркс, Енгелс и истраживачи етничких прилика које су они уважавали, као што је Луис Хенри Морган. Колико је Миленко Филиповић у свом одговору надмоћно изводио добро аргументовану одбрану на стручној основи, толико је на пар места видно променио интонацију кад је расправа прешла на идеолошки терен и брже-боље постао помирљив. На Кулишићеву оптужбу да је противник Марксовог учења, рекао је Филиповић да Кулишић није имао право да изводи такав закључак и да је он увек био за проучавање „историјског развитка етнoлошких појава“, што ваљда треба да покаже начелно слагање са Марксовим гледањем на ствари; док је за Морганову тезу о групном браку као првобитном облику полне везе рекао да је „генијална хипотеза“

---

³⁹⁴ Исто, 143.

³⁹⁵ Исто, 144.

- што заиста звучи претерано ласкаво из пера једног неописиво реалног Миленка Филиповића, за кога би заиста било чудно да нешто такво сматра идејом достојном генија, поготово с обзиром на чињеницу да није иначе користио прејаке изразе међу које би епитет генијалног свакако спадао.³⁹⁶

*

У литератури о Миленку Филиповићу неколико пута се појављује тврдња да он није припадао ни једном теоријском правцу у етнологији, односно да се није интересовао за етнолошку теорију или, пак, да је његова теоријска оријентација тешко ухватљива.³⁹⁷ Треба истаћи одмах да је за такво становиште умногоме заслужан његов став, који нам је пренела Ђурђица Петровић, да он просто и једноставно ради а да други после њега могу да се баве анализом и опредељивањем његових радова према критеријима које нађу за сходно да употребе.³⁹⁸ У уводном чланку за свеску Етнолошког прегледа посвећену Миловану Гавацију Миленко Филиповић пише нешто о Гавацијевој теоријској оријентацији таквим речима у којима се осећа дубоко разумевање и искрена подршка колегином опредељењу, речима којима као да је описао себе. То место гласи:

„Професор Гаваци у току свога дугогодишњег рада остао је по страни од разних школа или праваца у етнологији; био је особито имун према детерминизмима. Почео је и у току целог свог досадашњег рада остао убеђен и доследан представник емпиризма, али не оног једноставног који се задовољава констатовањем и описивањем чињеница“, него користи у својим истраживањима и историјски метод и лингвистику и етнолошку компарацију тако да су „његови закључци редовно убедљиви и коначни“.³⁹⁹

---

³⁹⁶ Филиповић, 1956, 149. и 151.

³⁹⁷ Глушчевић и др, 1962, 16; Гаваци, 1969-1970, 9; Халперн&Хамел, 1982, xiv; Хацидедић, 1990, 170; Петровић, 1991(a), XIV.

³⁹⁸ Петровић, 1991(a), VII.

³⁹⁹ Филиповић, 1965, 4.

Скоро истим речима је касније дотични Милован Гаваци узвратио, описујући Филиповићев етнолошки рад.⁴⁰⁰

Било је, с друге стране, и доста покушаја да се у радовима Миленка Филиповића наслути нека теоријска оријентација. Тако је он препознатан као спроводитељ функционализма,⁴⁰¹ англо-америчке културне антропологије,⁴⁰² немачке културноисторијске школе,⁴⁰³ Цвијићеве антропогеографске школе,⁴⁰⁴ а квалификован је и као еклектик.⁴⁰⁵ Нема сумње да се у његовим радовима могу препознати неке назнаке свих ових методолошких праваца као случајност, али је исто тако неоправдано тврдити да је Миленко Филиповић српски представник било које теорије. Поготово ако се има на уму шири друштвени контекст у ком се теорија појављује као манифестација друштвене идеологије а не само као научна интерпретација проучаваних појава. Најопширнији пример за ово представља управо напад Шпира Кулишића на Миленка Филиповића са оптужбом за заступање функционализма као научног метода империјалистичке идеологије.

У тексту у коме разматра сукоб ове двојице етнолога, Гордана Горуновић теоријско становиште Миленка Филиповића квалификује као протофункционализам, пре свега због наговештаја функционалног приступа истраживању који нису теоријски разрађени и уобличени. Али, ова квалификација је такође мотивисана функционалном позицијом етнологије у друштву, због употребљивости њених резултата као крајњег циља научних истраживања - баш како су то видели и Кулишић, са својом злонамерном интерпретацијом те чињенице, али и сам Филиповић, са својим залагањем за конструктивну друштвену ангажованост етнологије. Гордана Горуновић набраја елементе на којима заснива овакву оцену Филиповићевог становишта, па спомиње на првом месту његов емпирицизам, затим његову склоност такозваним етносоциолошким проблемима,

---

⁴⁰⁰ Гаваци, 1969-1970.

⁴⁰¹ Кулишић, 1955. и Горуновић, 2006с.

⁴⁰² Петровић, 1991(а), XV.

⁴⁰³ Исто, XVI.

⁴⁰⁴ Кнежевић, 1970, 147.

⁴⁰⁵ Гаваци, 1969-1970, 9; Петровић, 1991(а), XV; Горуновић, 2006, 188.

као и „функционални приступ у проучавању савремене културе и примену етнолошких знања у спровођењу друштвених акција и решавању практичних задатака (нпр. унутрашња колонизација, просвећивање и сузбијање празноверја, исхрана, услови становања)“.⁴⁰⁶ Шпиро Кулишић инсистира на томе да он сам није против коришћења појма функције у приступу проблемима, штавише да се то не може ни избећи јер је функција неопходан термин и природно присутан у смислу улоге коју нека појава има у историјској динамици. Он се бунује против функционализма као филозофског становишта са ког се приступа друштвеним акцијама на научној основи, и то због антиисторизма који је, како Кулишић то сматра, основна одлика функционално оријентисаног проучавања.⁴⁰⁷ Међутим, из аргументације коју наводи за ово своје мишљење види се да он „никада није одмакао од 'дословне интерпретације' неколиких Марксових и Енгелсових теза“.⁴⁰⁸ Зато се стиче утисак да код функционализма суштински не ваља само то што у његовој основи не стоји марксистичко-лењинистичка политичка филозофија него неке друге поставке и што је функционализам поникао у Британији чији су се етнологзи бавили народима Комонвелта, омогућавајући критичарима попут Шпира Кулишића да у њихову делатност учитају скривене политичке тежње за одржавањем тих народа у колонијалној подјармљености путем бесрамно идеологизоване науке.

На тај начин се свакако може посматрати делатност етнолога уопште и такво становиште има изванредан легитимитет, с обзиром на првобитну политичку условљеност етнологије и идеолошку улогу коју су играла њена истраживања у време конституисања нација и националних држава, као што су и колонијална освајања спрегнута са развојем антропологије. Међутим, упркос томе, из неколико разлога Шпиро Кулишић не би могао бити у праву. Пре свега, он је ту науку и политичку делатност поставио у узрочно-последични однос, док су они најпросто паралелни. Друго, ствари су се временом мењале и ако је етнологија и

---

⁴⁰⁶ Горуновић, на нав. месту.

⁴⁰⁷ Кулишић, 1955, 297.

⁴⁰⁸ Горуновић, 2006, 186.

настала услед потребе за научним оправдањем нације и њених политичких тежњи, после више од сто година постојања нације и њене државе то више не може да буде актуелни покретач етнологских истраживања. Одржавање крепкости нације у условима већ национално устројеног света као и интеграција таквог света кроз општу етнологију је нешто сасвим друго и тиме се Миленко Филиповић и бавио, ако је већ говорити о политичкој димензији његовог научног рада. Трећа ствар у погледу које Шпиро Кулишић греша јесте чињеница да наука о тзв. примитивним народима у колонијама и наука о сопственом сеоском становништву не могу имати истоветне идеолошке претпоставке, без обзира на чињеницу да се у оба случаја ради о проучавању културно инфериорних људи у односу на манире и благостање европских виших друштвених слојева. А свакако не може бити говора о тежњи да се задрже постојеће разлике између истраживача и истраживаних – оно што Кулишић мисли под поробљавањем колонијалних народа - у ситуацији у којој на пример Миленко Филиповић деценијама инсистира на томе да је крајњи циљ његовог рада унапређивање услова живота сељака, па било то по цену губљења елемената традицијске културе као етничких особина. Изгледа да се ради само о томе да Миленко Филиповић не верује у револуцију као метод побољшавања стања у друштву, нити у диктатуру пролетаријата као у најбоље уређење и да је Шпиро Кулишић видео да може да га прозива на тој основи, користећи се вишезначношћу термина функција који се односи како на метод научне интерпретације тако и на друштвену позицију етнологије.

Етнологија јесте дефинитивно друштвено ангажована наука и није могуће изузети је од икаквих идеолошких претпоставки, као што је то могуће урадити са ботаником или минералогском. Знање о људским стварима изгледа да никада не може да буде кроз политички неутрално. У оквиру свега реченог и Миленко Филиповић може бити сврстан у најопштију теоријску класу коју бисмо најпре могли назвати некаквим новим просветитељством, сходно његовом постојаном опредељењу за употребљивост резултата етнологских истраживања. Да ли ће ти резултати послужити унапређењу услова у којима живе културно заостали људи,

или ће просветити интелектуалце познањем других социјалних слојева односно изградњи идеје сопственог народа у целини, или ће допринети разумевању међу етничким групама односно друштвеним слојевима, или ће послужити неком конкретном практичном циљу, привредном или културном у ужем смислу ... У сваком случају Миленко Филиповић је желео да етнологија има употребну вредност. А у крајњем свом домету, етнологија Миленка Филиповића има интегративну улогу јачања групног идентитета на основи позитивних а не негативних препознавања, окупљањем око симбола заједништва а не око конфронтације према различитости других етноса, народа, нација. Дух заједништва у људима је један, а безбројни стимуланти да се он покрене, међу којима су најбројнији они етнички, као што је свест о истим елементима културе или историјској судбини. Етнос, као субјект етнологије, омогућава групну идентификацију на сваком нивоу сложености на ком је могуће препознати истоветност искуства. И то је, по свој прилици, Миленко Филиповић макар оквирно имао на уму кад је повукао знак једнакости између етноса, културе и психичког типа, кад је под етносом подразумевао не народ као нацију него пре свега мање групе, које би се одређивале такође као психички типови или културе, о чему смо већ говорили у овом поглављу.

Истакнути радови Миленка Филиповића

У овом ћемо поглављу обратити посебну пажњу на неколико радова Миленка Филиповића, које су писци о њему истакли као врхунска његова научна постигнућа. Намера нам је да погледамо пажљивије оне радове које су Филиповићеви колеге сматрали изузетним са теоријско-методолошког становишта, као значајне доприносе српској односно југословенској етнологији, на начин иначе тако нетипичан за збивања у тој поглавито дескриптивној научној дисциплини. Већ смо се дотакли текстова у којима се третирају поједине групе радова Миленка Филиповића: текст Светозара Душанића о Филиповићевом интересовању за цркву, Душана Бандића о његовим радовима о народној религији, Сребрице Кнежевић о радовима који третирају медицинске проблеме, Ђурђице Петровић о радовима о друштвеним установама и Александра Миљковића о радовима у којима је Миленко Филиповић обрађивао теме из Македоније. У њима се, дакле, посматрају тематске целине из опуса Миленка Филиповића, површније или, пак, детаљније и с више пажње.

Овде се нећемо интересовати на такав начин за Филиповићеве радове, као за групе које се формирају на основи заједничких области које обрађују, предметних или географских или било како другачије конципираних. То би представљало класификацију, од које бисмо се овде веома радо уздржали. Јер, досадашњи покушаји да се она спроведе над писаним опусом Миленка Филиповића нису допринели бољем разумевању било чега у вези са њим. Једино су изгледали као вежба својих аутора на огромном полигону који корпус текстова Миленка Филиповића представља, очигледно изазивајући својом огромношћу и шароликошћу тема, приступа, волумена ... укратко, насумичношћу сваког могућег критерија класификовања изазивајући потребу да се ту заведе неки ред, у оквире „досада по свом обиму и разноврсности недостижног опуса“.⁴⁰⁹ А и такво

---

⁴⁰⁹ Хацидедић, 1990, 169.

осмишљавање Филиповићевих радова које је спровођено путем њиховог класификовања рађено је *ad hoc*, за потребе компоновања текста о њему који се, услед недостатка доследности његових интересовања или, пак, теоријске концепције његове, могао онда једино базирати на покушају проналажења некакве доминанте у његовим радовима, која би се можда указала у њиховом сумарном прегледу.

Једина доминанта коју смо до сада овде успели да пронађемо јесте тежња Миленка Филиповића да максимално развије, побољша и модернизује дисциплинарно свеобухватну и патриотски настројену науку о народу, у којој је својевремено школован на Филозофском факултету, а која се током његовог научно продуктивног периода показала као ипак незадовољавајући парадигматски концепт. Тако би се, према том критерију оријентисан, Филиповићев писани опус требало да сагледава као један усавршавајући ток мишљења, у чијој круни стоји неколико најбољих радова са теоријски-методолошког становишта гледано. Такође, ти се радови одликују, да поетично кажемо, парадигматском тескобом, што би значило да их одликује тежња ка изласку из оквира гледања на свет које је задато постојећим аксиомима – које у овом случају представљају појмови етничке групе, психичког типа, културе и (антропо)географске области – и уопште концепцијом и вредностима науке о народу. То и јесте виђење Филиповићеве ситуације које ћемо овде спроводити, задржавајући се на десетак радова које су писци о њему истакли као његова најбоља научна постигнућа.

*

Филиповићева ћерка и колегиница, Радмила Фабијанић, истакла је монографију о Височкој нахији као непревазиђену „по методолошком приступу, студијској обради и љубави с којом је рађена“.⁴¹⁰ Постоје две књиге које укупно чине монографију Височке нахије: *Височка нахија*, из 1928. године, где се

---

⁴¹⁰ Фабијанић, 1990(б), 167.

представљају Филиповићеви резултати истраживања у области насеља и порекла становништва; те *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, из 1949. године, где је он представио све остале етнографске податке из овог краја Босне. У уводној напомени из прве књиге јасно је и истакнуто да је то први део презентације података из петогодишњег истраживања по Височкој нахији, где је комбиновањем антропогеографских са историјским подацима покушао да реши „питање етничке прошлости нашег народа у Височкој Нахији“.⁴¹¹ И заиста, ово дело од око 470 страна има облик узорне антропогеографске монографије. Оно садржи описе терена, насеља, људи, те саобраћајних, привредних, здравствених, верских прилика и разних културних детаља као етничких особина, све у историјској перспективи и кроз детаљну мапу мањих области, са прегледом појединачних села, у оквиру Височке нахије. Међу овим подацима - који су у делу од 300 страна, који доноси преглед насеља, нешто монотонији него у претходном делу, од око 140 страна, који доноси све остале податке о Височкој нахији кроз историју - истичу се две веће целине: излагање о Власима и, размишљања о „босанској цркви“ или „крстјанима“.

О првој од ове две теме је много касније Миленко Филиповић продубљено размишљао и знатно опширније писао у свом веома запаженом раду под насловом „Структура и организација средњовековног катуна“, који ћемо размотрити мало ниже овде. С тог ретроспективног становишта је и занимљива ова целина у антропогеографском тексту о Височкој нахији, као некаква антиципација касније испољеног интересовања за научни проблем влаха у средњем веку које је резултирало једним од најбољих радова његових, према сложном мишљењу неколиких оцењивача његовог дела.

Друга од ове две тематске целине, она о „босанској цркви“ издваја се својом природом мајушне научне расправе у оквиру антропогеографске монографије о Височкој нахији.⁴¹² Пошто је изложио мишљења и налазе дотадашњих проучавалаца овог проблема, Миленко Филиповић закључује да историјски приступ није довољан да га осветли у потпуности, него сматра да „питање

---

⁴¹¹ Филиповић, 2002, 193.

⁴¹² Исто, 225-238.

'босанске цркве' биће тек онда коначно решено кад се изврше потребна претходна етнолошка и археолошка истраживања“. Филипковић потом предлаже већ нека решења која би се могла појавити у оквиру етнолошког приступа проблему босанске цркве. Пре свега, он сугерише да не би требало да је реч о јереси која долази са истока тј. о импортованом филозофско-теолошком проблему, с обзиром на низак ниво просвећености и данас, а камо ли пре хиљаду година, као и с обзиром на досадашње трајање прехришћанских елемената у народној религиозности, него да се ради о лоше схваћеном хришћанству измешаном са нехришћанским концептима, словенским и старобалканским. Друга сугестија Миленка Филипковића у правцу решења питања средњовековне „босанске цркве“ односи се на чињеницу да се после турског освајања „крстјани“ више не спомињу, иако нису могли исте године сви нестати (изгинути, побећи, потурчити се), него се вероватно ради о изворном огранку православне цркве који се у оквиру иноверне турске администрације води само као такав, без икаквог разликовања, као јерес, од укупног тела православне цркве.⁴¹³

Друга књига о Височкој нахији, *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, настала је на основу бележака прављених успут током треће деценије 20. века, док је Миленко Филипковић сакупио податке о пореклу становништва, а нарочито у 1930. години, када је посебно с намером етнолошког испитивања обишао терен. Ипак, док је књига објављена, 1949. године, десиле су се велике промене током рата и непосредно после њега, тако да је Филипковић одлучио да објави све што је сакупио закључно са 1930. годином, јер се та грађа не би могла употпуњавати накнадним испитивањима терена. „Са научног гледишта било би, заиста, веома корисно и значајно кад би се могло утврдити и садашње стање и поредити га са стањем од пре 1930 па из тога изводити закључке о условима развитка народног живота“,⁴¹⁴ види Миленко Филипковић прилику да се и те наизглед неповољне околности искористе за стицање сазнања. Такође истиче Миленко Филипковић

⁴¹³ Исти став, о круцијалној помоћи етнологије у решавању проблема босанске цркве, изнео је Миленко Филипковић и много доцније, 1955. године, у чланку „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“, у једном кратком пасусу на 214. страни.

⁴¹⁴ Филипковић 1949, 1.

чињеницу да је становништво Височке нахије верски мешовито а и територија пространа, тако да се многе појаве разликују кроз вероисповести и области, тако да је он избегавао уопштавања осим изузетно, када је то оправдано.

Миленко Филиповић на почетку књиге о животу и обичајима у Височкој нахији укратко представља одлике предела у географском, привредном и саобраћајном смислу, да би потом прешао на описивање класичних етнолошких категорија којима се представља свакодневни живот: куће и покућства, исхране, ношње и друштвеног живота; односно обичаја: верских обичаја годишњег и животног циклуса, обичаја у односима међу људима, народних веровања, врачања и бајања; затим забаве, под којом сматра творевине усмене књижевности, музику и игре; те различита народна знања: о времену, о мерама, о историји, о медицини. Док део који обухвата профану свакодневицу заузима малкице преко стотину страна, докле други део књиге, са описом фолклора, заузима скоро двоструко више: коју страну мање од две стотине. По томе се види да монографија о Височкој нахији представља класичан етнолошки рад како је то успостављен обичај у традицији ове науке, тако да се у време њеног настанка Миленко Филиповић, очигледно, није много разликовао од својих колега по концепцији етнологије којом се бавио. Тек касније су његови радови почели да одскачу од просека, највише посебним интересовањем које је показивао за друштвене установе и, уопште, инвентивно тумачење социолошке проблематике.

Међутим, оно на шта је Радмила Фабијанић мислила када је истакла монографију о Височкој нахији као „по методолошком приступу, студијској обради и љубави с којом је рађена“ најбоље дело свог оца јесте, вероватно, неколико чињеница, више сентименталног него научног карактера. Поред тога што је то узорно дело у погледу, како каже Радмила Фабијанић, методолошког приступа и студијске обраде, које се својим обликом ипак не разликује од других етнолошких монографија тог доба, пресудно је то што „сличних монографија из Босне уопште нема“, како Миленко Филиповић то истиче у Предговору. А будући да је Босна његова родна земља, у којој је у једном периоду поново живео а читавог живота је

интензивно проучавао, не чуди што је његова ћерка, која је такође живела у Босни, истакла монографију о Височкој нахији као најбоље Филиповићево остварење. То је први пут да се неки крај Босне систематично представља публици, у једној квалитетној етнолошкој монографији. Да је књига *Живот и обичаји у Височкој нахији* рађена заиста с много љубави сведоче и неки детаљи из текста. На пример, на више места је Миленко Филиповић обогатио књигу својим изузетно финим цртежима разних предмета: плугова, преслица, столица, орнамената за тетовирање, надгробних споменика, знакова на рабошу. Оволику пажњу је мало пута указивао предмету свог истраживања, углавном у време док још није располагао фотографским апаратом, али и тада не често. Такође, на неколико места у књизи Миленко Филиповић напушта објективни тон и позива се на лично сведочанство, као кад је у одељку о исхрани описао ручак којим је почашћен једног дана у једној кући, или кад је потегао сећање из детињства на чињеницу да је 1914. године кувани кромпир купован у вароши и доношен деци као посланица, што би требало да сведочи о релативно недавном почетку његовог узгајања у Височкој нахији, иако је већ у време Филиповићевог испитивања био сасвим одомаћен у исхрани тог краја Босне. О озбиљности с којом је Миленко Филиповић приступао раду сведочи и чињеница да се у одељку о исхрани у ком набраја јела, доносећи бројне рецепте, често позива на рад Луке Грђића-Бјелокосића о Босни, у коме је овај описивао многа јела, да би његова монографија о Височкој нахији била усклађена са постојећом литературом.

*

*Несродничка и предвојена задруга*⁴¹⁵ јесте рад који је Миленко Филиповић спремао током Другог Светског рата, па га је објавио 1945. године. Поново је штампан 1991. године, у књизи *Човек међу људима*, у којој су сакупљени Филиповићеви радови о различитим друштвеним установама. Овај је рад Милован

---

⁴¹⁵ Филиповић, 1991.

Гаваци убројао међу најбоље научне текстове потекле од Миленка Филиповића.⁴¹⁶ И заиста, у обиљу разноврсних размишљања о задрузи овај се рад истиче својим оригиналним приступом проблему. Док третира наизглед нетипичне елементе задружне куће Миленко Филиповић, у ствари, ту показује колико дефиниција задруге каквом ју је дао закон не одговара чињеницама. Јер, закон признаје задругом само заједницу средства, имања и живота, а Филиповић у овом раду убедљиво показује да то ни у ком случају не одговара народном схватању задруге. Нека од ових начела могу изостати – сродство у несродничкој задрузи, заједница живота у предвојеној задрузи, а и имовина може подлегати различитим правилима у погледу коришћења и дељења – а да се кућа и даље сматра задружном. У уводу Миленко Филиповић истиче да се ова два типа задруге, несродничка и предвојена, „заснивају једино на привредној подлози и истичу пресудни утицај привредног чиниоца у постанку и развоју задруге у толикој мери да остали чиниоци добивају сасвим другостепен значај“.

Што се тиче несродничке задруге, Миленко Филиповић је дефинише као задругу „која се састоји од породица које нису везане баш никаквим сродством“, иако у раду узима понегде у обзир и оне у којима се налазе породице везане сродством по женској линији. Он затим даје преглед распрострањености несродничке задруге, онако како је сам налазио на терену или како је могао сазнати из литературе. Тако, док за Далмацију практично нема никаквих података, за Хрватску и Славонију постоји мноштво сазнања о несродничкој задрузи захваљујући њеној великој распрострањености у Војној крајини, чему је кумовала аустријска власт којој је задруга била од користи. Што се тиче Србије, Миленко Филиповић наводи примере из различите литературе и на основу њих тврди да „задруге од несродника биле су веома честе у Србији“ и да прве писане вести о њима потичу из доба Првог српског устанка, „што значи да их је свакако било и пре 1804.“. Када је започео своје дејство Грађански законик из 1844. године почело је „прилагођавање народних схватања и установа законским прописима“, које је у

---

⁴¹⁶ Гаваци, 1969-1970, 7.

моменту писања студије трајало равно стотину година, пошто је исти закон још увек био на снази. Грађански закон је донео „такве одредбе о наслеђу и о својини које су створиле пометњу и много нашкодиле задрузи као установи“. Док је ту сродство и заједница имања неопходан услов за постојање задруге, дотле то није важно према народним схватањима и задруга може бити и од несродника и без заједнице имања. У Босни и Херцеговини, као и у Санцаку и Македонији ситуација са задругом је слична: за њу се не само зна него је и веома распрострањена, а истичу се по крајевима и неке специфичности као „примери од особита значаја за утврђивање народних појмова о задрузи и основних принципа на којима задруга почива“. Тако, Миленко Филиповић утврђује, на пример, да несродничка задруга „настаје најчешће међу сиромашним пресељеницима“ из Херцеговине; или, да се међу задружним породицама развија таква блискост да „они се међу собом држе као да су највећи род“ и поштују егзогамију, у Рашкој; или, да је у Македонији разлог стварања несродничке задруге не само олакшање живота него и одбрана од насиља, као и да тамо “толико цене задругу да неће да дају сестру из куће него јој доведу мужа“. Миленко Филиповић наводи да несродничку задругу познају и Бугари и Арбанаси, па доноси и занимљив пример братственичке задруге коју чине две посестрима томбелије различитих националности и вероисповести (православна Српкиња и католичка Албанка).

У погледу старости и порекла несродничке задруге, Миленко Филиповић износи мишљење да је овај облик вероватно познат и пре 18. века на који се први записи односе, „с обзиром на велику распрострањеност и дубоку укореењеност несродничке задруге у народним схватањима“, а будући и у прошлости „дејствовали исти узроци који су условљавали стварање задруга тог типа и у новије време“. Затим Филиповић наводи мишљења Ивана Стрехала и Стојана Новаковића о установама спреге односно заједнице као могућим претходницама несродничке задруге, из којих се ова развила. Како то питање мора остати без поузданог одговора, то је Филиповић прешао на питање „у каквим се временима и приликама јавља тип несродничке задруге“ и одмах одговорио на њега: „да су такве задруге

постајале удруживањем инокосних а сиромашних породица или појединаца ради поправљања свог материјалног стања и лакшег живота“ и то „у земљама колонизације и то у време кад те земље (...) још нису биле засићене становништвом“. Задруга је значила заштиту живота и имовине у условима лоше безбедности, била је основна привредна јединица, али и друштвена у моралном смислу који би се односио на углед који су уживале велике, „јаке“ куће, тако да су све то разлози који су ишли у прилог њиховом стварању и одржавању. Међутим, док код когнатских и агнатских задруга дејствују поред економских фактора њиховог трајања још и рођачка осећања, хумани обзири, култни разлози, дотле „код праве несродничке задруге долазе до изражаја само економски и друштвени чиниоци“. Миленко Филиповић закључује курзивом:

„Заједница рада и интереса, омогућена духом кооперације који је тако дубоко укореењен код Срба и неких њихових суседа на Балкану, држи на окупу и породице које нису у сродству, а то значи да су привредни и друштвени чиниоци били онда од пресудног значаја код постанка и одржавања и обичне когнатске и агнатске задруге“.

Осврће се Миленко Филиповић и на ситуацију у области племенске организације, налазећи са оним областима у којима није доминантна таква друштвена организација паралелу на другом квантитативном нивоу: „док у првој области поједине слабије породице или братства улазе у састав других, већих, или се удружују и стварају нова братства без крвне везе, у области без братственичке организације, коју замењује задруга, инокосни и сиромашни људи се удружују у кућне задруге“. Временом, деси се да у несродничкој задрузи, исто као и у здруженом братству, један прими од другог презиме и славу, тако да то онда постаје сасвим налик сродству и истраживачима теже упада у очи. Још је на крају овог разматрања о несродничкој задрузи Миленко Филиповић истакао примере из литературе која доноси податке о германској старини, одакле се лепо види да је задружни живот, а поготово овај тип задруге везан за новонасељене просторе, био познат и другим народима осим оним балканским.

Други део овог Филиповићевог рада из 1945. године чини одељак под насловом „Предвојена задруга или раздвојица“. О њој он пише да је то „таква задруга чији чланови стално, а не само један део године, живе предвојени, често и веома удаљени једни од других, а њихов заједнички домаћин или старешина их обилази периодски, надгледа рад и имање и управља унутарњом разменом добара“, а они се понегде смењују а понегде стално живе једни исти на истим местима. Овај тип задруге, дакле, крши начело постављено Грађанским закоником о заједници живота као услову за постојање задруге. Ово је толико распрострањен и добро познат начин живота да за њега постоји и посебан израз: раздвојица или надвојица. Не једном Миленко Филиповић изјављује у овом раду да предвојена задруга показује колико је задруга као установа еластична и прилагодљива различитим условима живота. Он не обрађује проблем, како их је назвао, повремено предвојених задруга, чији поједини чланови „одлазе у кирицијање, неку службу, трговину или печалбу“, а чије је постојање условљено економским приликама и омогућено поделом рада. За разлику од тога, стално предвојене задруге су условљене економском потребом и начином привређивања и веома често стоје у вези са пренасељеношћу и миграционим кретањима.

У другом делу овог одељка о предвојеној задрузи, Миленко Филиповић даје преглед распрострањености и варијната овог типа задруге по областима Југославије: Далмацији, Босни, Херцеговини, Рашкој, Старој Србији и Македонији, Србији. За Босну, коју је детаљније обрадио по областима, написао је да је предвојена задруга тамо честа и да се нарочито оформљује у приликама кад задруга купи имање доста удаљено од куће. У случају распада задруге имање се тако и дели, према томе где је ко живео. У случајевима кад један део задруге остане после деобе да планини, настају нова планинска села. У истој области као и у Херцеговини „опште је уверење (...) да задруге предвојеног типа могу временски дуже трајати него оне које су 'на једном огњишту'“. Ипак, кад се задруга подели, онај њен удаљени део који се дотада звао надвојица добија нов назив: населица. У Рашкој (Санцаку) је, пак, супротна ситуација. Тамо је предвојених задруга раније

било више и оне нису нарочито омиљене у неким крајевима, док их је у другима, напротив, раније било мање јер су имали већа имања а и због безбедности нису смели да се издвајају. Обично су рашке задруге предвојене између села и планине, а кад дође до поделе деле се оба имања, тако да свака нова кућа има по једно имање у селу и на планини. Што се тиче области Старе Србије и Македоније, ту Миленко Филиповић истиче предвојену задругу као фазу у етапном исељавању целе задруге, а у неким областима је налази као нову појаву. У одељку о Србији, Миленко Филиповић истиче један податак из литературе који говори о предвојеној задрузи из средине 18. века као најстарији помен овог типа задруге. Он, даље налази да је „у Србији било предвојених задруга у време кад је читава земља била ретко насељена и кад су тек заснивана, односно обнављана поједина насеља“. Потом, кад се становништво намножило и појавила потреба за заузимањем нових земљишта, она су купована и у удаљеним областима, поред Мораве или на планини. „На тај начин не само да је продужен живот установи кучне задруге и многим појединим задругама него је омогућено насељавање и привођење култури дотада празних земљишта на веома погодан и економичан начин“.

Миленко Филиповић сучељава дефиницију задруге из српског Грађанског законика („смеса заједничког живота и имања свезом сродства или усвојењем по природи основана и утврђена“) са чињеницама из народног живота и налази да је код предвојене задруге услов о заједничком животу ипак испуњен – додуше, не у смислу становања већ као заједништво у другом, економском смислу: „они су само просторно одвојени, и та је одвојеност условљена баш потребом одржавања њихове животне заједнице, јер да би сви могли да живе морају поједини делови да се предвајају и да се баве различитим занимањима, по начелу поделе рада, па да се тако допуњују“. Миленко Филиповић је утврдио да је српски Грађански законик, са својом дефиницијом задруге и прописа о својини и наслеђу, у многоме заслужан за опадање несродничке задруге, али да предвојена није имала ту врсту проблема, па се лепо одржала и чак понегде појављивала и јачала. Пронашао је да предвојена задруга постоји на Балкану не само код Срба и Хрвата, него и код Арбанаса.

У завршном делу овог одељка о предвојеној задрузи, Миленко Филиповић испитује генезу овог типа задруге, то јест услове под којима се она јавља и начине на које траје. Она налази да је предвојена задруга одговор на пренасељеност, када један део људства одлази на ново земљиште док остаје у вези са матицом, а да је, с друге стране, она веома често у вези са сточарском привредом, када један део задруге живи у селу а други на планини. Миленко Филиповић тврди да између компактне и предвојене задруге не постоји оштра граница, већ да постоје прелазни облици: на пример, сезонска сточарска кретања са каснијом куповином удаљене земље. „У погледу деобе рада и поделе и искоришћавања призова, нарочито у погледу степена зависности и односа са главном кућом, има много различитости, што је често последица и самих локалних прилика“. Миленко Филиповић инсистира на томе да је привреда „једини чинилац који је условио постанак и одржавање предвојене задруге“, тако да иако се оне деле кад претерано на расту, ипак су релативно трајне због повезаности њених делова међусобном економском зависношћу. Предвојена задруга се зато не сме сматрати фазом у распадању установе задруге него као њен посебан и нов тип „који је настао као последица економске невоље у областима патријархалне културе и натуралне привреде“. Предвојена задруга показује виталност и прилагодљивост установе задруге, али и „колико је снажна веза солидарности (...) заснована на заједници интереса“. Овај тип задруге има велики значај у народном животу, пошто је омогућио безболно насељавање нових земљишта, захваљујући томе што матица помаже насељенике „инвентаром, стоком и радном снагом“, као и моралном подршком, а поред тога њено постојање је спречило ситњење сеоског поседа.

У „Завршном разматрању“ за цео овај рад о несродничкој и предвојеној задрузи, Миленко Филиповић инсистира на томе да је после овог његовог доказивања о условима под којима је могуће постојање задруге не може више да се одржи уобичајено схватање о задрузи као о заједници сродства, становања и имовине, пошто су два од ова три услова суштински небитни. Такође, ефекат овог његовог рада о несродничкој и предвојеној задрузи је тај да је сад јасно да треба да

„узроке постанку и одржавању обичне когнатске и хомогене кућне задруге тражимо у првом реду у утицају привредних чинилаца“. И док се законски прописи о задрузи много разликују по јужнословенским земљама, дотле су „у народу посвуда иста основна схватања о задрузи“. Ту Миленко Филиповић даје одређење задруге које је дефинише као устонову народног живота

„која почива на заједници рада (и то по принципу кооперације и поделе рада) и на заједници интереса, а све ради лакшег одржања у животу. Спољашње обележје те заједнице је један заједнички старешина, који управља унутарњим односима између појединих делова компактне и предвојене задруге, а нарочито расподелом произведених добара и њиховом потрошњом, и који представља задругу као целину према селу и властима“.

И несродничка и предвојена задруга се сусрећу највише у областима колонизације и као пратиоци миграционаих кретања, чиме постаје јасна њихова неједнака распрострањеност кроз разне области и у разним временима. Ова два облика задруге не треба сматрати изузетним појавама него обичним, које су у народу познате „из велике старине и на великом пространству“. Несродничка и предвојена задруга су докази о великој животној снази установе задруге „и указују на могућности њеног искоришћавања у већем обиму“. А изнад свега оне су доказ о постојању духа сарадње и међусобне помоћи, „који је особито жив и дубоко укоренен у многим етничким групама на Балкану и испољава се на разне начине“.

*

*Женска керамика код балканских народа*⁴¹⁷ је књига Миленка Филиповића коју је Милован Гаваци издвојио међу свим његовим радовима као једно од најбољих његових научних остварења.⁴¹⁸ Материјал за ову књигу је Миленко Филиповић почео да сакупља још током свог боравка у Македонији, где је имао прилике и да посматра читав процес израде црепуља, а већ 1933. године је објавио

---

⁴¹⁷ Филиповић, 1951(а).

⁴¹⁸ Гаваци, 1969-1970, 7.

„Питања за скупљање грађе о примитивном грнчарству као женском раду“⁴¹⁹ и прве резултате испитивања изнео на конгресу у Бугарској⁴²⁰ Обимнију студију о женској керамици објавио је 1951. године, посветивши овој теми скоро две стотине страна на којима је обрађен, како изгледа, сваки детаљ везан за дотичну појаву.

Дефинише Миленко Филиповић предмет ове књиге као ону врсту „керамичког рада и производа у чијој изради учествују и данас само жене“ и при чијој се изради не користи грнчарско коло. „Та керамика је особито значајна појава по томе што се њени производи израђују у веома примитивној техници која је остала без имена и усвршавања од преисториских времена до данас“, поред чега је још „праћена култним и мађиским радњама и веровањима и посвуда су с њом у вези особити обичаји друштвеног и економског карактера“. Њоме се баве „Јужни Словени, балкански Романи, Грци, Арбанаси, Турци, па и Цигани“, тако да се она јавља као општебалканска појава, а има је и у суседству Балкана, „у Предњој Азији и Северној Африци“.⁴²¹ Он очекује да ће познавање ове појаве увелико помоћи археолозима у тумачењу њихових налаза и уопште у познавању старих култура, будући омогућавало разумевање „друштвеног уређења и верских претстава преисториских становника Балканског Полуострва“.⁴²² Такође, ова његова студија доприноси уопште познавању женске керамике која је у процесу нестајања, иако не због развоја професионалног грнчарства на грнчарском колу као мушког заната, већ због нових појава у домаћинству и у исхрани, поглавито због напуштања отворених огњишта и уношења штедњака у куће.

У првом делу књиге Миленко Филиповић доноси инвентар производа женске керамике са описом израде тих предмета. Највише пажње је посветио црепуљама или подницама, с обзиром да је то основни производ, намењен печењу хлеба и зато свуда присутан, а најчешће и једина ствар која се прави на тај начин. О црепуљи као предмету Филиповић нам саопштава називе, затим говори о облику и величини, орнаментици, о старости и о начину коришћења. Што се тиче процеса израде прво

---

⁴¹⁹ Филиповић, 1933.

⁴²⁰ Филиповић, 1936.

⁴²¹ Филиповић, 1951, 1-2.

⁴²² Исто, 2.

нам представља врсте земље од којих се праве црепуље, затим описује како изгледају процеси копања, па кисељења и мешања земља, онда моделовање црепуља, њихово премазивање и, коначно, њихово сушење и печење. Остали производи женске керамике су: пржница - код Васојевића огромна црепуља у којој се пече овас и друго зрневље које се користи за исхрану у неродним годинама; вршник – поклопац за црепуљу, познат и у гвозденој варијанти под турским називом сач; питуличарка – у Западној Македонији земљана плоча од око пола метра у пречнику на којој се пече пита; топке су зарубљене пирамиде или купе, односно ваљци, које стоје на огњишту и на које се полаже црепуља; пршљен је у облику две зарубљене купе спојене базама и пробушене кроз средину, а предвиђен је да буде замајак на вретену, мада се може правити и од других материјала (дрвета, камена) или се за ту срху користе друге ствари (јабука, кромпир, грудва земље); коначно, производ женске керамике су и земљане пећи за печење хлеба, у вези с којима је Миленко Филиповић изнео следеће мишљење које се односи на женску керамику уопште: „Сем тога што су жене уопште биле први керамичари, израда хлебних пећи женским рукама може се сматрати да је првобитнија и по томе што је од искона справљање хране код свих народа и племена женски посао, па су женски послови и старање око одржавања ватре, израда кухињског посуђа и сл.“⁴²³ Још неке ситнице је Миленко филиповић убројао међу производе женске керамике, а то би биле статуете у људском облику намењене чувању црепуља док се суше; грнци израђени без грнчарског кола; окарине.

У другом делу књиге Миленко Филиповић доноси податке о елементима друштвене и економске природе који се појављују уз женску керамику, док је трећи део посвећен магијским и религијским моментима у овом културном комплексу. Прво се Филиповић осврће на учешће мушкараца у изразито женском послу прављења керамике без грнчарског кола, нашавши да је оно присутно у сиромашнијим кућама у којима нема довољно женске радне снаге, мада се то свакако сматра послом недостојним мушкарца. А тамо где је проиводња црепуља и

---

⁴²³ Исто, 98.

других производа по традицији женске керамике постао занат којим се баве мушкарци, то је и даље деградирајући посао коме се одају сиромаси и Цигани, евентуално досељеници из других крајева. У одељку о друштвеним елементима у женској керамици Миленко Филиповић такође пише о својини над мајданима погодне земље, трговином производима женске керамике и услугама за награду прављења црепуља које жене из других кућа обављају неке које из различитих разлога није у могућности да их сам производи. У одељку, пак, о магијским и религијским елементима у женској керамици Филиповић нам саопштава да се они појављују искључиво уз производњу црепуља и вршника, објашњавајући то сложеност и осетљивост процеса њихове израде, „што је све на нижим ступњевима културног развитка давало и сувише повода да се развију многа веровања и мађиске радње“. И то све „веома архаичне мађије“, која нема везе „са развијеном вером у демоне и богове“, него је у питању искључиво страх од покојника што се ради са земљом као њиховим стаништем.⁴²⁴ Миленко Филиповић износи много доказа у прилог хтонског култа који окружује производњу црепуља, укључујући и уопште однос према радовима са земљом у кући у којој је било смртог случаја. Такође, он пише и о магијској моћи која се приписује самим црепуљама и топкама. Филиповић сматра да ова моћ има тројаки узрок: обреде уз које се црепуље праве, земљу као станиште покојника, те употребу црепуља и топки на огњишту као култном месту у кући. Посебну пажњу Миленко Филиповић посвећује култу топки на Бадње вече, код Мијака у Македонији, где се оне називају „старцима“ представљајући претке. Кроз читаву књигу, иначе, Миленко Филиповић прави паралеле између својих запажања о женској керамици и археолошких налаза из читаве Европе, па и даље, поткрепљујући тако своје очекивање да познавање савремене женске керамике допринесе разумевању изгубљених култура које су нам оставиле само материјалне трагове.

---

⁴²⁴ Исто, 125.

*

„Пријатељство на основи размене добара и услуга (Прилог проучавању живота у карсту)“⁴²⁵ јесте чланак Миленка Филиповића, од двадесетак страна, из 1961. године. Њега је Мирјана Прошић-Дворнић истакла као једно од најбољих Филиповићевих научних остварења, као један од радова „који се приближавају захтевима антрополошких проучавања и који су се битно разликовали од радова других етнолога“.⁴²⁶ Ако узмемо у обзир и поднаслов, видећемо да је и у последњој деценији свог живота и рада Миленко Филиповић остао веран антропогеографском гледању на ствари, али да није остао закопан у оригиналној Цвијићевој концепцији, него је успео да усклади антропогеографију са потребама другачијих приступа, конкретно овде са социјалном антропологијом.

Овај рад је Миленко Филиповић посветио посебном облику пријатељства, „заснованог на уређеној сталној размени добара и разним узајамним услугама економског карактера између два домаћинства у различитим појасима, поглавито у првом приморском и прелазном или субмедитеранском“. Он је лично уочио и истраживао ову појаву и пронашао је од Задра на северозападу до источно од Требиња, а у дубину копна „нигде тако да би прешла развође јадранског и црноморског слива“, пошто се размена врши између крајева са различитом аграрном производњом условљеном, наравно, климатским приликама. Ова врста пријатељства се заснива на натуралној размени добара и услуга, мада има примера да се размењују и за новац, али нестаје услед промењене ситуације у дотичним географским областима: поред продора новца и професионалне трговине, ту је и одлазак колониста у Војводину као и млађег света на „државне послове“.

У различитим пределима ове области у којој се установа пријатељства јавља има локалних варијација на основну тему. Тако, има да се пријатељи међусобно посећују пригодном разних свечаности; или се размена обавља према новчаној вредности дотичне робе на пијаци; или, пријатељи сарађују и у нетипичним

---

⁴²⁵ Филиповић, 1991(б).

⁴²⁶ Прошић-Дворнић, 1993, 47.

пословима, као што је кријумчарење; има да се међусобно орођавају. Нашао је Миленко Филиповић да је установа пријатељства на основу размене добара и услуга посебно развијена у области Попово у Херцеговини, где се он са њом први пут и сусрео и почео да се интересује и распитује даље. За Поповце и становнике суседних приморских села каже да „живе у посебној врсти симбиозе“ и да „при томе конфесионалне, односно националне разлике не играју никакву улогу“. Такође, исти поповци одржавају пријатељске везе са својим планинским залеђем Љубињем које, опет, одржава исту размену са Далматинцима са којима су и Поповци у пријатељским везама.

Посебан назив за ову установу у народу не постоји, него се у разним крајевима користе изрази пријатељи, ортаци, размјена, кумови. Роба која се размењује је специфична за климатску област из које потиче а које у суседној области нема. Тако из приморја долазе алкохолна пића, маслиново уље и јужно воће, док из субмедитеранских и континенталних предела иду на приморје сир, месо, жива стока, сено, кромпир, жито, дрво. Миленко Филиповић налази посебно занимљивом чињеницу да у области већ вековима добро развијене новчане привреде „имамо тако знатну натуралну размену добара, у којој новац има сасвим споредну улогу“. Економски значај ове размене је веома велики, будући у њој учествује на хиљаде домаћинстава и огромна количина робе, „хиљаде тона робе и вишемилионске вредности“ како је проценио сам Филиповић кад је писао овај рад. Он нарочито наглашава чињеницу „да се тај велики промет робе обавља мимо тржишта и не улази ни у какву евиденцију“, тако да то компромитује статистичке податке о кретању робе из тих крајева. Иако засновано пре на економском интересу, пријатељство на основу размене добара и услуга има и своју веома развијену моралну и друштвену димензију. Тако, преношење културних тековина и идеја које се притом дешава ствара услове „постојању и одржавању заједничких црта и особина код становника тако различитих крајева“, а конфесионална и национална различитост, као и државне односно касније административне границе ту не играју никакву улогу, па пријатељство двеју породица може трајати и

вековима. У закључном пасусу Миленко Филиповић констатује нестајање ове установе, која постаје сувишна у новим условима које карактеришу „знатне нове миграције, интензиван моторни саобраћај уз ширење робно-новчаних односа, нестајање великих свечаних гозби и др.“.

*

Средњовековни катун⁴²⁷ је проблематика којом се Миленко Филиповић позабавио приликом одржавања научног симпозијума на ту тему, а касније је искористио познавање проблематике да би створио рад „Некада катун Псодерци сада село Содерце код Врања“.⁴²⁸ Ипак, текст „Структура и организација средњовековног катуна“, у књизи *Симпозијум о средњовековном катуну*, привукао је изузетну пажњу свих Филиповићевих колега етнолога, тако да су сви они који су нашли за сходно да истакну неке међу његовим радовима као најбоље истакли сложено управо тај текст. На неке колеге је Филиповићево излагање о средњовековном катуну чак имало пресудан утицај у правцу њиховог опредељевања за историјска истраживања етнологске проблематике. То је, конкретно био случај са Ђурђицом Петровић, на коју је Филиповићево истраживање средњовековног катуна утицало тако што је „подстакло многа њена истраживања о друштвеној и етничкој динамици, израженој у културним добрима, током средњег века, посебно у Дубровнику и његовом залеђу“.⁴²⁹ Штавише, сведочанство о овом утицају, које нам је оставила Мирјана Прошић-Дворнић, је изузетан пример улоге коју је Миленко Филиповић одиграо у развоју српске етнологије, и то тако конкретно ухваћено како се само пожелети може: један текст који је оставио дубок утисак на једну особу и значајно допринео њеном истраживачком оријентисању, коју је позицију задржала кроз читав свој научно активни период.

---

⁴²⁷ Филиповић, 1963(а) и 1963(б).

⁴²⁸ Филиповић, 1966.

⁴²⁹ Прошић-Дворнић, 2003, 390.

„Структура и организација средњовековног катуна“ јесте студија од 64 стране. Поред Предговора, у коме Миленко Филиповић излаже дефиницију, хипотезу, циљеве и методе истраживања, текст се састоји од још осам поглавља: 1) Величина катуна; 2) Етничка структура катуна; 3) Састав катуна по пореклу; 4) Породица и задруга у катуну; 5) Друштвена подела у оквиру катуна или влаха; 6) Старешине катуна; 7) Нижи органи у катуну; 8) Виша, наткатунска организација. Оваквом композицијом рада Миленко Филиповић је обухватио у потпуности морфолошке и динамичке елементе проучаване појаве. А ово је, даље, имало за последицу постављање чврстог основа за свако даље истраживање, нарочито за историјско које је до тада, без сазнања што их је Филиповић омогућио, довело до многих заблуда, како то он каже, „о етничком карактеру средњовековних влаха, па о катуну као родовској организацији, о власима као номадским сточарима, итд.“⁴³⁰

Миленко Филиповић дефинише катун као групу породица окупљених око старешине са циљем обављања одређених послова за господаре, а то су службе војника, сточара и поносника (кириција). Циљеви његовог истраживања су упознавање структуре и организације средњовековног катуна; затим решење проблема средњовековног појма *влаха*, коју реч он пише и великим и малим словом, Власи и власи, да би направио разлику између етничког назива и економског термина; и коначно, као етнолог Миленко Филиповић је заинтересован за откривање шта у савременој култури балканских народа може вући своје порекло из средњовековног катуна, тј. од влаха. У погледу метода који је користио за стварање рада о средњовековном катуну, Миленко Филиповић се ограничио на средњовековне изворе, „узимајући у помоћ, и то само изузетно, аналогije из данашњег времена“, пре свега због недовољно доброг познавања савремених Влаха са све њиховом историјом иако је основано претпоставити да код њих постоје прејици из средњег века.

Миленко Филиповић почиње своје излагање о средњовековном катуну од резултата истраживања о његовој типичној величини. Закључује да су већи катуни

---

⁴³⁰ Филиповић, 1963(б), 45.

од 50 домаћинстава реткост, због тога, вероватно, „што се мањим катунима могло лакше управљати, лакше се с њима могло кретати и лакше се могла налазити пасишта за њихову стоку, па и људство једног катуна лакше могло употребити као мања војничка јединица“. Иначе, катуни су у средњовековним изворима забележени са својим међама, што највероватније говори о њиховом бисесилном карактеру, односно упућује на опрез приликом закључивања о њиховој величини с обзиром на моменат у ком су пописивани. Јер, сва је прилика да су се и у срдњем веку тзв. полуномадски сточари кретали као они које је Миленко Филиповић имао прилике да посматра у источној Македонији: лети су мање групе излазиле на планинска пасишта, док су се зими окупљали у већим групама у својим селима. Он ту наводи и пример турских и монголских номада, из литературе, који се исто тако лети раштркавају а зими окупљају. О сталности катунских насеља сведоче и савремена метохијска села која носе називе као и катуни из повеља манастира којима су припадали на истој територији.⁴³¹

У поглављу о етничкој структури средњовековног катуна⁴³² Миленко Филиповић расправља о проблему термина *влах*, који и дан-дањи има непрецизно значење, што датира још од средњег века. Пре свега су Словени називали романско становништво Балкана Власима, што раде и данас. Међутим, ситуација са употребом тог термина се мењала тако да „дошло се чак дотле да се становници села с обе стране херцеговачко-далматинске границе у близини Дубровника узајамно називају Власима, иако су етнички, културно и национално обоји једно исто“. Значењска промена термина *влах* се догодила захваљујући споцифичности влашких служби за господаре – војници, поносници, професионални пастири – које су ови обављали, уз сточарство као доминантну привредни грану, а које су временом почели да обављају и становници људи другачије етничке припадности. Нашироко расправља Миленко Филиповић о тој појави пословењивања Влаха и њихових карактеристичних служби, начина живота и специфичног правног статуса. Утврђује, затим, постојање и арбанашких катуна или само појединих породица у

---

⁴³¹ Исто, 47-49.

⁴³² Исто, 50-58.

влашким катунима, и то на широкој јужнословенској територији, што говори о великом мешању свих етничких елемената становништва, које је, ипак, у доминантно словенској средини тежило пословењивању. Штавише, различитих етничких припадности било је и међу властелинима, али и међу сељацима, баш као и међу катунарима, „и крајњи резултат је био да се катун није разликовао етнички од села, у чији су етнички састав такође улазили и страни елементи. (...) Иако су установу катуна донели Власи, она је брзо изгубила влашко етничко обележје“. За овим Миленко Филиповић даје своје мишљење о најкарактеристичнијем моменту који катун чини различитим од других друштвених структура средњег века, а то су специфичне службе и правни положај, а не привредна производња – јер су се и сељаци и катунари бавили и сточарством и ратарством, нити етничка припадност. То своје мишљење Филиповић поткрепљује доказима да се влахом могло постати, али престати да се буде, што значи да је одређена социјална мобилност омогућавала да се преузму или, пак, напусте обавезе и положај који су ишли уз припадност катуну односно уз статус влаха.

У поглављу Састав катуна по пореклу,⁴³³ Миленко Филиповић разматра питање родовске повезаности у катуну, које је у историографији решено на позитиван начин. Ипак, он овде анализира историјске изворе на начин на који то очигледно нико пре њега није урадио, комбинујући одатле изведене закључке са сазнањима која пружа етнологија о савременим бисесилним Власима и Саракачанима. Миленко Филиповић износи неких седам аргумената у прилог мишљења да средњовековни катун није био родовска организација: прво, доста опширно показује на које је све начине катун могао добити своје име и да то не потврђује недвосмислено да је катун родовска организација, или чак понегде говори и против такве претпоставке. Друго, у претходном поглављу је Миленко Филиповић доказао да катун не мора бити хомоген по свом етничком саставу, тако да га, самим тим, не могу сачињавати људи који су сви међу собом у сродству. Треће, према његовом искуству са чињеницама које му је прибавила етнологија,

---

⁴³³ Исто, 59-65.

Миленко Филиповић сматра да род увек представља знатно малобројнију заједницу него што је био просечан катун, који редовно броји више десетина па и стотину домаћинстава. Затим, он би морао бити и строго агнатска заједница, што се из средњевековних извора види да није случај. Као пети доказ да катун није род, Филиповић износи податак да домаћинства у катуну носе разна презимена, иако то није нарочито убедљиво с обзиром да тада још не постоји сталност презимена, већ се свака генерација презива по оцу. Као шести аргумент против родовског састава катуна Миленко Филиповић износи пример: два катуна су се саставила у један – што је већ сведочанство о њиховој несродности – а поред тога се у коаснијој повељи, приликом набрајања домаћинстава, појављује још десет нових домаћинстава која су однекуд придошла у новоосновани катун. Коначно, посредни и негативан доказ је тај да се нигде из извора не може утврдити да катун јесте род, иако „у средњем веку се много водило рачуна о роду или, како се тада говорило, о 'племену'. Да је катун био род или родовска целина, то би, свакако, негде дошло до изражаја“. Тако је Миленко Филиповић оповргао веровање да је средњовековни катун заснован на родовском начелу и закључио да је он оно што се у науци зове хорда – група од неколико разнородних породица, као што је то и у његово време био случај са источномакедонским Власима и Саракачанима.

Након овога, Миленко Филиповић је приступио анализи типа породице у катуну, у поглављу Породица и задруга у катуну.⁴³⁴ На почетку, он критикује и изворе, који на недоследан начин доносе спискове катунара, али и тумачења појединих термина које је дао Стојан Новаковић, тако да је ово поглавље у многоме полемика са њим. Миленко Филиповић овде, узгред, показује и на који начин би дефинисао задругу: као заједницу живота и имовине између патрилинеарно сродних мушкараца која се не држи на присуству очинског ауторитета – значи, заједницу браће или са синовцима – па макар се састојала од само два члана. Иако је феудални систем био противник задружне породице са својом потребом да вуче приходе од што већег броја кућа, ипак је с друге стране ишао на руку постојању

---

⁴³⁴ Исто, 65-75.

оваквог облика породице, пошто је са својим многобројним захтевима од поданика изискивао велике породице које ће на њих моћи да одговоре довољном количином радне снаге. Поготово је тако у погледу влаха, са њиховим специфичним службама, уз нормалну потребу да и само уопште опстану, тако да тиме Миленко Филиповић објашњава велику бројност задружних породица у катунима као и присуство пасторака, зетова и шурака у списковима породица које имају и синове. Такође, из анализе извора је Миленко Филиповић извео значајну претпоставку да је, упркос патрилокалности и патрилинеарности катуњске породице, „домазетство имало друкчији карактер него домазетство у нашем сеоском друштву 19. века“ јер је „такав брак доносио извесна преимућства зету“. Затим, Миленко Филиповић истиче као значајан закључак да су старешине катуна били само људи у пуној физичкој и духовној снази, на основу тога што се отац или деда спомиње на самом крају списка. Постојало је и неколико случајева да је старешина домаћинства жена, што је у катуну била реткост, бар у тренутку кад су прављени спискови, а још ређе је жена старешина катуна или давалац презимена. Задруге у катуну су се морале често делити, с обзиром да су биле мале и по броју чланова и по броју генерација. На крају, Миленко Филиповић проговара нешто и о динамици брака у катуну у вези са законским одредбама које регулишу прелазак Срба међу Влахе, тј. женидбу у катуну, на основу чега се може закључити да су земаљски људи тежили преласку у катуњ.

У петом поглављу, под насловом Друштвена подела у оквиру катуна или влаха,⁴³⁵ Миленко Филиповић покушава да реконструише унутрашње разлике у катуну, које су постојале међу самим власима што се тиче занимања и богатства. Најпре утврђује да се једино занатлије разликују од својих суседа, иначе се о власима говори уопштено. Потом свраћа пажњу Миленко Филиповић на поделу влаха на војнике и ћелаторе, који се разликују по томе што се коњи војника не употребљавају као товарне животиње. На основу тога, а и етимологије, Филиповић закључује да се ћелатори баве транспортом робе, да су поносници или, по турски,

---

⁴³⁵ Исто, 76-81.

кириције. Војници и ћелатори се разликују и својим обавезама према господару, које су за војнике мање и повољније. Затим Миленко Филиповић на две стране расправља о евентуалним имовинским разликама међу власима, утврдивши да су оне постојале, иако су власи у великој мери били имућни: „Готово у свим изворима у којима је више речи о власима реч је о готовом новцу“. Могуће је разликовати три имовинске категорије влаха, који се разликују по својим обавезама према господару, али и по могућностима да постану властела. Иако је општи правни положај влаха и земаљских људи једнак, ипак их средњовековни извори разликују и Миленко Филиповић се пита на основу чега се онда прави та разлика кад се и једни и други баве и стоком и земљом. Он не види да је пастирско занимање карактеристика влаха, већ је то држање коња и бављење занимањима везаним за коње: „Власи су у ствари коњари (у средњем веку коњуси) и они су власи дотле док раде с коњима и док су у зависности од својих коња“. Ово је значајан закључак, који осветљава влахе из сасвим новог угла и покушава да разреши питање њихове различитости од осталог становништва, која се не оснива ни на етничкој припадности нити на доминацији сточарства као начина привређивања.

У поглављу Старешине катуна⁴³⁶ Миленко Филиповић покушава да распетља доста сложуену ситуацију у погледу различитих назива који се јављају у историјским изворима за старешине а у вези с катуном. То су судија, кнез, примићур или премићур, предстајник, челник и катунар. Док судија остаје нејасан, предстајник се јавља само у Душановом законику, а челник само у Босни или, пак, и у Србији али за разне друге старешине. Што се тиче кнеза и примићура, Филиповић је успео да утврди да је овај други био старешина појединачног катуна, док „кнезови су (...) били старешине група влашких разнога ранга, с тим да је кнез уједно био и старешина свога катуна тј онога коме је он сам припадао, док су обичне старешине појединих катуна били у југоисточним областима премићури“, тј. „премићури су подређени кнезовима“. Што се тиче назива катунар, он је „једини који се може сматрати као специфичан назив за старешину катуна“. За разматрања

---

⁴³⁶ Исто, 81-91.

у овом поглављу Миленко Филиповић се обилато користи етнолошким сазнањима као помоћи у домишљању како би се могла реконструисати средњовековна ситуација, као и веома мудром анализом историјских извора. На пример, на почетку одељка о томе како су постајали старешине катуна он каже да „иако не одлучно, на та се питања ипак може одговорити са великом вероватноћом кад се размотри оних неколико старешина о којима је забележен неки податак више а кад се узме у обзир како су постајале ћаје или челници у наше време; уопште – како постају главари у народу“. Овим методом Миленко Филиповић је дошао до закључка да су старешинама постајали људи из јачих домаћинстава, што значи богатијих људством и имовином, као и да је то највероватније обављано спонтаним прећутним признавањем неког угледног човека за старешину. Што се тиче права и дужности старешина, катунара, Филиповић је утврдио да су највероватније били одређени обичајима. Једино што се поуздано у изворима могло наћи то је њихова надлежност за безбедност у катуну, као и углед који је њихова реч имала изван катуна. Основано је претпоставио Миленко Филиповић да је катунар регулисао унутрашње односе и рад у катуну, да је представљао катун код државних и других власти, као и да је вероватно руководио економским животом катуна.

Поглавље Нижи органи у катуну⁴³⁷ обрађује функционере или службенике подређене катунару. Мало тога документованог има Миленко Филиповић да каже о старешинствима у оквиру војничких и пастирских организација у катуну, већ више претпоставља да је морало бити људи надлежних за различите сегменте ових послова. Али зато већи део поглавља посвећује транспорту робе на коњима - кирицијању или поносу - којим су се средњовековни власи навелико бавили и над којим су „имали готово монопол“, јер су их за то препоручивали располагање коњима, војничка организација и искуство, као и њихова множина. Добрим делом се у излагању о овом питању Миленко Филиповић ослања на истраживања Михаила Динића о дубровачкој караванској трговини у средњем веку. Он примећује да се „све до доласка Турака у наше земље, један одред поносника

---

⁴³⁷ Исто, 91-97.

(кириција) називао латинском речи *t u r m a* (...), како се у римској и византијској војсци називао већи одред војске. Миленко Филиповић утврђује да је вођа каравана могао бити сам катунар, под називом примићур или крамар, али да је могао бити и неко други, но свакако човек одговарајућих изузетних способности да држи под контролом и организацију и дисциплину и безбедност: „крамари су могли бити само људи из врло богатих кућа и лично врло способни, енергични и поштени, и ауторитативни“, пошто су сносили велики ризик, имали велику одговорност, али и награду. У одређеном кратком историјском периоду се појављују у караванима и капетани, које су наметали Котор и Дубровник из редова племства, ради бољег надзора над безбедношћу транспорта и дисциплином кириција.

Виша, наткатунска организација⁴³⁸ је последње поглавље ове студије Миленка Филиповића о средњовековном катуну. Ту се говори прво о односу влаха са њиховим феудалним господарима. Најпре је Миленко Филиповић посветио пажњу власима као државној војсци, која се јавља у Тесалији, у Бугарској, у Ромеји. Без много задржавања на томе, он констатује да се у српским изворима појављују великожупански, краљевски и царски власи у улози војника и ћелатора, који су тек поклоном владара постајали манастирски власи. Над њима је старешина био игуман манастира, али се над више катуна манастирских влаха појављују кнезови. Српски извори не дају слику о власима као о групној, наткатунској организацији од већег политичког значаја, иако их је било много. Напротив, западнији извори, Босански и Хрватски приказују влахе као подређене феудалним господарима према којима имају тачно одређене војничке и радне обавезе, али и нека ограничења: њихово надирање у низине уносило је велики немир међу локално становништво, јер су се бавили разбојништвима и пљачком, поред тога што су проласком и боравком своје стоке наносили штету. Зато њихови феудални господари морају да им постављају забране, да евентуално плаћају њихове штете, али иначе да вуку, такође, велике новчане користи од њих путем надокнада штете и глоба за прекршаје. Те дажбине говоре о великој новчаној снази влаха. Миленко Филиповић

---

⁴³⁸ Исто, 97-108.

је пронашао у више извора податке о постојању више, наткатунске организације која је чисто влашка, без везе са феудалним господарима. Она је подељена на управну, војнички и судску власт, коју врше кнез, војвода и судци, а понегде и једна личност са више функција. Изнео је и податак о постојању у 15. веку кнеза свих влаха Рашке и Босне. Вишу организацију чини и постојање влашког закона, као и посебан положај који власима даје прилично велику самосталност у оквиру феудалног система власти: „иако су према својим територијалним феудалним господарима обавезни на давање одређених дажбина и вршење службе и на извесну дисциплину према суседима својих господара они нису њима потчињени нити од њих зависни као обични сељаци“. Било је влаха „који су били потпуно слободни да располажу собом и таквих који су били поданици“.

У два кратка закључна пасуса Миленко Филиповић истиче континуитет влаха као појаве и установе, као и њиховог уређења и положаја, „закона влашког“, јер се они провлаче кроз читаву писмену историју јужнословенских земаља, поред тога што и само чувају традицију своје војничке организације и службе и посебних слобода којима су располагали.

*

„Сродство по млеку код Јужних Словена“⁴³⁹ је рад из 1963. године, који је Милован Гаваци истакао међу другима као посебно квалитетно остварење Миленка Филиповића.⁴⁴⁰ На самом почетку Филиповић нас обавештава да је у питању тема која не само да није истражена него је веома мало и спомињана у дотадашњој етнографској литератури, те да је сродство по млеку одличан пример за становиште о непотпуности познавања народног живота захваљујући недовољно прикупљеној грађи – без обзира на то што се често може чути како је довољно података сакупљено. Већином подаци изнети у овом раду потичу од распитивања самог Миленка Филиповића и његових помагача.

---

⁴³⁹ Филиповић, 1991(в).

⁴⁴⁰ Гаваци, 1969-1970, 7.

Миленко Филиповић, као и увек, на почетку најопштије дефинише појаву о којој намерава да пише. Тако је сродство по млеку одредио као посебну врсту сродства, које настаје тако што се „лица која су у раном детињству сисала млеко истих груди сматрају да су тим путем постала као и најближи сродници (...), а тако исто настаје сродство и између жене и туђег детета које је она дојила“. Филиповић се ограничава на писање у дотичном чланку искључиво о овој појави, иако се изразом по млеку у неким крајевима означава и сродство по женској линији, за разлику од сродства по мушкој линији које се одређује као сродство по крви. Ово сродство се издваја међу осталима јер стоји на прелазу између биолошких и ритуалних сродстава, а такође се у њему истиче значајна улога жене која брине и о порођају, и о налажењу дојиље, као и о каснијем одржавању свести о насталом сродству по млеку. Овог сродства има код свих вероисповести, иако хришћанске цркве не знају за њега док га ислам познаје и подржава као брачну сметњу.

Након кратког прегледа литературе о овој појави, Миленко Филиповић даје опширан преглед појаве сродства по млеку на различитим јужнословенским етничким територијама. Још је укратко изнео податке које има о овом питању из Бугарске и са албанских територија, као и оно што је нашао у народној књижевности, у песмама и причама. Међу областима истиче Босну и Херцеговину, за које каже да су „данас класичне земље сродства по млеку“. То захваљујући мноштву муслимана који тамо живе а за које је сродство по млеку верски пропис, мада се оно остварује и између припадника различитих конфесија. Бројне су варијације на тему сродства по млеку. Тако, има предела у којима се на основу сисања истог млека деца не сматрају сродницима; или, да туђе дете има обавезу према биолошком детету жене коју су обоје сисали, чије је млеко, док узвратан однос не постоји; преко тога да се сматрају као браћа/сестре/брат-и-сестра; или, да туђе дете сматра сву билошку браћу и сестре свог сродника по млеку и својом браћом и сестрама; затим да се читаве породице сматрају орођенима; па до тога да се сродство са забраном склапања брака протеже и на потомство; или, да се сродницима по млеку сматрају људи који су пили воду из исте посуде у којој је

била и кап млека. Слично стоји ствар и у погледу односа између дојеног детета и жене која га је дојила, да се он појављује у различитим врстама повезаности и степенима блискости. Ретка су места где сродство по млеку није препрека за брак, тако да се углавном пази да би деца била истог пола или да су дојиља и дојено дете иначе у сродству, да се не би десило да касније кад деца порасту дође до инцеста. Зато се деца различитог пола која су остварила сродство по млеку постојано упућују на међусобно рођачко поштовање.

Да уопште дође до такве ситуације да жена доји туђе дете долази из разних разлога, од сасвим практичних до магијских. Има тога да дете остане без мајке или мајка без млека; или, да мајка одсуствује из било ког разлога из дететове близине па друга жена мора да га подоји. А опет, има веровања да је породилца нечиста; или да прво млеко не ваља; или да први подој треба да да друга жена, поготово ако деца умиру па се за ту прилику изабере Циганка чије је млеко здраво или се рађају деца само једног пола па се изабере жена која има децу другог пола. Ово последње говори о магијском утицају дојиље на мајку, а иначе се понегде верује да ће дојено дете попримити особине жене која га доји што говори о еугеничким тежњама приликом избора дојиље.

Доста пажње је посветио Миленко Филиповић називима којима се ословљава жена односно деца у односу сродства по млеку. Уопштени налаз је да се у западним крајевима ова деца међусобно називају браћом односно сестрама или, евентуално, полубраћом/полусестрама; док се у централним и источним крајевима они ословљавају као побратими/посестрима – што говори о већој тежини коју веза по млеку има на западу јужнословенских територија него источније, где је претежније сродство стечено заједничким крштењем. „Та је разлика веома значајна“, закључује Миленко Филиповић, „али засада нема још довољно грађе да би се могли изводити даљи закључци“. Сакупио је он све називе који се користе за ову врсту сродства и то по географским областима, па пошто их је набројао закључује:

„Термини су, дакле, или исти као и за најближе одговарајуће крвне сроднике (...), или као за сроднике по адопцији (...), или као за односе који настају између потомака из два брака једног од родитеља (...), или као за оне који су постали браћа, односно сестре по избору и особитом ритусу (...). И то је један од доказа да сродство по млеку нема свугде исти значај“ као и разлог због кога су сроднички термини „ограничени углавном само на жену мајку и туђе дете које она доји, на једној, и на њено дете и дете које доји, на другој страни“.

Како се сродство по млеку остварује само у уским територијалним оквирима, оно је функционисало, као и други облици вештачког сродства, као средство за зближавање и остваривање добрих и блиских односа, нарочито у мешовитим срединама (верски, етнички, расно). Међутим, сродство по млеку има и своје негативно дејство у виду ограничавања могућности за избор брачног друга. Даље, овај облик вештачког сродства има сличности са побратимством: деца која сисају исто млеко постају (као) браћа/сестре, забрањен је брак међу њима, а и исто се називају. Ипак, с друге стране, између сродства по млеку и побратимства има и знатне разлике: сродство по млеку настаје без воље и чак и знања особа које улазе у сроднички однос, а и никакав ритуал није потребан да би се ово сродство остварило већ само обичан акт дојења. Опет, упоређен са биолошким сродством или адопцијом, код овог сродничког облика изостају друштвене последице у виду сродничког односа са целим родом брата/сестре по млеку (што се ретко појављује), као и права на наслеђе и учешћа у имовини родбине по млеку.

Сродство по млеку је неједнако распрострањено кроз јужнословенску територију: док о Словенцима нема никаквих података о његовом постојању, а код хришћанског становништва изумире и то више код католичког него код православног, дотле се код муслимана овај облик сродства најбоље одржава. Поред утицаја цркве која не подржава овај облик сродничких односа, постоје и други разлози које је Миленко Филиповић набројао као значајне за умањивање значаја сродства по млеку. То би била, пре свега, чињеница да се жене све више порађају у породилиштима а не код куће; затим употреба вештачке хране за дојенчад; и, коначно, просветно уздизање, које укида мађијске разлоге за одржавање обичаја дојења туђег детета. Ипак, и код муслиманског становништва се сродство по млеку

приближава народним схватањима више него шеријатским прописима о томе, што иде у прилог старини овог облика сродства, заједно са вешћу о његовом постојању на српском двору из 1357. године и још неким посредним доказима. Уопште је сродство по млеку распрострањена појава широм света и из знатне старине, о чему Миленко Филиповић доноси кратак извештај из литературе, да би закључио да је оно међу Јужним Словенима морало датирати најмање из средњег века, из периода пре него што су остварени додир са исламом, а вероватно и знатно раније.

*

„Званица или узов, установа узајамног гошћења“⁴⁴¹ је рад Миленка Филиповића из 1965. године, који је истакла Мирјана Прошић-Дворнић,⁴⁴² у коме он разматра једну особиту установу која, баш као и многе теме његових радова, једва да је и уочена док проучена није никако. Миленко Филиповић одмах на почетку разграничава званицу о којој ће писати од званице као модерног градског израза за позваног госта на неку свечаност који домаћину ништа није дужан заузврат, него му се само указује част, као што и он увеличава догађај на који је позван. „'Званица' на селу је у најтешњој вези са славом или службом, а у неким крајевима и са другим свечаностима“, започиње Миленко Филиповић своје излагање. Термин се односи на људе који се узајамно посећују о слави, а евентуално и о другим свечаностима и у изузетним приликама. Званица је нарочита установа, која је веома распрострањена и веома значајна у народном животу, која има своје облике и своје функције у друштву, због чега је веома сложена а и регионално разноврсна. У њеној основи се налази узајамност посета, дарова и услуга, нарочито услуга ритуалног карактера. Узајамност „се провлачи мање или више кроз све гране народног живота“, пише Миленко Филиповић, „али је она у установи званице дошла до особитог израза и друштвене улоге“. Она се појављује у два облика: једноставном, кад се људи посећују о слави, и сложеном, кад се

---

⁴⁴¹ Филиповић, 1991(г).

⁴⁴² Прошић-Дворнић, 1993, 47.

чланови једног круга званица посећују и у другим свечаним приликама и чине једни другима извесне услуге.

Након овог увода, Миленко Филиповић најпре разматра једноставну или ограничену званицу, која се највише јавља у западним крајевима – Хрватској и Босни и Херцеговини, наравно код српског становништва. Понегде се сви гости позивају на славу и сви су званица, понегде су званица они који се не позивају већ се подразумева да ће доћи, а понегде се међу званице не убрајају кумови и одиве са пријатељима који се не позивају. Званице се могу позивати сваке године, а може се и после иницијалног позивања подразумевати даље узајамно посећивање, све док једна страна тај однос евентуално не раскине једнократним или двократним недоласком на славу. Понегде се долази без позива кад се жели успоставити однос званице, па се гледа да ли ће посета бити узвраћена. Негде се позивање обавља уз понуде, као за свадбу, а негде без ичега. Понегде се званице зову и на свадбу и на сахрану и рачуна се да ће се они побринути око покојника (бдење, ношење, сахрана, спремање хране). Однос званице може трајати кроз генерације.

Дужи део овог рада Миленко Филиповић је посветио установи званице у њеном - како га је класификовао - сложеном облику и он носи поднаслов Сложена званица. Ову појаву он дефинише овако: „Сложеном званицом назвао сам установу званице или узова у оним крајевима где извештан број домаћинстава међу собом учествује не само у славској него и у другим свечаним гозбама и где су чланство у званици и то међусобно посећивање регулисани неписаним обимним правилима“. Сложени облик установе званице Миленко Филиповић је лично открио приликом својих етнолошких истраживања у пределу Такову, тако да је и овај одељак написао имајући на уму пример таковске званице. Број кућа које чине нечију званицу говори о угледу и економској моћи домаћина, али је тенденција у новије време да се званица смањује као и да се ограничи на славу.

Гости се, у начелу, деле на сродство, званицу и пријатеље. Само званица и кум долазе непозвани на ритуалне гозбе поводом славе, свадбе, великих бабина, сахране, даће, као и на мобу. Остали се позивају. Услов да се постане чланом

званице су добри комшијски односи или добро и дуготрајно друговање, а касније је овај однос могуће да потраје и деценијама и да се наслеђује кроз генерације. Међутим, због разрастања и дељења домаћинства, званицу не наслеђују сва новонастала домаћинства, што није био случај док је задружни живот био више у обичају. Званицу чине куће а не појединци, тако да на гозбе иду представници кућа, а такође се и преко туђе куће у којој се станује може наследити чланство у званици, као и слава и брига о покојнима из те куће.

Миленко Филиповић сматра да се може говорити о ужој и широј званици. Ужу званицу чине они који могу ићи на славу јер сами славе неку другу – што са суседима често није случај јер су обично чланови суседства у међусобном сродству и имају исту славу. Али има и да људи једни другима не иду на славу иако би могли, али се посећују у свим другим приликама. Према томе би, онда, ширу званицу чинили они који се посећују пригодом свих важних догађаја па и о слави. Пронашао је Миленко Филиповић да је у једном селу званица новонастала појава, да би се увео ред у посећивања након што се народ намножио у селу и више не иде ко коме хоће.

Надаље Миленко Филиповић разматра особености званице о сахрани, свадби и бабинама. За сахрану је званица „шира него за славу, а ужа него за свадбу“, а при слању представника куће гледа се на узраст и пол покојника. Чланови званице су некада копали раку, а и данас иду на ручак после погребља, док они који нису ни званица нити позвани буду послужени само на гробљу. За седмодневни помен такође се спрема обед, а чланови званице доносе прилог у јелу и пићу, што чине и за даћу. За свадбу је најшира званица и позива се окићеном чутуром, као и они који нису званица, а непозвани не долазе. Слично ствар стоји и са великим бабинама, само се тад шаљу по два представника, док на свадбу иде и по петоро. Што се тиче мобе ту су правила најлабавија, јер слободно долазе и непозвани људи, мада се најпре позива званица. Сматра Миленко Филиповић да „мотиви престижа увелико су од значаја и утицаја у званици у Такову“, јер је број кућа у званици мера угледа и снаге домаћинске куће и о томе се годинама прича. Ипак, иде се на смањивање

броја кућа које чине званицу, као и на упрошћавање односа који се своди на посећивање о слави. Однос се раскида једноставним недоласком.

После овог представљања сложене званице у Такову, Миленко Филиповић прелази на њено анализирање. Он налази да је таковска званица посебна врста друштвене установе како по свом саставу, тако и по свом обиму и својим функцијама. Према свом саставу званица чини посебан круг кућа, који се не поклапа са сродничком групом, са територијом, са религијским или култним кругом кућа из исте парохије или са истом славом. А опет, „званица у Такову ипак има од свега тога по нешто“: чланови једне званице повезани су близином живљења као да су сродници, територијално су обједињени кругом који се ипак не поклапа ни са каквом територијалном јединицом, има у њој економских елемената кроз учешће у моби и доношење прилога а ипак није економска организација. Миленко Филиповић на крају даје функционалну дефиницију сложене званице, налазећи да је она „добровољна друштвена установа кјој је циљ међусобно помагање у зодовољавању потребе друштвеног карактера: обезбедити учешће довољног броја учесника у весељу и жалости, особито у ритуалној гозби таквом приликом“, као и у копању раке и ношењу покојника од куће до гроба.

„Званица подмирује те потребе, и то на начин за који се може рећи да је веома целисходан, леп и праведан: терет је, по принципу узајамности, равномерно распоређен, а сваки учесник, поред задовољства које има у гошћењу и разоноди, има и осећај извесне сигурности и подршке, јер зна да се и он у сличној прилици може сигурно да ослони на оне које је задужио својим учешћем“.

Још се, на крају одељка о сложеној званици, Миленко Филиповић осврће на званицу у Гружи и Лепеници, Качеру, Горњој Ресави, затим најкраће могуће, у по неколико редова, у Хомољу и у Зети. За овим следи кратак одељак о ономе што је назвао „двојном званицом“, а што је пронашао у Далмацији, око врела Цетине. Ту су „званице“ они који се зову на славу и нису обавезани да узвраћају позивом, а 'зајменици' су они који се о слави узајамно посећују“. Незнатно другачије стоји ствар код католичког становништва у истом крају, који користе термин 'узваници' и

размењују посете са православнима о Божићу и слави; као и у долини Цетине, где су зајменици они који иду једни другима на погреб, а има и где су и једна и друга врста 'званице'.

У одељку под насловом Завршно разматрање Миленко Филиповић закључује рад о установи званице освртом на њен историјат, на структуру, на начело узајамности у њеној основи и на њену функцију. Он сматра да би званица морала бити веома стара установа и у прилог томе наводи два аргумента: прво, она је веома распрострањена и друго, она је „најтешње везана за ритуалну гозбу“, а „ритуалне гозбе су, иначе, из велике старине, и њих је било и има код безбројних народа“. Установа званице поред тог свог култног значаја има и друштвену улогу, да омогући домаћинствима да се истакну бројем кућа с којима су везане односом званице. Још једна друштвена улога установе званице је та што „помаже да се ублажи или уклони социјална изолованост појединих кућа“. Такође, она ствара и солидарност међу породицама. Постоји код званице и наглашен економски моменат, који долази до изражаја у трошку који има домаћинска кућа да би угостила своју званицу, али и кад гости доносе уздарје.

Узајамност истиче Миленко Филиповић као основу на којој почивају многи односи међу друштвеним групама, тако да се тај принцип сусреће у великом броју друштвених установа, а посебно јасно у званици. „Сваки дар повлачи за собом уздарје“, закључује Филиповић и наставља:

„Та узајамност чини да се на најцелисходнији начин задовољавају интереси појединаца и усклађују с интересима групе: обављају се обичаји и осигурава нормалан ток живота у појединим кућама онако како то жели група којој припадају. У томе је, можда, највећи значај ове друштвене и економске реципрочности“.

Још се Миленко Филиповић залаже за посебну пажњу коју би требало посветити узајамности, с обзиром на то да тај принцип није уопште истакнут у науци а има велики значај у народном животу.

Коначно, осврће се Филиповић и на историјат ове установе у Такову, које је област колонизације из динарских крајева током 18. и 19. века, колико се памти, тако да је званица функционисала као „нека квазисродничка група“, која је пружала сигурност новодошавшим усамљеним породицама. Он даје историјску дефиницију таковске званице: „Таковска званица настала је у доба и у области свеже колонизације као установа којој је било намењено да задовољи социјалну, а донекле и економску потребу, а настала је на подлози елемената који су били донети као општесрпски (тј. позивање на славу и узајамност) и који су овде разрађени и употпуњени у нарочит систем“.

За сам крај је Миленко Филиповић оставио два опажања. Прво је чињеница да се установа званице у нијансама или крупније разликује и од домаћинства до домаћинства, а камо ли од села до села или по ширим областима, што говори о њеној животности која се види у прилагодљивости променљивим условима које живот носи. Друго је занимљиво опажање да народ, упркос површинским променама, не напушта узајамност као начело на ком почива друштвени живот, јер се оно са славе, чије слављење млађи свет напушта, преселило на правила посећивања о рођенданима који су уведени као ново славље.

*

*Таковци. Етнолошка посматрања*⁴⁴³ је етнолошка монографија коју је Мирјана Прошић-Дворнић истакла као узорно етнолошко-антрополошко дело,⁴⁴⁴ различито од свих других обласних етнолошких монографија. Као и монографија о Височкој нахији, о којој смо горе писали, и ова о Такову је подељена у два дела: док прва књига, раније објављена, доноси антропогеографске податке (одлике предела, његове економске карактеристике, насеља, састав и порекло становништва),⁴⁴⁵ дотле се друга књига, коју ћемо овде размотрити, бави тзв.

---

⁴⁴³ Филиповић, 1972(а).

⁴⁴⁴ Прошић-Дворнић, 1993, 47.

⁴⁴⁵ Филиповић, 1960.

етничким особинама, „животом и обичајима“ народа у дотичном крају. У Предговору Миленко Филиповић пише да је друга књига о Такову настала као случајно: без намере да је напише, истражујући друге ствари у неколико наврата, бележио је успут све што му је искрсло пред очи и затим, после много година, то сабрао у етнографски прилог о Такову, од 250 страна. За ову етнолошку монографију Миленко Филиповић пише да обухвата пре свега „оне појаве и установе које су карактеристичне за тај крај и такве на које испитивачи народног живота обично не обраћају довољну пажњу“. Начелно се ова књига разликује од других етнолошких предеоних монографија по већој пажњи која је усмерена ка „установама и појавама друштвеног живота“. Биће да је најпре то разлог који је мотивисао Мирјану Прошић-Дворнић да издвоји књигу *Таковци. Етнолошка посматрања* међу другим Филиповићевим монографијама као дело изузетног квалитета., будући да је у време када је објављена, 1972. године, српска етнологија била већ неко време у стању „клиничке смрти“,⁴⁴⁶ веома далеко од сваког надахнутог приступа истраживању какво је Миленко Филиповић ту приказао.

---

⁴⁴⁶ Ковачевић, 2006, 114.

Закључак

Погледали смо на Миленка Филиповића очима његових колега, савременика и настављача, који су о њему оставили записане импресије, налазе и мишљења. Такође смо га сагледали са становишта његовог односа према основним појмовима етнологије, у оквиру идејног амбијента у ком је радио и кроз неколике радове који су били истакнути као најбоља његова научна остварења. То се учинило повољнијим начином за оцртавање његовог места у српској етнологији, него што бисмо то место могли да сазнамо да смо предузели анализу свих његових бројних и разнородних радова. Његов опус у својој укупности или у деловима је, уосталом, у сасвим прихватљивој мери претресен у текстовима који су му посвећени. Јер, нема много тога да се каже о Филиповићевом научном делу што већ није речено, будући да се већина аутора слаже у погледу тога да би Миленка Филиповића требало сматрати превасходним емпириком, који је у највећој мери гледао да документује народни живот а не да му приступа са интерпретативним намерама.

Тако су текстови које је Филиповић писао углавном дескриптивног карактера. То је сасвим за очекивати, с обзиром на чињеницу да је етнолошко образовање добио у време док је антропогеографија Јована Цвијића била не само актуелна него и доминантна дисциплина, бавећи се својеврсним пописом становништва као својим главним задатком, бележећи историју породица и насеља и животних навика обрађене популације. И Миленко Филиповић је дао свој допринос овом националном задатку неколиким предеоним монографијама, седам конкретно, које је објавио у наменској едицији Српског етнографског зборника. Он је кроз читаву своју каријеру остао веран Цвијићевој антропогеографији. Чак и у радовима који су од млађих колега истицани у похвалном смислу због своје модерне антрополошке настројености ипак се провлачи нит географског размишљања. Такав је случај, на пример, са радом „Пријатељство на основу размене добара и услуга (Прилог проучавању живота у карсту)“, који је постављен у оквир комуницирања између

различитих климатских појасева који се простиру дуж мора. Чињеницу да је Филиповић у поднаслову овог рада истакао карст, то јест први континентални појас уз приморје, а не приморје што би некако било природније, треба тумачити у етничком кључу: као проучавање претежно православног и претежно српског становништва у далматинском залеђу које одржава везе са римокатолицима у приморју.

Ово је увек присутна доминанта у опусу Миленка Филиповића: да је посвећен у потпуности проучавању Срба, а других народа у оној мери у којој су они у додиру са Србима. Иако је познавао многе стране језике и пратио етнолошку литературу о разним народима, Миленко Филиповић је био у потпуности одан истраживањима Балканског полуострва и у оквиру њега Срба, фокусиран на упознавање свог народа и локалних животних прилика. У том смислу треба посматрати и његова обимна испитивања изван Србије, по Босни и Македонији, мање и по другим деловима Југославије и изван ње: као истраживања Срба и у вези са Србима. На тај начин треба посматрати уопште етнологију каквом се бавио Миленко Филиповић. То је национална наука, наука о народу, патриотско бављење народним животом – како у погледу његовог упознавања тако и у погледу његовог унапређивања. У таквој етнологији је Миленко Филиповић обучен и њом се бавио до краја свог живота. Једино је временом преместио нагласак са практичне употребе научних сазнања ка познавању народа као таквом,. Ипак, ни од прагматичног аспекта етнологије није дизао руке, спомињући га упорно, иако га је искуство морало научити томе да нико неће од етнолога тражити савет за било какву акцију у којој би његово сазнање можда могло да помогне. Вероватно је да је то и разлог што је пренео тежиште на познавање народа као вредности по себи.

Иако се Миленко Филиповић бавио етнологијом у старинским оквирима патриотске науке, како су то задали његови претходници а међу њима понајвише Јован Цвијић, ипак је и тако видео могућности за унапређења квалитета истраживања која би српску етнологију могла довести у ред тада модерних антрополошких трендова. Пре свега другог, он се одувек интересовао за

традицијске друштвене односе и установе, што није била заступљена тематика у домаћој науци. Друго, овим проучавањима је приступао на један начин који се није виђао у етнолошкој књижевности на српском језику, већ је више личио на проучавања у социјалној антропологији, правцу који њему није био непознат. Чак и они радови Миленка Филиповића који нису имали за централну тему појаве из области друштвене организације, него су третирали класичне етнолошке теме – предмете, понашање, радове – опет су се кретали у орбити његовог занимања за друштвене структуре и друштвене односе. Неке од Филиповићевих наизглед класичних етнолошких и антропогеографских монографија се, у ствари, разликују од монографија његових колега пре свега по том смештању елемената из живота народа у социјални контекст. То је најзначајнија новост коју је етнологија Миленка Филиповића донела у српску науку, иако он у том погледу није имао настављача.

Међутим, како је Миленко Филиповић сам био изузетно марљив истраживач, писац и учесник ако не и покретач многих научних и стручних акција, то можемо слободно рећи да је он сам представљао велики део српске етнологије у периоду у ком је био научно активан, током четрдесетпет година. То је не само логично, него се и види у његовој методологији. У раду који се бави утврђивањем доминантних теоријско-методолошких праваца у југословенској етнологији његови аутори, Душан Бандић, Никола Павковић и Иван Ковачевић, изнели су свој налаз да су емпиријски, историјско-компаративни и генетски приступ ту најзаступљенији. То је важеће и за самог Миленка Филиповића, који је одгајан у таквој научној традицији и није могао да не буде један од њених изданака. Ипак, он своје усвршавање није прекинуо са завршетком школовања, него је наставио да чита и да се упознаје са теоријско-методолошким токовима у етнологији и антропологији кад нас и у иностранству. Одатле је сасвим компетентно могао да изнесе мишљење да „наша етнологија уопште заостаје иза етнологије у другом свету“,⁴⁴⁷ па да се сам потруди да нека достигнућа иностраних колега примени у својим истраживањима. Будући заинтересован за социолошку перспективу, то му је најприродније било да

---

⁴⁴⁷ Филиповић, 1951(б), 6.

у том оквиру почне да посматра етнoлошке проблеме чијем је истраживању приступао. Не напуштајући ни историјски нити генетски приступ, Миленко Филиповић је објединио домаћу научну традицију са иновацијама карактеристичним пре свега за социјалну антропологију, стварајући особено гледање на проблеме којим се разликовао од својих колега.

Разликовао се Миленко Филиповић и по још неким становиштима, представљајући оригиналну појаву у нашој етнологији. Тако се он прочуо са свог залагања за истраживања савремености, уместо искључивог фокусирања на прошлост, што старију, захваљујући чему је савремен народни живот пролазио неопажено и остајао недокументован у науци која би требало да га истражује и којој се одвијао пред очима. Такође, искључива оријентација ка селу и сељаку била је одлика српске и југословенске етнологије, док није Миленко Филиповић почео да се залаже за истраживања градског становништва. То стоји у тесној вези са истраживањем савремености, која је након Другог Светског рата донела убрзану урбанизацију – како у погледу насељавања градова, тако и у погледу урбанизовања села. Филиповић је, додуше, више говорио о истраживањима града него што се тиме бавио, али је и на тај начин давао некакав допринос побољшању етнoлошког рада у Србији и Југославији, макар унапређењем свести о потреби проучавања градских средина и процеса урбанизације. Све ово не значи да се Миленко Филиповић бавио неком сасвим новом етнологијом и да је изгубио контакт са научном традицијом у којој је поникао. Напротив, ово су биле његове визије за којима је понекад ишао у својим истраживањима, за неким више а за неким ређе, а претежно је остајао у оквирима етнологије какву је знао још од студентских дана: истраживања села и наглашено освртање на историју и на порекло појава.

Етнологија као наука о народу јесте чврсто интегрисана у друштвени живот, пошто у својој основи представља артикулисање националног идентитета и детаљну разраду појма народа кроз проучавање елемената културе као његових еманација. Такође, етнологија сама има националне одлике утолико што са својим емпиријским и историјским приступом учествује у одређивању шта се има

сматрати за националне одлике. Миленко Филиповић је етнологију управо одредио тако: као дескриптивну и историјску дисциплину,⁴⁴⁸ а такође је описао и као науку чија проучавања „редовно имају нужно и извесна национална обележја и као последицу национално буђење и афирмацију“.⁴⁴⁹ Упркос овако експлицитном ставу Миленко Филиповић је ипак некако успео да не постане свестан идејног извора појма народа, већ је успео да очува веру у његову супстанцијалност и емпиријско порекло. Можда су томе допринела његова патриотска осећања, о чијем нам постојању сведочи, додуше само посредно, неколико ствари. Највише од свега, то је његово професионално опредељење за националну науку и у оквиру ње бављење скоро искључиво Србима, као и жеља да резултати научног рада буду употребљени за добробит народа. Уз то, Филиповићева везаност за цркву, о којој нам говори текст Светозара Душанића, скоро обавезно значи и развијеност патриотизма, с обзиром на историјску повезаност српских осећања са православном вером и припадањем помесној српској цркви.⁴⁵⁰ Тако је етнологија, према Миленку Филиповићу, требало да очува своју прагматичну димензију и онда када више није директно служила изградњи ставова у међународној политици, као што је то било у време највеће активности Јована Цвијића; и онда када је добила вредност по себи, као чисто упражњавање науке ради обогаћивања сазнања.

Тежња ка употребљивости закључака који се доносе у оквиру етнологије такође може имати вишеструки извор. Поред наслеђа из историје дисциплине настале као подршка националном уобличавању, ту је и други ток у развоју етнологије који је донео еволуционистички теоријски оквир. У њему је Миленко Филиповић међу свим теоријским правцима понајвише васпитан као етнолог, будући еволуционизам помало заступали обојица знаменитих српских етнолога који су Филиповићу уједно били и професори. Идеја о усавршавајућем току историје, што доноси културни прогрес, усмеравао је етнологију ка упоредним проучавањима различитих народа односно култура, одакле је логично произлазила

---

⁴⁴⁸ Филиповић, 1951(б), 12.

⁴⁴⁹ Филиповић, 1955, 211.

⁴⁵⁰ Пример обједињења националне и црквене симболике показана је детаљно у: Поповић, 2007, 129-173.

могућност употребе резултата испитивања оних на вишем развојном ступњу за усмеравање оних неразвијенијих ка цивилизацијском напретку. Прагматизам, као одлика етнологије Миленка Филиповића, могао би буде повезан са еволуционистичким уверењем да култура поседује развојни потенцијал и да етнолошки налази могу бити искоришћени за унапређење заосталих народа односно сегмената културе. Ово никако не треба схватити као приписивање еволуционистичких погледа Миленку Филиповићу, него само као указивање на могућност да су се и остаци тог тренда у науци дотакли његовог интелектуалног формирања и утицали на његову наглашену оријентацију ка употреби резултата етнолошких испитивања за народни бољитак.

Тако је етнологија вишеструко корисна: она негује патриотизам, омогућава просвећено унапређење животних услова и, коначно, представља досезање истине о многим питањима из етничке историје и, уопште, добро познавање народног живота. Овако практично оријентисаним истраживањима сасвим одговарају позитивистичко и емпирицистичко гледање на ствари, што код Миленка Филиповића преовлађује. Он није близак ни једном теоријском правцу, иако је било покушаја да се у његовим радовима препознају макар наговештаји ове или оне оријентације међу свима које су могле утицати на њега – америчка културна антропологија, функционализам, културни кругови. И стварно није немогуће да је у његовом размишљању оставило трага по нешто од онога с чим је долазио у додир путем литературе и контаката са иностраним колегама, будући помно пратио збивања у иностраној етнологији. Штавише, декларативно се Миленко Филиповић залагао за коришћење свих приступа којима етнологија располаже,⁴⁵¹ али је сам користио мало тога. Од свега се показала најпривлачнијом социјална антропологија, јер је одговарала његовом интересовању за социолошку проблематику. Тако је у области проучавања друштвених установа и односа Миленко Филиповић произвео неколико веома квалитетних радова, с којима је (по његовом мишљењу заостала) српска етнологија могла ипак да изиђе пред

---

⁴⁵¹ Филиповић, 1930, 123.

инострани научну јавност, у постхумно објављеној књизи његових радова преведених на енглески језик, и то према мишљењу двојице Американаца.

Што се тиче Филиповићеве теоријске оријентације, сви који су осмотрили његово дело сложили су се око тога да он није заступао нити једну од оних које познајемо као дефинисане оквире за разматрање етнографског материјала. Као што је о томе рекао Душан Бандић, интерпретације Миленка Филиповића варирају од здраворазумских објашњења до озбиљних анализа, а ако се све то може сместити у некакав оквир то ће онда бити понајвише покушај што потпунијег продирања у историјат посматране појаве, уз прецизну и детаљну дескрипцију. Уосталом, рекли смо већ да је Миленко Филиповић етнологију одредио као историјску дисциплину. Наведене одлике Филиповићевог рада нису његова особеност. На сличан начин су проучавању сеоског живота приступали и остали истраживачи, само што су описи и анализе које је дао Миленко Филиповић далеко квалитетнији од других у погледу детаља и повезаности са другим културним елементима и комплексима, а нарочито је карактеристично његово акцентовање повезаности појава са друштвеним контекстом. Он, међутим, није успео да искораћи у антропологију, него је остао везан за националну науку у којој је поникао. То се понајбоље види кроз његов однос према основним појмовима етнологије, као што су етнос, култура, обичај, или Цвијићев психички тип. Сви ови појмови су, наиме, потекли из идеје народа која се пројектује на традицијске односе и делатности, а која је превасходно идеолошка а не научна идеја. Миленко Филиповић се током читавог живота борио са овим појмовима, чију је недостатност осећао али није могао да се откачи од њихове употребе као аксиома етнологије. Ипак, чињеница да се питао око њихових дефиниција довела га је до тога да је многе међу њима изједначио – конкретно: етничку групу, културу, психички тип и (антропо)географску област – показујући тиме њихову условност, зависност од неких идеја које би биле изван њих. Миленко Филиповић није открио које су то идеје и где се налазе, али је овим потезом показао да му је јасно да се ту не ради о искуственим појавама. Ипак, није сигурно да је он уопште постао свестан свог процеса размишљања, него изгледа да је све

остало у домену интуиције. О томе понајбоље сведочи чињеница да је оставио за собом недовршену књигу *Теорија етноса*.

Скоро у истој мери у којој су се њему основни појмови етнологије указивали као проблематизовани, Миленко Филиповић се сам показивао загонетним за своје колеге. Силне су речи написане о њему, највише приликом његовог одласка из овог света, у покушају да се у крокију ухвати његова особеност. Из свега тога је изишао закључак да се ради о човеку вансеријских радних квалитета, који су довели неке од колеге чак до потребе да благо мистификују Филиповићеву личност. Најадекватнију квалификацију Миленка Филиповића дао је, зато, његов колега Милован Гаваци када је написао да га сматра еклектиком, у смислу коришћених истраживачких приступа. Свако друго препознавање Филиповићевих дела као припадајућих овој или оној теорији представљало би натегнуто укалупљавање његовог дела, које морамо сматрати оригиналним и аутентичним без обзира на неуједначен квалитет.

Као укупна оцена позиције који Миленко Филиповић заузима у српској етнологији, дошли смо до закључка да он стоји на прелазу између два доба: оног старијег које представља етнологија као наука о народу, те другог, новог, које се одликује заокретом у правцу антропологије као теоријског приступа продуктима људског духа и у оквиру које се може појавити и етнологија као дисциплина која се бави групним идентитетом. У оквиру споменутог претходећег ступња у развоју српске етнологије, у националној науци, Миленко Филиповић се опет појављује као ујединитељ две етапе које су се догодиле у току њеног развоја. Код њега се, наиме, могу јасно препознати утицаји просветитељског односа према традицијској култури, која у многим својим деловима представља ретрадицију народа, тако да се Миленко Филиповић не једном у својим радовима залагао за деловање етнолога у правцу укидања штетних традицијских понашања и веровања. С друге стране, Миленко Филиповић је такође заточник романтичарске везаности за традицијску културу као за испољавање народне душе, тако да често он говори о обичајима као о етничким особинама и залаже се за њихово очување макар у писаном облику. У

својој мисли Миленко Филиповић је успео да помири ова две опречне тежње тако што је био одлучно опредељен за просвећивање народних маса, с тим да се у етнографским забелешкама и музејима сачува све оно што сведочи о народу на разним ступњевима његовог развоја. Тако је чак и наука о народу код Миленка Филиповића нетипична у односу на све друге њене посленике, који су се листом опредељивали за романтичарско гледање на ствари - дотле да се просветитељство сматрало тотално прегаженим од романтизма, као што је то сматрао Иван Ковачевић кад је написао да „сукоб романтизма и просветитељства код нас се завршио потпуним поразом идеја просвећености“.⁴⁵² А такође, на ширем плану Миленко Филиповић је превазилазио сукоб између застареле науке о народу и модерније етнологије као антрополошке области. Он се, практично, налази на колосеку којим се научна мисао у Србији кретала у свом развоју ка данашњем стању, и то у време док је етнологија поглавито „сакупљала нове чињенице које су потврђивале старе претпоставке (...) и дуго година стагнирала у свом развоју“.⁴⁵³ Да је Миленко Филиповић поживео још макар једну деценију, сва је прилика да би поздравио доношење нових идеја из иностраних етнологија и антропологија које је започело коју годину после његове смрти. А пре свега би са великим занимањем дочекао чланак Душана Бандића о етносу, пошто је то било решење проблема који га је опседао и који је сматрао кључним – дефиниција основног појма етнологије - и то решење које је понудила домаћа етнологија. Можда Миленко Филиповић не би био у стању да се уклопи у нови ток мишљења у српској етнологији, али је готово извесно да би га разумео и био задовољан чињеницом да је наука којој је посветио читав свој продуктивни период живота коначно узрасла квалитетом и повезала се са научним збивањима у иностранству. Јер, око тога се он лично увек трудио, упркос томе што је био прилично усамљен у својим настојањима. Иако је живео и радио у периоду када је најјачи ток српске етнолошке мисли ишао непродуктивним правцем, можемо рећи за Миленка Филиповића да је одржавао онај други ток, тада слабашан, који је убрзо по његовој смрти ојачао кроз радове његових млађих

---

⁴⁵² Ковачевић, 2001/2, 11.

⁴⁵³ Прошић-Дворнић, 1993, 43.

колега и усмерио српску етнологију у правцу повезивања са научним збивањима у иностраним антропологијама и заузимања места међу теоријским наукама.

Литература

Бабић, 1970 - Anto Babić, „Akademik Milenko Filipović In memoriam“, Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Knjiga XXXVIII, Odeljenje društvenih nauka, Knjiga 13, Sarajevo

Бандић, 1986 – Душан Бандић, „Миленко Филиповић као истраживач народне религије Јужних Словена“, у: Миленко С. Филиповић, *Трачки коњаник - Студије из духовне културе*, Радове изабрао др Иван Ковачевић, Поговор написао др Душан Бандић, Библиотека Баштина, 22, Просвета, Београд

Бандић, 2008 - Dušan Bandić, „Etnos“, у: Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogledi o narodnoj religiji*, Treće izdanje, Biblioteka XX vek, 69**, Beograd; Prvobitno objavljeno у: Etnološke sveske 4, Beograd 1982, и у: Kultura, 62-63, Beograd 1983.

Баузингер, 2002 - Herman Bauzinger, *Etnologija. Od proučavanja starine do kulturologije*, Dopunjeno izdanje, Biblioteka XX vek, 129, Beograd

Бељкашић-Хацидедић, 1970 - Ljiljana Beljkašić-Hadžidedić, „In memoriam Akademik prof. dr Milenko S. Filipović“, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Knj. XXIV-XXV

Берђајев, 1992 – Nikolaj Berđajev, *Carstvo duha i carstvo cesara*, IP Svetovi / Dobra vest, Novi Sad

Васиљевић, 1960 – Миодраг Васиљевић, „Предговор“, *Народне мелодије лесковачког краја*, посебна издања САН, Књ.СССXXX, Музиколошки институт, Књ.11, Београд

Велер, 2002 - Ханс-Улрих Велер, *Национализам (историја-форме-последице)*, Светови, Нови Сад

Влаховић, 1969 - Петар Влаховић, „Миленко С. Филиповић и југословенска етнологија“, Из гласника Српског географског друштва, Св. XLIX, Бр. 2, Београд

Влаховић, 1970 - Петар Влаховић, „In memoriam Др Миленко С. Филиповић (1902-1969)“, Зборник Матице српске за друштвене науке, 55, Нови Сад

Влаховић, 1987 - Петар Влаховић, „Општи осврт на рад др Миленка С. Филиповића“, у: Петар Влаховић, *Писци наше етнологије и антропологије*,

Етноантрополошки проблеми I, Београд; првобитно објављено у Гласнику Етнографског института, књ. XVI-XVIII, Београд 1970.

Вукановић, 1937 – Татомир Вукановић, „Библиографија радова Миленка С. Филиповића“, Гласник Етнографског музеја, 12, Београд
Глушчевић и др, 1962 - М.Глушчевић, М. Бјеловитић, Н. Хаџидедић, Ј. Трифуновски, „Живот и рад проф. др Миленка С. Филиповића – поводом шездесетгодишњице живота“, Географски преглед VI, Сарајево

Гаваци, 1969-1970 – Милован Гаваци, „Миленко С. Филиповић“, Рад војвођанских музеја, 18-19, Нови Сад

Горуновић, 2006 - Gordana Gorunović, „Pseudomarksizam i protofunkcionalizam u srpskoj etnologiji: Kulišić vs. Filipović“, Етноантрополошки проблеми н.с. год. 1. св. 2.

Горуновић, 2007 – Gordana Gorunović, *Srpska etnologija i marksizam. Naučno delo Špire Kulišića*, Etnološka biblioteka, Knjiga 22, Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Beograd

Душанић, 1970 – Светозар Ст. Душанић, „In memoriam Др Миленко Филиповић, професор Универзитета у пензији“, Православље – новине српске патријаршије, Година IV, Број 75, Београд

Ђорђевић, 1906 - Тихомир Ђорђевић, „О етнологији“, Српски књижевни гласник, књ. XVII, Београд

Ердељановић, 1938 - Јован Ердељановић, „Етнологија као наука“, Прештампано из Гласника Етнографског музеја, књ. 13, Београд

Ердељановић, 1939 – Јован Ердељановић, *Основе етнологије*, Издања Задруге професорског друштва, 28, Београд

Ердељановић, 1941 – Јован Ердељановић, „Етнологија и социологија“, Етнологија, Година II, Свеска 1, Јануар-Март

Ерлих, 1969 - Vera St. Erlich, „In memoriam profesoru Milenku S. Filipoviću“, Sociologija sela, 25, God. VII, Juli-Septembar

Зечевић, 1983 - Слободан Зечевић, *Српске народне игре – порекло и развој*, Заједничко издање: „Вук Караџић“, Београд и Етнографски музеј, Београд, Библиотека Сусретања

- Кнежевић, 1994 – Милош Кнежевић, *Творци и тумачи. Разговори са десет савременика*, Дом културе „Студентски град“, Београд
- Кнежевић, 1970 - Srebrica Knežević, „Doprinos akademika prof. dr Milenka S. Filipovića izučavanju problema narodne zdravstvene kulture“, *Acta Historica Medicinae, Pharmaciae, Veterinae, Anno X, 1, Societas Jugoslavica Historiae*
- Кнежевић, 1995 – Сребрица Кнежевић, „Професор етнологије Тихомир Р. Ђорђевић и његово проучавање медицинских прилика у прошлости“, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XLIV, Београд
- Ковачевић, 2001/1 - Иван Ковачевић, *Историја српске етнологије I Просветитељство*, Етнолошка библиотека, Књига 2, Београд; и
Ковачевић, 2001/2 - Иван Ковачевић, *Историја српске етнологије II Правци и одломци*, Етнолошка библиотека, Књига 2, Београд
- Ковачевић, 2006 – Иван Ковачевић, *Традиција модерног : Прилози историји савремене антропологије*, Етнолошка библиотека, Књига 20, Српски генеалошки центар и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, Београд
- Ковачевић, 2008(а) - Иван Ковачевић, „Српска антропологија у првој деценији двадесет првог века“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, бр.72
- Ковачевић, 2008(б) - Иван Ковачевић, „Наука о народу и антропологија Човека“, *Гласник Етнографског института САНУ*, Књ. LVI, Бр.1
- Ковачевић, 2010 – Ivan Kovačević, *Antropologija između scijentizma i disolucije*, Етнолошка библиотека, Књига 50, Српски генеалошки центар и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, Београд
- Кулишић, 1955 - Špiro Kulišić, „Antiistorizam funkcionalne škole u etnologiji“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 11-12, Novembar-Decembar, Godina VII, Knjiga II, Sarajevo.
- Кулишић, 1956 – Špiro Kulišić, „Još o funkcionalizmu u etnologiji. Odgovor d-r Milenku Filipoviću“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 7-8, Juli-Avgust, Godina VIII, Knjiga II, Sarajevo
- Макдоналд, 1982 - Двајт Макдоналд, *Сигнали с тотемског стуба*, у књизи *Маклуанова галаксија; Маклуан – за и против* (друго, допуњено издање), Библиотека 20. век, 5, Просвета, Београд
- Марковић, 1968/69 - Загорка Марковић, „In memoriam Професор др Миленко С. Филиповић“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Књига 31-32

Миленковић, 2008 - Милош Миленковић, „О научном раду и нашем Универзитету – сто година касније“, Гласник Етнографског музеја у Београду, бр. 72

Миљковић, 1975 – Aleksandar A. Miljković, „O Sretenu Vukosavljeviću kao sociologu našeg sela“, Sociološki pregled, Broj 1, Godina IX, Beograd

Миљковић, 2010 - Александар А. Миљковић, „Оглед о Миленку С. Филиповићу као истраживачу Македоније (Јужне Србије) до шестоаприлског рата 1941. године“, Вардарски зборник 7, САНУ, Београд

Мос, 1982 – Marsel Mos, *Sociologija i antropologija II*, Prevela sa francuskog Ana Moralić, Biblioteka XX vek, 53/2, Prosveta, Beograd

Николић, 1969-1970 – Рајко Николић, „Етнолошка истраживања у Војводини“, Рад војвођанских музеја, 18-19, Нови Сад

Николић, 1973 – Rajko Nikolić, „In memoriam Akademik Milenko S. Filipović (1902-1969)“, Etnološki pregled, br.11, Beograd

Павковић, 1995 – Никола Павковић, „Етно-политиколошки погледи Јована Ердељановића, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIV, Београд

Павковић, 1997 – Никола Павковић, „Филиповић С. Миленко“, *Енциклопедија српске историографије*, Приредили Сима Ћирковић и Раде Михаљчић, Београд

Павковић-Бандић-Ковачевић, 1983 - Nikola Pavković, Dušan Bandić, Ivan Kovačević, „Težnje i pravci razvoja Etnologije u SR Srbiji (1945-1983.)“, Zbornik 1. Kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov, Ljubljana

Палавестра, 1990 - Vljeko Palavestra, „Milenko S. Filipović i usmeno stvaralaštvo – lokalna predanja“, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, n.s. sv. 45

Пантелић, 1995 – Никола Пантелић, „У спомен Тихомира Ђорђевића и Јована Ердељановића“, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIV, Београд

Петровић, 1991(а) - Ђурђица Петровић, Предговор у књизи: Миленко С. Филиповић, *Човек међу људима*, Избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, Коло LXXXIV, Књига 553, Београд

Петровић, 1991(б) - Ђурђица Петровић, „О Миленку С. Филиповићу“, у књизи: Миленко С. Филиповић, *Човек међу људима*, Избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, Коло LXXXIV, Књига 553, Београд

Поарије, 1999 – Žan Poarije, *Istorija etnologije*, serija „Šta znam?“, Plato i XX vek, Beograd - Zemun

Попер, 1973 - Карл Попер, *Логика научног открића* (Уводна студија и превод са енглеског Станиша Новаковић), Библиотека Symposion, Нолит, Београд

Поповић, 2007 – Miodrag Popović, *Vidovdan i časni krst : Ogled iz književne arheologije*, Četvrto izdanje, Biblioteka XX vek, 101, Beograd

Прошић-Дворнић, 1993 – Мирјана Прошић-Дворнић, „Односи америчке културне антропологије и српске етнологије“, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLII, Београд

Прошић-Дворнић, 2003 – Мирјана Прошић-Дворнић, „Говор предмета: културна историја испричана језиком тесктилија“, поговор у књизи Ђурђице Петровић, *Од пуста до златовеза; Ткања и вез – изабране студије*, Етнoлошка библиотека, књига 9, Српски генеалoшки центар, Београд

Ракић, 1970 – Radomir Rakić, „Zajednička i granična problematika etnologije i sociologije: proučavanje društvenog života“, Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije, Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica

Ракић, 1997 – Радомир Ракић, „Предмет етнoлошке науке према схватањима првих наставника етнологије на Филозофском факултету у Београду“, Зборник Филозофског факултета, Серија А: Историјске науке, Књига XIX, Споменица Мирка Барјактаровића, Београд

Трговчевић, 1986 – Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914-1920*, Народна књига и Српска књижевна задруга, Београд

Трифуноски, 1961 - Јован Ф. Трифуноски, „Тридесетпетогодишњица научног рада проф Миленка С. Филиповића“, Зборник Матице српске за друштвене науке, 28, Нови Сад

Фабијанић, 1990(а) - Радмила Фабијанић, „Двадесет година од смрти академика др М. С. Филиповића, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, н.с. св. 45

Фабијанић, 1990(б) - Радмила Фабијанић, „Академик Миленко С. Филиповић Curriculum vitae“, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, н.с. св. 45

Фабијанић, 1990(в) – Радмила Фабијанић, „Библиографија радова др Миленка С. Филиповића“, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, н.с. св. 45

Филиповић, 1928 – Миленко С. Филиповић, *Височка нахија*, Српски етнографски зборник, XLIII, Насеља и порекло становништва 25, СКА, Београд; Репринт: Мак, Високо 2002.

Филиповић, 1930 - Миленко С. Филиповић, „О ентолошком проучавању Јужне Србије (Приступно предавање, одржано 10. марта 1930, на Филозофском факултету у Скопљу)“, Годишњак скопског Филозофског факултета, Скопље

Филиповић, 1933 – Миленко Филиповић, „Питања за скупљање грађе о примитивном грнчарству као женском раду“, Учитељски покрет, Скопље

Филиповић, 1936 – Миленко Филиповић, „Женска керамика код балканских народа (резиме)“, *Résumés des communications présentées à la VI-e section (Ethnographie, sociologie, démographie, anthropologie) du IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves à Sophia*; „Женска керамика код балканских народа“, *Comptes rendu du IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves*.

Филиповић, 1937 – Миленко Филиповић, „Проучавање села“, Преглед, Сарајево

Филиповић, 1949(а) – Миленко Филиповић, „Етнологија (етнографија) у музејима ап Војводине“, Музеји 3-4, Београд

Филиповић, 1949(б) – Миленко С. Филиповић, *Живот и обичаји народни у Височкој нахији*, Српски етнографски зборник, LXI, Живот и обичаји народни, Књига 27, САН, Београд; Репринт: Мак, Високо 2003.

Филиповић, 1951(а) – Миленко С. Филиповић, *Женска керамика код балканских народа*, Посебна издања CLXXXI, Етнографски институт, Књига 2, САН, Београд

Филиповић, 1951(б) – Миленко Филиповић, „Постављање изложбе у Етнографском музеју“, Музеји 6, Београд

Филиповић, 1955 - Milenko Filipović, „Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 10, Sarajevo, Oktobar, Godina VII, Knjiga II

Филиповић, 1956 – Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija. Osvrt na članak Š. Kulišića: 'Antiistorizam funkcionalne škole u etnologiji'“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 3-4, Sarajevo, Mart-April, Godina VIII, Knjiga I

Филиповић, 1957 - Миленко Филиповић, „Цвијићева антропогеографска школа“, Географски преглед I, Сарајево

Филиповић, 1958 – Milenko Filipović, „Nekoliko misli o zaštiti spomenika etnološkog karaktera“, *Naše starine*, V, Sarajevo

Филиповић, 1960 – Миленко Филиповић, *Таково*, Српски етнографски зборник LXXV, Насеља и порекло становништва, Књига 37, САН, Београд

Филиповић, 1963(а) – „Катун у нашој историографији“, *Симпозијум о средњовековном катуну*, Научно друштво СР Босне и Херцеговине, Посебна издања, Књига II, Одјељење историјско-филолошких наука, Књига 1, Сарајево

Филиповић, 1963(б) – „Структура и организација средњовековног катуна“, *Симпозијум о средњовековном катуну*, Научно друштво СР Босне и Херцеговине, Посебна издања, Књига II, Одјељење историјско-филолошких наука, Књига 1, Сарајево

Филиповић, 1965 – Milenko Filipović, „Naučno delo Milovana Gavazzia“, *Etnološki pregled*, 6-7, Spomenica u čast Dra Milovana Gavazzia prilikom sedamdesetogodišnjice života, Beograd

Филиповић, 1966 – Milenko S. Filipović, „Nekada katun Psoderci sada selo Soderce kod Vranja“, *Vranjski glasnik*, II, Vranje

Филиповић, 1968 - Миленко Филиповић, „Јован Цвијић и српска етнологија“, *Цвијићев зборник. У спомен 100. годишњице његовог рођења*, Српска Академија наука и уметности, Одељење природно-математичких наука, Београд

Филиповић, 1972(а) – Миленко С. Филиповић, *Таковци. Етнолошка посматрања*, Српски етнографски зборник, Књ. LXXXIV, САНУ, Београд

Филиповић, 1972(б) – Миленко Филиповић, „Вук Ст. Карацић и српска етнологија“, Поговор у *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Карацића, Књига седамнаеста, Просвета, Београд

Филиповић, 1986 - Миленко Филиповић, *Трачки коњаник - Студије из духовне културе*, Радове изабрао др Иван Ковачевић, Поговор написао др Душан Бандић, Библиотека баштина, 22, Просвета, Београд

Филиповић, 1991 - Миленко Филиповић, *Човек међу људима*, Избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, Коло LXXXIV, Књига 553, Београд

Филиповић, 1991(а) – Миленко С. Филиповић, „Несродничка и предвојена задруга“, *Човек међу људима*, Избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, Коло LXXXIV, Књига 553, Београд

Филиповић, 1991(б) – Миленко С. Филиповић, „Пријатељство на основи размене добара и услуга“, *Човек међу људима*, Избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, Коло LXXXIV, Књига 553, Београд

Филиповић, 1991(в) – Миленко С. Филиповић, „Сродство по млеку код Јужних Словена“, *Човек међу људима*, Избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, Коло LXXXIV, Књига 553, Београд

Филиповић, 1991(г) – Миленко С. Филиповић, „Званица или узов, установа узајамног гошћења“, *Човек међу људима*, Избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, Коло LXXXIV, Књига 553, Београд

Филиповић, 2002 – Миленко Филиповић, *Височка нахија*, Насеља и порекло становништва, Књ. 25, САН, Београд, 1928; фототипско издање, Мак, Високо

Халперн&Хамел, 1970 - Joel M. Halpern, E. A. Hammel, „Milenko Filipović, 1902-1969“, *American Anthropologist*, 72

Халперн&Хамел, 1982 - J. M. Halpern, E. A. Hammel, „Introduction“, *Among the People, Native Yugoslav Ethnography, Selected Writing of Milenko S. Filipović*, Papers in Slavic Philology, Ann Arbor, University of Michigan

Хаџидедић, 1990 - Nedžad Hadžidedić, „Milenko S. Filipović i naša etnologija“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Etnologija)*, n.s. sv. 45

Биографија аутора

Докторанд Јелена Миљковић Матић од рођења живи у Београду. Ту се школовала, закључно са дипломирањем и магистрирањем на одељењу за етнологију Филозофског факултета. Од 2000. године ради у Институту за политичке студије, у чијим публикацијама објављује радове у оквиру пројеката Института. Објавила је једну књигу: *Кривична етнологија : епизода из историје српске науке* (Београд 2007).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Јасена Миљковић Гатић

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Миленио Филиповић у српској етнологији

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15.03.2012.

Јасена Миљковић Гатић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Јелена Миљковић Матић

Број уписа _____

Студијски програм ЕТНОЛОГИЈА И АНТРОПОЛОГИЈА

Наслов рада Милеико Филиповић у српској етнологији

Ментор ИВАН КОВАЧЕВИЋ

Потписани Јелена Миљковић Матић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 15.03.2012.

Јелена Миљковић Матић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Милена Филиповић у српској етнологији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

① Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 15. 03. 2012.

Јелена Филиповић Грамат